Віктор Заболотний, Олександр Заболотний
Ольга Слоньовська, Іванна Ярмульська

2023

Українська література 6 клас

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Видавництво Літера

Віктор Заболотний, Олександр Заболотний,
Ольга Слоньовська, Іванна Ярмульська

Українська література

6

ЛІТЕРАТУРНА МАНДРІВКА

СТАРТ

Обрядові пісні

Урочисті пісні. Гімн

Поетичний дивосвіт

Володимир Рутківський. «Джури козака Швайки»

Леся Воронина. «Таємне Товариство Боягузів...»

Ярослав Стельмах. «Митькозавр із Юрківки...»

Всеволод Нестайко. «Тореадори з Васюківки»

Микола Вороний. «Євшан-зілля»

Зірка Мензатюк. «Ангел Золоте Волосся»

Від смішного до великого

ФІНІШ

Віктор Заболотний, Олександр Заболотний,
Ольга Слоньовська, Іванна Ярмульська

Українська література 6 клас

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Літера ЛТД»
2023

УДК 812.161.209(075.3)
З-12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 254 від 08 березня 2023 р.)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Відповідно до Модельної навчальної програми
«Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автори: Архипова В. П., Січкар С. І., Шило С. Б.)

За загальною редакцією
Слоньовської О. В., канд. пед. наук, професора

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Диференційовані завдання

Робота в парах

Робота в групах

Мистецька хвилинка

Віртуальна екскурсія; робота з електронним додатком та пошук у мережі «Інтернет». (Завдання такого типу учні можуть виконувати як удома, так і в закладі освіти.) 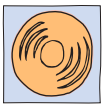

Заболотний В. В.
З-12 Українська література : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти / В. В. Заболотний, О. В. Заболотний, О. В. Слоньовська, І. В. Ярмульська. – Київ : Літера ЛТД, 2023. – 288 с.
ISBN 978-966-945-374-7

УДК 812.161.209(075.3)

Методичний супровід підручника
http://ukrlit-6k-nus.e-litera.com.ua

ISBN 978-966-945-374-7

© Заболотний В. В., Заболотний О. В.,
Слоньовська О. В., Ярмульська І. В., 2023
© «Літера ЛТД», 2023

Шестикласниці й шестикласники!

Цього року ви будете вивчати цікаві й різножанрові твори української літератури. А розпочнемо знайомство з **народної творчості** – невичерпного джерела мудрості. У п'ятому класі ви читали міфи, легенди, перекази, казки, розгадували загадки, міркували над змістом прислів'їв і приказок, у шостому ж – дізнаєтеся про потаємний зміст календарно-обрядових пісень і про магію колискових. А ще – про **пісні літературного походження**, які здобули всенародну любов і славу, стали духовними оберегами українців: «Ще не вмерла України…», «Ой у лузі червона калина похилилася» та ін.

Ви відчуєте гармонію слова й поринете в різнобарвний дивосвіт **поезії** Тараса Шевченка, Лесі Українки, Миколи Вороного, Станіслава Чернілевського, Ірини Жиленко. А **гумористи** Степана Руданського, Павла Глазового та **байки** Леоніда Глібова подарують вам гарний настрій і позитивні емоції.

На вас чекають захопливі, неймовірні, фантастичні, веселі пригоди головних героїв **прозових творів** Всеволода Нестайка, Ярослава Стельмаха, Лесі Вороніної, Зірки Мензатюк. Літературні персонажі цих письменників / письменниць – ваші ровесники, кмітливі й винахідливі, товариські й доброзичливі. Ми разом порадіємо успіхам маленьких героїв і переживатимемо за них у разі невдачі.

Система запитань підручника, колективні й творчі завдання, ілюстративний матеріал допоможуть краще пізнати красу та велич рідного слова.

Ми впевнені, що кожен прочитаний художній твір збагатить вас духовно, додасть розважливості, доброти, толерантності, витривалості.

Автори вашого підручника

ПІСЕННІ СКАРБИ РІДНОГО КРАЮ

ПІСНЯ В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

Україна – співоча земля. Із глибини віків до нас дійшли пісенні шедеври наших далеких предків. Ці твори доводять прадавнє коріння українського народу, його мови, окриленість його душі. І сьогодні **українська народна пісня** живе й звучить у затишних оселях і в солдатських окопах, на концертних майданчиках і на колосистих ланах. Її співають під час роботи й на відпочинку, наодинці й гуртом, коли сумно й коли весело. Для українців – це оберіг, для ворогів – застереження.

Народна пісня – один із малих фольклорних творів. Пригадаймо, що **фольклор (усна народна творчість)** – це народні твори, які виникли в сиву давнину. Їх передавали з уст до вуст. Автори цих творів невідомі.

Українці оспівували сонце, зорі, мальви, калину, рушник, захисників рідної землі, вірне кохання, материнство тощо. У піснях показано звичаї та традиції наших предків, моральні цінності, норми поведінки. Кожну життєву подію відображено по-своєму, унікально. Ці твори формували характер особистості, виховували патріотичні почуття.

Народні пісні мандрували від села до села, від міста до міста впродовж століть. Із плином часу тексти пісень змінювали. Якісь слова або куплети додавали, якісь – забували. Тому багато пісень дійшло до нас у кількох варіантах.

У різних регіонах України та сама пісня має свої особливості: відрізняється манерою виконання, окремими словами, кількістю куплетів. Отже, для народних пісень характерна **варіантність**.

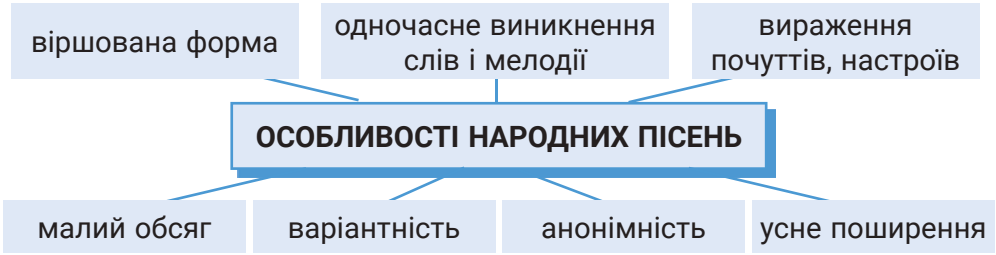

В архівах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Тадейовича Рильського (м. Київ) збережено близько 500 тисяч народних пісень. А скільки ще полинуло в небуття?

У Бразилії, Канаді, Австралії, Аргентині, та й усюди, куди позакидала доля наших земляків, можна почути українську народну пісню, яка зачаровує мелодійністю, ніжністю, наповнює душу бурхливими емоціями. Навіть в іноземців, які не розуміють нашої мови, під звуки пісні серце в грудях радісно й легко тремтить.

Сучасні українські співаки й співачки використовують у своїй творчості тексти народних пісень, народні інструменти, мають автентичну[1] манеру виконання, підкреслюючи належність до української культури. У такий спосіб народна пісня набуває нового звучання.

[1] **Автенти́чний** – який має давнє походження та відтворений у часі в незмінному вигляді; який походить із першоджерела, відповідає оригіналові.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Народна пісня – це невеликий музично-поетичний твір, який призначений для співу та який передають в усній формі від виконавця до виконавця, із покоління в покоління. Пісню виконують як у супроводі музичних інструментів, так і без них.

Пісню здебільшого можна поділити на куплети (у віршах – строфи). У ній може бути приспів. Інколи куплет виконує одна особа, а приспів – група осіб (ансамбль, хор).

ЦІКАВО ЗНАТИ

Квітка Цісик – американська співачка українського походження. Пісня *«You Light Up My Life»*, яку вона виконала для однойменного фільму, отримала 1978 року премію «Оскар». Популярна виконавиця українських народних пісень.

Записала два диски з українськомовними творами: «Пісні України» (1980 р.), «Два кольори» (1989 р.). Цісик зібрала для запису альбомів 40 найкращих студійних інструменталістів Нью-Йорка. За словами самої виконавиці, ці альбоми були подарунком для всіх українців та українок, хоч би в якій частині світу вони жили.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте літературний термін і поясніть, що він означає.

2. На які частини можна поділити текст народної пісні?

3. Назвіть особливості українських народних пісень.

АНАЛІЗУЄМО

4. Однією з особливостей народної пісні є її варіантність. Поясніть, як ви розумієте цю рису.

5. Прочитайте висловлювання Павела Шафарика. Чому, на його думку, в українців так багато пісень?

Українці дуже багаті, може, найбагатші поміж усіма слов'янами, різнобарвними народними піснями. Українці не мудрують, складаючи свої пісні; у них пісні виростають самі, як квіти на полях зелених, і їх така кількість, якою не може похвалитися жоден народ у світі (Павел Шафарик, словацький і чеський поет, історик, мовознавець).

6. Що цікавого ви довідалися про українські народні пісні?

7. Кого ви знаєте із сучасних співаків і співачок, які у своєму репертуарі мають українські народні пісні або ж під час виконання своїх музичних композицій використовують народні інструменти? За потреби скористайтеся додатковими інформаційними джерелами.

8. Прочитайте подані нижче висловлювання про українську пісню. Запишіть одне з них, яке вам сподобалося найбільше. Як ви його розумієте?
9. Поясніть, чому народні пісні називають скарбами рідного краю.

Міркуємо

10. Як, на вашу думку, можна уявити процес створення і поширення тієї чи тієї народної пісні? Чому ми не можемо назвати її автора або авторки?
11. Чи згодні ви з думкою, що пісня супроводжує українців усе життя? Поясніть свою відповідь.
12. **Кубування.** Послухайте одну з українських народних пісень у виконанні Квітки Цісик та поміркуйте над поданими запитаннями.
    - Яку назву має пісня, яку ви слухали?
    - Чи поширена ця пісня в Україні?
    - Які художні образи пісні ви запам'ятали?
    - Чи сподобалися вам манера виконання твору й звучання музичних інструментів?
    - Чи вдалося виконавиці передати мелодійність, ніжність народного твору, глибину почуттів, подих століть?
    - Чи можна пісні Квітки Цісик назвати музикою для душі, пам'яттю про свою батьківщину?

За QR-кодом на с. 2 ви зможете перейти до аудіобібліотеки в електронному додатку до підручника й прослухати музичні альбоми Квітки Цісик.

- Наша дума, наша пісня не вмре, не загине... От де, люде, наша слава, слава України! (Тарас Шевченко).
- Українська пісня – це геніальна поетична біографія українського народу (Олександр Довженко).
- Українська народна пісня – найкраща й найніжніша поезія в усьому світі (Тор Ланге).
- Народ, який співав такі пісні й милувався ними, не міг стояти на низькому рівні освіти (Фрідріх Боденштедт).
- ...Народні пісні для України – усе: і поезія, й історія, і батьківська могила. Покажіть мені народ, у якого було б більше пісень. Наша Україна дзвенить піснями (Микола Гоголь).
- ...Народні пісні – окраса нашої усної народної творчості! Тут і пісні ліричні, й історичні, і весільні, і трудові, і жартівливі. Не любити таку творчість неможливо (Максим Рильський).
- Нема такої значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвалося в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотом грому (Михайло Стельмах).

НАРОДНІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ

Десятки століть тому, як і сьогодні, життя людини залежало від її праці, особливо праці біля землі.

Щоб мати добрий урожай, аграрії XXI століття можуть скористатись офіційним прогнозом погоди, отриманим за допомогою космічних супутників, внести в ґрунт мінеральні добрива, уберегти посіви від шкідників завдяки сучасним засобам захисту, застосувати штучний полив ланів. Наші ж давні предки повністю залежали від сил природи, тому саме ці сили вони обожнювали, намагалися задобрити, виконуючи різні обряди й магічні дійства.

- Як ви думаєте, коли люди виконують разом якусь фізичну роботу і співають, то їм справді легше працювати?
- Які ви знаєте стародавні народні обряди, що дійшли до нашого часу?

Прочитавши календарно-обрядові пісні, ви дізнаєтеся, як за допомогою слова й обрядів наші предки намагалися відвести злих духів, знайти подружню пару, умовити сонце, грім, дощ не зашкодити врожаю на полі.

Календарно-обрядові пісні – це пісні, які виконували наші предки під час народних свят і обрядів відповідно до календаря. Це найдавніші твори, тому що вони пов'язані з традиціями, без яких люди не могли уявити свого життя в будь-яку пору року.

Щоб задобрити сили природи та богів, люди виконували різні магічні дії – **обряди**, супроводжуючи їх танцями й піснями. Найдавніші звичаї та обряди успадковано ще від слов'янських племен, які були язичниками й вірували в Ярила, Сварога, Дажбога та інших богів. Після хрещення Київської Русі до стародавніх обрядів додали християнські риси.

Календарні обряди поділено на чотири основні **цикли** залежно від пори року: *зимовий*, *весняний*, *літній* та *осінній*. Закріплені звичаями дії повторювали з року в рік. Наприклад, після завершення польових робіт віддячували ниві за щедрий урожай духмяним калачем і величальними піснями; на Новий рік житом і пшеницею засівали долівку

в хаті та щедрували, бажаючи у такий спосіб довгого життя господарям; на Стрітення – день першої зустрічі зими з літом – дівчата співали веснянки й водили коло, що символізувало сонце, нестримний рух погоди до тепла. Люди вірили, що весна буде щедрою, якщо її шанувати, співати їй хвалу, закликати її.

Нині багато стародавніх обрядів поступово відійшло в минуле, проте окремі їхні елементи використовують і сьогодні під час різноманітних святкувань.

РІЗНОВИДИ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИХ ПІСЕНЬ

Пісні весняного циклу	Пісні літнього циклу	Пісні зимового циклу
веснянки	русальні купальські жниварські	колядки щедрівки

Головна мета народних календарно-обрядових пісень – забезпечити добробут родини, щасливий шлюб, плодючість худоби, відвести всіляке зло, передбачити майбутнє і вплинути на нього. Ці пісні мають ознаки **величальності:** прославляння благодатного сонця, ранньої весни, щедрої ниви, працьовитих господині й господаря.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Які різновиди календарно-обрядових пісень зашифровано в ребусах? До якого циклу належить кожен із них?

2. Які народні пісні називаємо календарно-обрядовими?

3. Виконання кожної календарно-обрядової пісні залежало від

А історичної події
Б пори року
В народження дитини
Г будівництва хати

АНАЛІЗУЄМО

4. Чому календарно-обрядові пісні вважають величальними?

МІРКУЄМО

5. Життя людей у давні часи багато в чому залежало від прихильності матінки-природи. Як це вплинуло на пісенну творчість українського народу?
6. Чи потрібно, на вашу думку, зберегти народні пісні й передати їх наступним поколінням? Чому?

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ

У далекі часи люди сприймали прихід весни як боротьбу двох сил – холоду й тепла. Для того, щоб допомогти весні подолати зиму, топили в річці солом'яне опудало зими або спалювали його, носили вулицями зображення сонця. Дівчата випікали печиво у вигляді жайворонків, а діти роздавали його односельцям, співаючи:

Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати –
Зиму проводжати!

Весну зустрічали радісно, з піснями, хороводами, іграми. В іграх і хороводах імітували рухи, характерні для трудової діяльності: засівання поля, збирання врожаю, обмоло́т тощо.

До календарно-обрядових пісень весняного циклу належать **веснянки**. Ними закликають весну, прославляють її прихід і оспівують природу, висловлюючи сподівання на добрий урожай. Деякі веснянки присвячено птахам, адже, за народними уявленнями, саме вони приносять на своїх крилах весну.

▶ Іван Гончар. Гаївки біля церкви (1970-ті рр.). Із фондів Музею Івана Гончара

Різновидом веснянок є **гаївки**. Їх виконували тільки під час Великодня. Було багато різних гаївок: для молодших дітей, для старших, для хлопців і дівчат. За допомогою пісень люди передавали свою енергію природі, щоб усе живе навколо прокинулося.

Веснянки й сьогодні звеселяють людей, пробуджують у їхніх душах красу й оптимізм. Це дорогоцінний скарб ранньої культури наших прапрадідів.

Серед найвідоміших веснянок є такі: «Ой весна, весна – днем красна», «А ми просо сіяли, сіяли», «Ой кувала зозуленька», «Подоляночка», «Благослови, мати».

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА – ДНЕМ КРАСНА

– Ой весна, весна – днем красна́,
Що ж ти, ве́сно, принесла?
– Принесла я вам літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Хай вродиться житечко,
Ще й озимая пшениця,
І усякая пашниця.
.....
– Ой весна, весна, ти красна́,
Що ти, весно кра́сна, нам принесла?
– Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
Ще й зеленую травицю,
І холодную водицю.
Принесла я вам ягнятко
Ще й маленькеє телятко.

▲ Альфонс Муха. Весна (1896)

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Календарно-обрядові пісні багаті на **художні засоби**: метафори, епітети, порівняння, персоніфікації.

Пригадаймо, що **персоніфікація** (уособлення) – це надання явищам природи, неживим предметам ознак живої істоти. Наприклад, весну уявляли в о́бразі вродливої дівчини у вінку й стрічках.

Часто в цих піснях також використовують анафору й повтори.

Повтор – це повторення однакових звуків, слів, рядків, фраз у художньому творі. Повтор використовують для того, щоб звернути увагу слухачів (читачів), увиразнити думку, посилити емоційність, підкреслити мелодійність і ритмічність пісні чи вірша. Наприклад:

Вам новини ***принесу, принесу****:*
Зеленіє ***літечко, літечко***
Й хрещатий ***барвіночок, барвіночок,***
Старим дідам ***сіяння, сіяння,***
Чоловікам ***орання, орання,***
Молодицям ***гречку жать, гречку жать,***
Вам, молодим, ***погулять, погулять.***

(Веснянка)

Анафора – це різновид повторів, зокрема це **однаковий початок** кількох рядків або кількох куплетів у художньому творі. Анафору використовують для того, щоб підкреслити важливу думку. Вона надає твору емоційності й значно підвищує його виразність. Наприклад:

Ой кувала зозуленька,
Сівши на лелії,
Співай, співай, товаришко, –
Минає неділя.

Ой кувала зозуленька,
Сівши на барвінок,
Співай, співай, товаришко, –
Минув понеділок.

(Веснянка)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Які пісні називаємо веснянками?

2. Розшифруйте назву художнього засобу. Поясніть, що він означає.

3. В уривку з народної пісні

Та орав мужик край дороги.
Гей, цоб! Цабе, рябий, тпру!
Край дороги!

Та воли в його крутороги.
Гей, цоб! Цабе, рябий, тпру!
Крутороги!

основним художнім засобом є

А гіпербола **Б** порівняння **В** повтори **Г** персоніфікація

АНАЛІЗУЄМО

4. Між ким відбувається діалог у пісні «Ой весна, весна – днем красна»?

5. Що са́ме весна принесла людям? Як про це сказано в пісні?

6. Хтось із вас із веснянки «Ой весна, весна – днем красна» має виписати епітети, а хтось – пестливі слова. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання. Поясніть роль цих слів у пісні.

7. Знайдіть у веснянці «Ой весна, весна – днем красна» анафори й інші повтори. Поясніть, для чого ці художні засоби використано в пісні.

МІРКУЄМО

8. Як ви думаєте, веснянки були просто розважальними піснями чи посідали важливе місце в обрядових дійствах українців-хліборобів? Поясніть свою відповідь.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

9. Розгляньте картину Альфонса Мухи (с. 11), на якій весна постає в образі вродливої дівчини. Доведіть, що художник вдало використав персоніфікацію. А якою ви уявляєте весну в народній пісні «Ой весна, весна – днем красна»? Намалюйте ілюстрацію до цього твору (за бажанням).

10. Уважно прочитайте веснянку «Мак» і здогадайтеся, які рухи можуть виконувати гравці після кожного запитання. Проведіть колективно **гру «Мак»**: хтось із вас читає запитання, а всі інші разом відповідають, показуючи відповідні рухи.

МАК

Соловеєчку, сватку, сватку,
Чи бував ти в нашім садку,
Чи вида́в же ти, як мак сіють?

Ось так, ось так, ось так
сіють мак!

Соловеєчку, сватку, сватку,
Чи бував же ти в нашім садку,
Чи вида́в же ти, як росте мак?

Ось так, ось так, ось так
росте мак!

Соловеєчку, сватку, сватку,
Чи бував ти в нашім садку,
Чи вида́в же ти, як рвуть мак?

Ось так, ось так, ось так
рвуть мак!

Соловеєчку, сватку, сватку,
Чи бував ти в нашім садку,
Чи вида́в же ти, як їдять мак?

Ось так, ось так, ось так
їдять мак!

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

Обряди **літнього циклу** ввібрали в себе два мотиви: 1) поклоніння сонцю, воді, рослинам, що є життєдайними для землеробів; 2) продовження роду – підготовка до осінньої весільно-шлюбної пори.

РУСАЛЬНІ ПІСНІ

Русальні пісні виконували під час так званого русального тижня (кінець травня – початок червня), коли колосилося жито. За народними віруваннями, цього тижня русалки[1] виходили з води й гуляли полями, витоптуючи посіви. Щоб уберегти хату від русалок, долівку посипали пахучим татарським зіллям (лепехою, аїром), а на підвіконня клали молоді головки часнику, гілочки полину й м'яти. В одній із русальних пісень від імені непроханої «гості» співали:

Якби мені не часник,
Полин та холодна м'ята,
То тут була б мені хата!

[1] **Руса́лки** – це, за народною уявою, дівчата або молоді жінки, які під час купання втопилися. Вони переселилися на дно глибоких річок і озер у казкові палати. Місяць і зорі викликають русалок із води.

Інколи русального тижня жінки розвішували на деревах полотно, щоб русалки взяли собі на сорочки й були прихильними до людей.

У місячні ночі русалки, синьоокі, з довгим зеленим волоссям, виходили на береги водойм, танцювали, гойдалися на гіллі, гралися, співали пісень. Якщо ж зустрічали хлопця чи дівчину, могли залоскотати до смерті, адже їм подобався людський сміх. Вони не розуміли, що від їхнього лоскоту в людини може зупинитися серце. Тому з настанням темряви краще було взагалі не наближатися до річки чи озера.

◀ Ганс Зацка. Русалки (кінець XIX – початок XX ст.)

ЦІКАВО ЗНАТИ

А́їр (*татарське зілля*) – це трав'яниста болотна рослина з довгим мечоподібним листям, яку в народі називають *лепехо́ю*. Рослина прийшла на Русь разом із монголо-татарами. Ті вважали, що водойми, у яких росте аїр, чисті й придатні для пиття. На своєму шляху завойовники розкидали в річки й болота шматочки рослини, яку завжди возили із собою. Поступово вона прижилась і в нас. Люди помітили, що вода, де росте лепеха, чистіша. Окрім того, наші предки свято вірили, що лепеха приманює в дім добрих духів, очищує житло й зміцнює здоров'я тих, хто там живе. Тому й розкидали стебла лепехи по долівках в усьому домі.

У РЖІ НА МЕЖІ

У ржі[1] на межі, на кривій бере́зі
Там сиділа русалка.
Просила русалка у дівочок сорочки:
– Ви, дівочки, подружки,
Да дайте мені сорочки,
Хоча худенькую[2], да аби біленькую,
Хоч не біленькую, да тоненькую!

ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ

Проведу я русалочки до бору[3],
Сама вернуся додому!
Проводили русалочки, проводили,
Щоб до нас вже русалочки не ходили,
Да нашого житечка не ламали,
Да наших дівочок не лоскотали,
Бо наше житечко в колосочку,
А наші дівочки у віночку.

▲ Вільям Вотергаус. Русалки. Фрагмент (1896)

[1] **Ржа** – жито.
[2] **Худе́нька** – тут: (*застаріле*) негарна, погана.
[3] **Бір** – сосновий, ялиновий або ж мішаний ліс із переважанням дерев хвойних порід.

ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА

Ой біжить, біжить мала дівчина,
А за нею русалочка:
– Та послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадочки.
Як угадаєш – до батька пущу,
Не угадаєш – до себе візьму:
Ой що росте без кореня,
А що біжить без повода,
А що цвіте без цвіту?
.....
Панночка загадок не вгадала –
Русалочка панночку залоскотала.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Відгадайте персонажа русальних пісень.

2. Пісня «Ой біжить, біжить мала дівчина» належить до

А купальських
Б жниварських
В русальних
Г веснянок

АНАЛІЗУЄМО

3. Для чого й коли виконували русальні пісні?

4. Установіть відповідність між провідним мотивом і назвою русальної пісні (*одна пісня є зайвою*).

Провідний мотив	*Назва твору*
1 Людям краще уникати зустрічі з русалками.	**А** «У ржі на межі»
2 Небезпечно в русальний тиждень ходити біля річки.	**Б** «Ой біжить, біжить мала дівчина»
	В «Проведу я русалочки до бору»

5. Які народні вірування передано в народній пісні «Проведу я русалочки до бору»?

6. Знайдіть в одній із русальних пісень (на вибір) повтори та поясніть їхню роль у тексті.

7. Випишіть із пісні «Проведу я русалочки до бору» пестливі слова. Яка їхня роль у тексті?

8. Спробуйте відгадати загадки з народної пісні «Ой біжить, біжить мала дівчина».

МІРКУЄМО

9. Створіть гроно «Образ русалки» з пісні «У ржі на межі»: виберіть і запишіть слова, які характеризують цю героїню. Обґрунтуйте свою думку. Чому русалка називає дівчат своїми подруженьками?

щаслива		весела
кмітлива		хитра
підступна		нещасна
радісна		сумна

10. У якій із трьох прочитаних русальних пісень передано доброзичливе ставлення людей до русалок, а в якій – наведено о́браз русалки як дуже небезпечної міфічної істоти? Поясніть свою відповідь.

11. Роздивіться картини із зображеннями русалок (на с. 14 і с. 15). Які риси зовнішності, поведінки та вдачі русалок відтворили на своїх полотнах художники?

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ

Купала (Купайла) – одне з давніх дохристиянських свят, яке припадало на день літнього сонцестояння, коли ніч ставала найкоротшою. За народними уявленнями, цього дня сонце має особливу життєдайну силу. А після світання й вода набуває цілющих властивостей, бо сонце в цій воді викупалося. Тож умитися рано-вранці водою з річки або росою вважалося доброю прикметою – це додає здоров'я і краси.

А напередодні ввечері стрибали через багаття, щоб стати вільними від гріхів. Під час проведення свята є традиція добувати вогонь тертям дерева об дерево, що свідчить про надзвичайно давнє коріння

▲ © www.pon.org.ua. На Івана Купала

◀ Свято Івана Купала на Козацькому острові в гідропарку «Топільче» в м. Тернополі 6 липня 2008 року. Фото Миколи Василечка. Ліцензія CC BY-SA 4.0

такого святкування. Вогонь спочатку мав високо горіти, символізуючи єднання землі з небом. Магічні дії з вогнем і водою допомагали хліборобам духовно й тілесно очиститися перед жнивами.

Із запровадженням нового календаря Купала прийшлося на 7 липня, що віддалило його від дня літнього сонцестояння. Сучасна назва свята пов'язана з іменем пророка, мученика Іоанна Предтечі (Хрестителя), адже саме 7 липня (за новим стилем) православна церква вшановує народження цього святого – Різдво Іоанна Хрестителя.

Обрядові дійства на Івана Купала починалися ще ввечері 6 липня. Хлопці розпалювали багаття, дівчата пускали по воді сплетені вінки й водили хороводи. Вінок у купальських піснях – символ безкінечності й дівочої долі. А вночі сміливці шукали цвіт папороті, яка, за повір'ям, цвіте раз на рік і приносить щастя. Вважалося, що лікарські рослини, зібрані в купальські дні, особливо цілющі.

Біля вогнища співали **купальські пісні**. Вони відображали мрії дівчат про заміжжя, прощання з вільним життям, бо восени настає пора весіль.

ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК

Заплету віночок,
Заплету шовковий
На щастя, на долю,
На чорнії брови.

Ой пущу віночок
На биструю воду
На щастя, на долю,
На милого вроду.

Ой поплинь, віночку,
Прудко за водою
На щастя, на долю
Милому зо мною.

ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрещатий[1] барвінку!
А я тебе плела вчора до вечора.
Виси, мій віночку, на злотім кілочку,
На злотім кілочку, шовковім шнурочку.
А матінка взяла, миленькому дала.
Якби-м[2] була знала, ще б краще вбрала,
Злотом взолотила, м'ятою обвила.

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО!

– Купайло, Купайло!
Де ти зимувало?
– Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі[3];
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

[1] **Хрещáтий** – у формі хрестика; тут: листя барвінку, подібне до хреста.
[2] **Якбú-м** – якби я.
[3] **Стрíха** – нижній край солом'яної покрівлі селянської хати.
[4] **Бúнди** (*діалектне*) – стрічки.

▲ Рафаель Багаутдінов. Ніч на Івана Купала. Русальний танок (2005)

ЦІКАВО ЗНАТИ

Стародавні обряди були цікавими й видовищними. Ось як описує святкування Івана Купала Леся Українка:

«На Волині ще в багатьох місцях затримався звичай справляти стародавнє свято Купала... У Звягельському повіті хлопці кладуть вогонь, а дівчата вбирають деревце, берізку. Убирають її вінками, биндами[4] й запаленими свічечками. Деревце теє зветься купало. Самі дівчата вбираються у великі вінки з різного зілля та квіток і мають при собі ще по одному вінку. Вони водять круг деревця коло і співають... Урешті, хлопці хапають деревце та спалюють його або кидають у річку...

Одспівавши купальські пісні, дівчата ворожать на вінках. Кожна пускає на воду два вінки. Один загадує на себе, а другий – на якогось парубка. Якщо вінки зійдуться докупи на воді, то значить, що дівчина буде в парі зі своїм хлопцем».

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Віночок із пісні «Заплету віночок»

А вішали над дверима
Б пускали по воді
В дарували коханим
Г надівали на голову

2. Розгадайте ребуси. Як ці слова пов'язані зі святом Івана Купала?

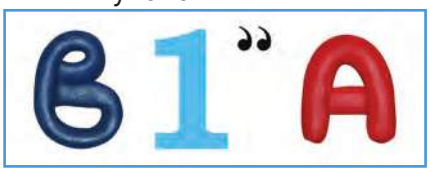

АНАЛІЗУЄМО

3. Про який народний звичай ідеться в пісні «Заплету віночок»? На що дівчина сподівалася?

4. Знайдіть у пісні «Заплету віночок» анафори. Яка їхня роль у тексті? Чи можна вважати цю пісню магічним заклинанням?

5. У давнину плетіння вінка мало важливе значення для дівчат. Доведіть це на прикладі текстів купальських пісень.

6. Про що йдеться в діалозі з пісні «Купайло, Купайло!»? Оберіть з-поміж запропонованих слів ті, якими можна описати настрій, переданий у цьому діалозі. Поясніть свій вибір.

НАСТРІЙ

жартівливий	сумний	песимістичний	радісний	пригнічений

7. Що нового для себе ви дізналися з уривка зі статті Лесі Українки «Купала на Волині», поданого в рубриці «Цікаво знати»?

8. **Гра «Я – етнограф»**. Стисло запишіть із пам'яті якнайбільше обрядів до свята Івана Купала. Переможе той / та, хто згадає найбільшу кількість обрядових дій.

МІРКУЄМО

9. Поміркуйте, як дівчина з пісні «Ой вінку мій, вінку» ставиться до свого вінка. Із чого це видно?

10. Календарно-обрядові пісні мали магічну силу для наших предків. Доведіть це на прикладі купальських або русальних пісень.

ЖНИВАРСЬКІ ПІСНІ

Жнива – відповідальна пора для хліборобів. Люди раділи, що дочекалися нового врожаю. У перший день жнив, святково вбрані, вони вирушали в поле. Господар особисто

зжинав кілька колосків, дякував ниві за врожай і благословляв усіх до роботи. Наприкінці трудового дня женці мали відпочити на стерні[1], щоб не боліла спина. При цьому співали:

[1] **Стерня́** – поле, на якому зібрано хлібні рослини й залишилися тільки зрізані біля кореня їхні стебла.

Ой ниво наша, ниво, верни нам нашу силу!
Ми на тобі жили, силоньку положили.

Завершення жнив ставало великим святом. Найпрацьовитішу дівчину обирали королевою, надівали їй на голову вінок із колосся, і вона в парі з хлопцем несла до хати останній сніп, прикрашений червоною стрічкою. На Різдво саме із цього снопа робили дідуха. Вінок господар вішав на стіні й зберігав до осені, щоб із його зерна розпочати сівбу озимини.

▲ ©http://mankrda.gov.ua/
Прикрашений сніп – «борода»

А на полі залишали декілька колосків незжатими. Їх обв'язували стрічками, оздоблювали польовими квітами. Те недожате колосся називали *«борода»*. Іноді в подарунок ниві клали на землю поміж незжатих колосків маленький калачик, спечений із борошна нового врожаю. Борода залишалась аж до оранки поля як запорука майбутнього врожаю.

Під час жнив виконували **жниварські пісні**, серед яких виділяють *три групи*: **зажинкові** – пісні, які виконували, зжинаючи перший сніп; **жнивні** – пісні, які виконували дорогою на поле чи додому, а також під час перепочинку; **обжинкові** – пісні, які виконували після завершення польових робіт, зжинаючи останній сніп.

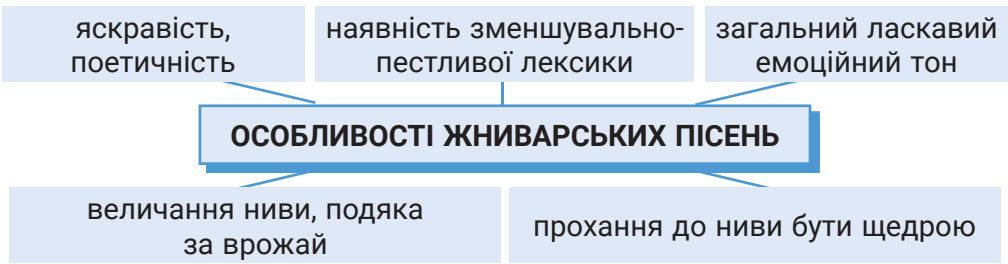

МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО

Маяло[1] житечко, маяло,
Як у полі стояло,
А тепер не буде маяти,
А буде в стодолі[2] лежати.
До межі, женчики[3], до межі,
Бо мої пиріжечки у діжі.
До краю, женчики, до краю,
То я вам пиріжечка покраю.
Котився віночок по полю,
Просився у женчиків додому:
– Возьміте мене, женчики,
з собою
Та занесіть мене до господаря
в стодолу,
Бо я вже в чистім полі набувся,
Буйного вітречку начувся,
Од ясного сонечка нагрівся,
А дрібного дощику напився;
Нехай же я в стодолі одпочину,
Поки вивезуть знову на ниву.

[1] **Ма́яти** – коливатися від вітру.
[2] **Стодо́ла** – приміщення для зберігання снопів, сіна.
[3] **Же́нчик** – жнець.
[4] **Юро́чки** – невеликі загострені палички, за допомогою яких туго скручували джгути (перевесла) із соломи для перев'язування снопів.

ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА

Там у полі криниченька,
Навколо пшениченька.
Там женчики жали,
Золоті серпи мали,
Срібнії юрочки[4],
Що в'язали снопочки.
Добрії були женці –
Дівчата й молодиці.
Дівчата – косаті,
А хлопці – вусаті,
Молодиці – білолиці.

▶ Костянтин Трутовський. Дівчина зі снопами (1881)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. На які три групи поділяють жниварські пісні?

2. Установіть відповідність (*одна назва пісні є зайвою*).

Уривок із пісні	*Назва пісні*
1 Зимувало в пір'ячку, Літувало в зіллячку.	**А** «Там у полі криниченька»
2 Там женчики жали, Золоті серпи мали...	**Б** «Маяло житечко, маяло»
3 Котився віночок по полю, Просився у женчиків додому...	**В** «Заплету віночок»
	Г «Купайло, Купайло!»

АНАЛІЗУЄМО

3. Доведіть, посилаючись на текст, що народна пісня «Маяло житечко, маяло» належить до групи обжинкових пісень.

4. Прочитайте слова віночка з пісні «Маяло житечко, маяло». Що він розповів про себе? Про що просить?

5. Випишіть із пісні «Там у полі криниченька» пестливі слова й доведіть їхню доречність у цьому творі.

6. Назвіть знаряддя праці, які згадано в пісні «Там у полі криниченька». Якими епітетами їх опоетизовано? Чи справді ці знаряддя виготовлено з дорогоцінних металів? Можливо, це руки в женчиків були золотими, а серпи виблискували на сонці у вправних руках?

7. Із пісні «Маяло житечко, маяло» хтось із вас має виписати повтори, а хтось – епітети. Поясніть їхнє значення. Чи посилюють вони емоційність і ритмічність твору?

8. **«Досліджуємо слово».** За допомогою тлумачного словника з'ясуйте пряме й переносні значення прикметника *добрий*. Знайдіть цей прикметник в одній із жниварських пісень. Яке лексичне значення він має в цьому тексті?

9. Яка пісня літнього циклу вам сподобалася найбільше? Чим саме?

МІРКУЄМО

10. Доброзичливо чи зневажливо, на вашу думку, змальовано хлопців, дівчат, молодиць у пісні «Там у полі криниченька»? Поясніть свою відповідь.

11. Поміркуйте, чому в народі було особливе ставлення до женців. Чи можна сказати, що з рядків жниварських пісень постає весь український хліборобський люд?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

12. Складіть сенкан до слова *хлібороб*.

13. Роздивіться полотно Костянтина Трутовського «Дівчина зі снопами» (с. 22). Що спільного ви помітили в сюжеті цієї картини та в пісні «Там у полі криниченька»? Із чим, на вашу думку, це пов'язано?

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

Одне з улюблених свят зимового циклу, особливо для дітей, – День святого Миколая, яке припадає на 19 грудня. У давні часи Миколай визволяв полонених, рятував невинних від смертної кари, неодноразово допомагав бідним на суходолі та в морі. Згодом став одним із найважливіших християнських святих. Напередодні свята діти пишуть Миколаю листи зі своїми побажаннями, а вранці під подушкою можуть знайти подарунок. У ці дні звучить пісня «Ой хто, хто Миколая любить».

Найпопулярнішими піснями зимового циклу є **колядки** та **щедрівки**.

Колядка – це величальна пісня, яку виконують під час обряду колядування. За легендою, щороку в найдовшу зимову ніч язичницька богиня Коляда народжує нове сонце – маленького Божича. Він здатний побороти всі темні сили, які скували землю льодами й снігами.

Щойно на небі сходила зоря, у двір до господаря заходили колядники. Вони співали колядки, бажаючи всім здоров'я та доброго врожаю в наступному році. З прийняттям християнства обряд колядування було приурочено до Святвечора (24 грудня за старим стилем, 6 січня за новим стилем) напередодні Різдва Христового (25 грудня за старим

стилем, 7 січня за новим стилем). У колядках цього періоду прославляють Сина Божого, а також змальовують образ Діви Марії, яка народила Ісуса.

Щедрівка – це величальна пісня, яку виконують на Щедрий вечір (Маланку) напередодні Нового року. Цього вечора (31 грудня за старим стилем, 13 січня за новим стилем) господині варили кутю, накривали багатий стіл, для якого можна було готувати й м'ясні страви, а не лише пісні, як на Святвечір. Молодь, переважно дівчата, ходила щедрувати, славила господарів, бажала гарного врожаю, достатку родині, приплоду худоби, доброго роїння бджіл тощо.

Оскільки до XV століття новий рік на Русі розпочинався навесні, коли відроджувалася природа й починалися роботи коло землі, то в стародавніх щедрівках прилітає ластівочка, народжуються ягнятка й телятка. Цього вечора сам Бог перевіряє, чи все добре в господарстві.

Після Щедрого вечора із самісінького ранку хлопчики й парубки ходили від хати до хати й засівали господарів зерном, вітаючи їх із Новим роком (1 січня за старим стилем, 14 січня за новим стилем). Під час цього дійства виконували **посівальні (засівальні)** пісні. Цієї традиції дотримуються і сьогодні в багатьох містах і селах України.

ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить, –
Тому, святий Миколай,
У всякий час помагай,
Миколаю!

Ой хто, хто спішить у твої двори,
Того ти на землі й на морі
Все хорониш[1] від напасти,
Не дозволиш в гріхи впасти,
Миколаю!

Твій покров нам оборона,
Від усіх бід охорона.

[1] **Хоронити** – тут: охороняти.

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до книжки Сашка Дерманського «Я чекаю Миколая». Видавництво «Літера ЛТД» (2022)

Не дай марно нам пропасти,
Ворогам у руки впасти,
Миколаю!

[1] **Вертéп** (*застаріле*) – печера.
[2] **Пелена́** (*застаріле*) – покривало.
[3] **Убóго повúвся** – загорнений у пелюшки зі старого одягу.
[4] **Владáр** (*застаріле*) – володар.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

КОЛЯДКА

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом[1] звізда ясна світлом засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пéленами[2] убого повився[3].

Пастушки з ягнятком перед тим Дитятком
На колінця припадають, Царя-Бога вихваляють.

– Просим тебе, Цáрю, Небесний Владарю[4],
Даруй літа щасливії цього дому господарю.

Даруй господарю, даруй господині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

◀ Авторський гобелен Ольги Пілюгіної «Коляда» (2008). Ліцензія CC BY-SA 4.0

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ!

КОЛЯДКА

Добрий вечір тобі, пане господарю!
Приспів:
Радуйся!
Ой радуйся, земле,
Син Божий народився!

Застеляйте столи,
та все килимами. (*Приспів*)
Та кладіть калачі
з ярої пшениці. (*Приспів*)
Бо прийдуть до тебе
три празники в гості. (*Приспів*)
Ой перший же празник –
то Різдво Христове. (*Приспів*)
А другий же празник –
Василя святого. (*Приспів*)
А третій же празник –
Святе Водохреща. (*Приспів*)
А що перший празник
зішле тобі віку. (*Приспів*)
А що другий празник
зішле тобі щастя. (*Приспів*)
А що третій празник
зішле всім нам долю. (*Приспів*)

▲ Різдвяна листівка

▲ Катерина Очередько і Тетяна Очередько. Ілюстрація до книжки Тетяни Мельник «Рік новий і рік старий». Видавництво «Літера ЛТД» (2022)

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

ЩЕДРІВКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
– Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару[1].
Там овечки покотились,
А ягнички[2] народились.
В тебе товар[3] весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова[4],
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

[1] **Кошáра** – загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня.
[2] **Ягни́ця** – те саме, що вівця.
[3] **Товар** – худоба.
[4] **Хоч не гро́ші, то поло́ва** – очевидно, ідеться про те, що гроші – це полова, нічого не варті.

ЦІКАВО ЗНАТИ

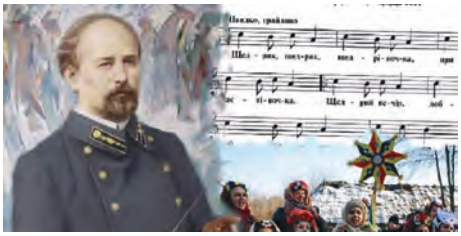

▲ Микола Леонтович, композитор (1877–1921)

Найпопулярнішу в усьому світі мелодію до щедрівки створив український композитор Микола Леонтович. На початку XX століття він написав до «Щедрика» унікальну музику для хору. Уперше твір Леонтовича прозвучав у 1916 році у виконанні хору Київського університету. А ось у 1922 році «Щедрик» заспівали в Нью-Йорку. Згодом американець українського походження Петро Вільховський написав англомовну версію «Щедрика» під назвою *«Carol of the Bells»*. Саме як колядка дзвонів «Щедрик» тепер відомий у світі. Мелодія «Щедрика» звучить у кінофільмах «Гаррі Поттер», «Сам удома» та ін.

ЗАСІВНА

▲ Катерина Очередько і Тетяна Очередько. Ілюстрація до книжки Тетяни Мельник «Рік новий і рік старий». Видавництво «Літера ЛТД» (2022)

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Щоб родило на землі,
Щоб був хліб на столі.
Щоб водилися пернаті
І без чубка, і чубаті.
Щоб не знали ви біди,
Нехай прийдуть гаразди.
Щоб капуста головчата,
А петрушка корінчата,
Часник – як бик,
Цибуля – як зозуля,
Пшениця – як рукавиця.
Щоб була з дітей утіха,
А грошей – півтора міха.
Щоб ви міряли гроші мискою,
А дітей – колискою.
Щоб у кожній кутині
Було по дитині.
Хай дасть нивка по сто кіп,
По сто тисяч один сніп.

Віншую[1] вас із Новим роком,
Новим роком, довгим віком,
Щоб ви дочекали відтепер за рік
До ста літ!

[1] **Віншува́ти** – поздоровляти, вітати.

Гра «ТАК – НІ»

Підтвердьте або заперечте подані твердження за змістом пісні «Засівна».

1. Засіваючи, діти вітають із Різдвом.
2. Пшеницю порівнюють із рукавицею.
3. Гроші пропонують вимірювати мискою.
4. Господарям бажають, щоб у кожному кутку було по вінку.
5. У пісні згадують про свійських тварин.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Коли виконували колядки, а коли – щедрівки?

2. Установіть відповідність.

Різновид пісні	*Тема*
1 жниварська	**А** мрії дівчини про швидке одруження
2 щедрівка	**Б** віншування господарів із Новим роком
3 колядка	**В** прославлення народження Сина Божого
4 купальська	**Г** подяка ниві за гарний урожай

АНАЛІЗУЄМО

3. Чому українці здавна шанували й любили святого Миколая? Як про це сказано в народній пісні?

4. Розгадайте ребуси. Чи всі відгадані слова пов'язані з народними піснями зимового циклу? Як саме?

5. Від яких слів, на вашу думку, було утворено іменники *колядка, щедрівка*? Використовуючи тлумачний словник, дослідіть значення цих слів: оберіть кожен / кожна одне зі слів і перевірте свої припущення. Обміняйтеся інформацією.

6. Кого наші предки величали в колядках? Зачитайте відповідні рядки з тексту народної пісні.

7. Про яку «нову радість» оповідає колядка «Нова радість стала»? Як про це сказано в пісні?
8. Чи з повагою пастушки з пісні «Нова радість стала» ставляться до Царя-Бога? Із чого це видно? З яким проханням вони звертаються до Ісуса?

9. Прочитайте 5–7 куплети народної пісні «Добрий вечір тобі, пане господарю!». Про які три *празники* в них ідеться? Що кожне з них подарує господарям? Об'єднайтеся в групи й, використовуючи довідникову літературу, знайдіть інформацію про одне зі свят зимового циклу. Розкажіть про нього однокласникам та однокласницям.
10. Випишіть із прочитаних колядок власні назви, які використано для найменування Ісуса Христа.
11. Чому в пісні зимового циклу «Щедрик, щедрик, щедрівочка» господаря викликає ластівка, яка насправді взимку відлітає в теплі краї?
12. Доведіть, що в пісні «Засівна» є гумор й о́бразні перебільшення (гіперболи). Наведіть приклади гіпербол та поясніть їхню роль у тексті.
13. Знайдіть в одній із пісень зимового циклу (на вибір) повтори. Простежте роль цих художніх засобів у тексті: привертають увагу до зображуваного; допомагають увиразнити думку; посилюють емоційність; підкреслюють мелодійність і ритмічність.

МІРКУЄМО

14. Чому для українців завжди було важливим не тільки власне благополуччя, а й доля України? Як це відображено в колядці «Нова радість стала»?
15. З якою метою українці складали посівальні (засівальні) пісні та виконували їх на Новий рік? Хто з маленьких посівальників, на вашу думку, отримував від господарів / господинь найкращі гостинці?
16. Поміркуйте, для чого ми вивчаємо колядки, щедрівки та чим вони нас приваблюють.

▲ Катерина Очередько і Тетяна Очередько. Ілюстрація до книжки Тетяни Мельник «Рік новий і рік старий». Видавництво «Літера ЛТД» (2022)

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

17. Проведіть **гру «Найкращий гостинчик».** Оберіть один із варіантів.

Варіант А. Кожен / кожна має виразно, артистично розказати напам'ять (заспівати) одну колядку або щедрівку. Однокласники й однокласниці оцінюють виступ і вручають від себе уявний «гостинчик» (наприклад, оригамі з кольорового паперу, листівку, наліпку тощо). Виграє той, хто отримає найбільшу кількість «гостинчиків».

Варіант Б. Об'єднайтеся в 3–4 групи та підготуйтеся до колективного виконання щедрівки або колядки. Запросіть членів журі (учителів, старшокласників). Виграє та група, яка отримає від членів журі найбільшу кількість «гостинчиків».

Віртуальна екскурсія. Обряди колядування та щедрування – це яскраві, цікаві, веселі дійства. Перейшовши за QR-кодом на с. 2 в електронний додаток до підручника, ви зможете завітати до різних куточків України та пригадати наші прадавні традиції.

НАРОДНІ КОЛИСКО́ВІ ПІСНІ

Колискова пісня (колисанка, колиханка) – це пісня, яку співають, коли заколисують дитину. За допомогою слова хотіли не тільки приспати, заспокоїти дитину, а й уберегти її від зла, привернути до неї добро, побажати їй здоров'я, щастя, розуму.

Коли виникли колискові? Тоді, коли ще люди не вміли говорити, а спілкувалися звуками. Це були різні інтонації, ритми, темпи. Саме тоді в племенах прадавніх людей зародилася колискова. Цим пісням притаманна проста мелодія, а їхній ритм нагадує погойдування колиски.

Сон приносить здоров'я, дає сили, а яка мати чи батько не бажає цього своїй малечі. Щоб сон був міцніший і здоровіший, дитину купали в хрещатому барвінку, руті, м'яті. Тому в народних колисанках часто згадують ці рослини. Основні персонажі колискових – дрімота, кіт, зозуля, гуси, які дбають про дитину, охороняють її сон і спокій. А сама матуся свої ніжні почуття передає ласкавими звертаннями, називаючи дитя квіткою, рибкою, пташеням, ангелятком.

Мова колискових образна й емоційна. У них використовують пестливі слова (*садочок, рученьки, голівонька*), епітети (котик *сіренький*, хата *тепленька*, діточки

дрібненькі), анафори. Майже в усіх колисанках незалежно від змісту є заспіви та приспіви: *«баю-баю»*, *«люлі-люлі»*, *«гойда-гойда-гой»*, *«а-а-а»*.

ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК

Ой ти, коте, коточок!
Не ходи рано в садочок,
Не полохай дівочок,
Нехай зів'ють віночок
Із рутоньки, із м'ятоньки,
З хрещатого барвіночку,
Із запашного василечку.
Ой спи, дитя, до обіду,
Покіль[1] мати з міста прийде
Да принесе три квіточки:
Ой первую зросливую[2],
А другую сонливую,
А третюю щасливую,
Ой щоб спало, щастя знало,
Ой щоб росло, не боліло[3],
На серденько не кволіло[4].
Сонки-дрімки в колисоньку,
Добрий розум в головоньку,
А рісточки у кісточки.
Здоров'ячко у сердечко,
А в роточок говорушки,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки.

---

[1] **По́кіль** (*діалектне*) – поки.

[2] **Зросли́ва** – яка допоможе швидко рости.

[3] **Боліти́** (*застаріле*) – хворіти.

[4] **Кволіти́** – хворіти, слабувати.

ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ

Ой ну, люлі, дитя, спать!
Пішла мати жито жать
Та й вижала три квітки:
Що первую сонливу,
А другую дрімливу,
А третюю щасливу.
Ой щоб воно спало,
Щастя-долю мало
І добрую годину
На малую дитину.
Ой щоб воно спало
І спати хотіло,
Як квіт, червоніло.

▶ Микола Івасюк. Мати (1908)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Які пісні називають колисковими?
2. У колисковій «Ой ти, коте, коточок» котика просять не ходити
   А у садочок **В** у млиночок
   Б у лісочок **Г** у гайочок

АНАЛІЗУЄМО

3. Для чого виконували колискові пісні?
4. Розкажіть на основі тексту пісні «Ой ти, коте, коточок», чого бажає мати своїй дитині.
5. Прочитайте останні 7 рядків пісні «Ой ти, коте, коточок». Поясніть, як ви розумієте кожен із цих рядків.
6. Знайдіть у колисковій «Ой ти, коте, коточок» слова зі зменшувально-пестливими суфіксами. Чому таких слів багато в колискових піснях?
7. Порівняйте тексти двох прочитаних колискових пісень. Скільки і яких квіточок принесла мама дитятку? Як ці квіти мають допомогти немовляті рости здоровим і щасливим?
8. Хтось із вас має виписати словосполучення з епітетом *добрий* із пісні «Ой ти, коте, коточок», а хтось – із пісні «Ой ну, люлі, дитя, спать». Поясніть, яке лексичне значення має цей епітет у кожній колисковій.

9. У колисковій «Ой ну, люлі, дитя, спать» висловлено побажання, щоб дитя червоніло, як квіт. Як ви розумієте цей вислів?

10. Якою може бути колискова пісня? Розкажіть про це, добираючи з хмари слів потрібні прикметники. Чи можна цю хмару збільшити? Як саме?

11. Знайдіть анафори в пісні «Ой ти, коте, коточок». Чи підвищують вони емоційність твору та його виразність? У чому ще їхня роль?

12. Пригадайте, які колискові ви знаєте. Хто вам їх співав?

МІРКУЄМО

13. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що любов до рідної мови не виникає зненацька, а зростає разом із людиною? Чому, на вашу думку, важливо співати дитині колискові саме рідною мовою?

14. Поясніть, як ви розумієте подане нижче прислів'я.

Найдорожча пісня – з якою мати колисала.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

15. Напишіть есе на тему «Мамина колискова». Використайте в тексті висловлювання Вадима Скуратівського «Якби не мамина пісня, яким убогим було б наше життя».

16. Складіть ребуси, у яких було б зашифровано назви персонажів народних колискових або календарно-обрядових пісень.

Для додаткового читання. Народні календарно-обрядові пісні: «Бігла теличка та й з березничка», «Ой сивая та й зозуленька», «Ой кувала зозуленька», «А в кривого танця», «Благослови, мати», «Розвивайся, лозо, борзо».

Народні колискові пісні: «Сонце сідає, ніч наступає», «Ой лю-люлі-люлі, налетіли гулі», «Котику сіренький, котику маленький».

Сашко Дерманський. Я чекаю Миколая.

Тетяна Мельник. Рік новий і рік старий.

ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Буває так, що народними стають пісні, які створено письменниками / письменницями, композиторами / композиторками та взагалі освіченими людьми. Такі твори називають народними **піснями літературного походження.** Наприклад: «Ой у лузі червона калина похилилася» на слова Степана Чарнецького й Григорія Труха, «Пісня про рушник» на слова Андрія Малишка, «Два кольори» на слова Дмитра Павличка.

Чому ці авторські пісні стали народними? Бо їх полюбив народ, назвав своїми, не забуває, передає від покоління до покоління.

На жаль, імена творців деяких пісень літературного походження забули, оскільки ці твори тривалий час люди передавали одне одному тільки в усній формі. Наприклад, як стверджують науковці, народна пісня «Місяць на небі, зіроньки сяють...» має літературне походження, проте ім'я її автора чи авторки до нас не дійшло.

АНАЛІЗУЄМО

1. У чому особливості пісень літературного походження? Наведіть приклади таких пісень.
2. Чому пісні, створені авторами, стають народними?

МІРКУЄМО

3. Що, на вашу думку, може свідчити про те, що певна авторська пісня стала народною?
4. Порівняйте одну з народних пісень із піснею літературного походження на ваш вибір. Що спільного ви помітили? Чим ці пісні відрізняються?

Вторгнення російських військ в Україну, окупація наших земель згуртували українців та українок у прагненні захистити свою країну. Наш народ дає гідну відсіч ненаситному ворогу. У цей непростий час мало не з кожного окопу, укриття, будинку, дитячого майданчика впевнено лунає:

А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну України, гей, гей, розveселимо!

Легендарні пісні «Ще не вмерла України...», «Ой у лузі червона калина похилилася» підтримують наш бойовий дух і гартують нашу волю. Так само допомагають іти до перемоги й новостворені патріотичні пісні, а ще – меми в соцмережах, вчинки юних волонтерів і навіть ваш улюбленець – пес Патрон.

▲ Dsns.gov.ua. Пес Патрон у дитячій лікарні «Охматдит» (2022). Ліцензія CC BY 4.0

- Чому, на вашу думку, саме згадані пісні зазвучали з новою силою в цей непростий час?
- Які нові патріотичні пісні відомих співаків і співачок створено в період російсько-української війни? Чи подобаються вам ці твори?
- Що в періоди воєнних лихоліть допомагало українцям вистояти та боротися за свою свободу?

УРОЧИСТІ ПІСНІ. ГІМН

Серед пісень літературного походження виділяють **урочисті пісні**. Такими є, наприклад:

«Ще не вмерла України...» на слова Павла Чубинського,
«Молитва» на слова Олександра Кониського,
«Ой у лузі червона калина похилилася» на слова Степана Чарнецького й Григорія Труха.

До урочистих пісень відносимо **гі́мни**. Їх виконують під час державних свят, урочистих подій, наприклад вручення нагород на Олімпійських іграх тощо. У наш час фактично кожна держава має свій гімн – символ національного єднання. У цій урочистій пісні найбільш виразно розкрито суть держави, її історію, найважливіші завдання на майбутнє.

Пісню «Ще не вмерла України…» (перший куплет і приспів) покладено в основу Державного Гімну України.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ

Державний Прапор України

Державний Герб України

Державний Гімн України

«Ще не вмерла України…» на музику Михайла Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору Павла Чубинського

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Гімн (інша назва – *сла́вень*) – це урочиста пісня, яка щось або когось звеличує, прославляє. Гімни бувають державні (звеличують, прославляють державу); релігійні; на честь видатних подій, правителів, героїв, міст, закладів освіти тощо.

Павло ЧУБИНСЬКИЙ
(1839–1884)

Павло Чубинський – автор Державного Гімну України, поет, фольклорист. Народився в місті Борисполі (Київська область). Часто подорожував Україною та записував фольклорні твори. Маючи освіту юриста, був захисником у судах.

Якось на вечірці в Павла Чубинського сербські студенти, які вчилися в Київському університеті, заспівали сербську патріотичну пісню. Зворушений цим твором, Чубинський швидко вийшов із кімнати. Через кілька хвилин він приніс власний вірш «Ще не вмерла Україна…», який усі гуртом проспівали на мотив недавно почутої сербської пісні.

Царський режим звинуватив поета в підбурюванні селян до непокори та вислав з України. І хоча багато років ім'я Павла Чубинського не можна було згадувати, але його пісня стала символом об'єднання нашого народу. Тож іще раз звернімося до легендарних рядків цього твору.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНИ...

Слова *Павла Чубинського*
Музика *Михайла Вербицького*

Ще не вмерла України
І слава, і воля,
Ще нам, браття молодії,
Усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки,
Як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття,
У своїй сторонці.

Приспів:
Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.

Станем, браття, всі за волю
Від Сяну[1] до Дону,
В рідній краї панувати
Не дамо нікому.
Чорне море ще всміхнеться,
І Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні
Доленька доспіє.
Приспів.

А завзяття, праця щира
Свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні
Пісень гучна розляже,
За Карпати відоб'ється,
Згомонить степами,
України слава стане
Поміж народами.
Приспів.

▲ Анатолій Кущ. Монумент Незалежності. Київ (2001)

[1] **Сян** – права притока річки Вісла на кордоні між Україною та Польщею.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У Стародавній Греції гімни виконували насамперед на честь богів, а також героїв, які відзначились у битвах із ворогом, і переможців спортивних олімпіад. Державний гімн може бути затверджений офіційно, а може існувати за традицією.

Англійський гімн «Боже, бережи королеву» на початку XIX ст. став своєрідним взірцем для інших пісень-славнів більшості європейських держав. Деякі країни в наш час мають два й навіть три свої державні гімни. Нова Зеландія, наприклад, використовує такі гімни, як «Боже, бережи королеву» та «Боже, захисти Нову Зеландію».

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке гімн? Які бувають гімни?

2. Слова до пісні «Ще не вмерла України...» написав

А Михайло Вербицький
Б Тарас Шевченко
В Олександр Кониський
Г Павло Чубинський

АНАЛІЗУЄМО

3. Уважно прочитайте перший куплет пісні «Ще не вмерла України...» й доведіть, що саме тут найвиразніше викладено життєствердну програму української нації.

4. Уважно прочитайте приспів пісні. За що боровся та бореться український народ? Чому сучасні українці повинні рівнятися на своїх славних предків – козаків?

5. Як ви розумієте слова *«Станем, браття, всі за волю від Сяну до Дону»*?

6. Випишіть із пісні приклади персоніфікації та епітети. Виберіть із них особливо цікавий для вас засіб і «розшифруйте» вкладений у нього зміст.

МІРКУЄМО

7. Чому для побудови Української держави потрібні «завзяття, праця щира» всього народу?

8. Яке значення має Державний Гімн України в житті нашого народу?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

9. Знайдіть в інтернеті переклади українською мовою державних гімнів Великої Британії, США, Франції або Німеччини (на ваш вибір) і зіставте з Державним Гімном України. Що спільне та відмінне ви можете виділити?

10. Вивчіть пісню П. Чубинського «Ще не вмерла України...» та підготуйтеся до виразного читання її напам'ять.

МОЛИТВА

(МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ)

Слова *Олександра Кониського*
Музика *Миколи Лисенка*

Боже Великий, Єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світла промінням
Ти її осіни[1].

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти.
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Молимось, Боже Єдиний:
Нам Україну храни,
Всі свої ласки й щедроти
Ти на люд наш зверни.

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа!
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа!

[1] **Осіни́** (*давньоукраїнське*) – благослови.

АНАЛІЗУЄМО

1. До кого звертається поет у пісні «Молитва» та що просить для України?
2. Знайдіть рядки, у яких ідеться про освіту народу. Чому свої великі надії автор покладає саме на науку й знання?
3. Прочитайте уважно останній куплет. Як ви розумієте слова *«І многая, многая літа!»*?

МІРКУЄМО

4. Як ви думаєте, чому пісня має дві назви? Яка з них вам більше подобається і чому саме?
5. Чому, на вашу думку, «Молитву» О. Кониського виконують як духовний гімн України?
6. Якою ідеєю об'єднано пісні «Ще не вмерла України...» та «Молитва»? Зіставте з обох творів рядки, у яких ідеться про волю, свободу.

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ

Слова *Степана Чарнецького, Григорія Труха*
Народна мелодія в обробці *Михайла Коссака*

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розveселимо!

Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт.
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід.

А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан[1]
Визволяти братів-українців з ворожих кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Гей, у полі ярої пшениці[2] золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з ворогами тан!
А ми тую ярую пшеницю ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
Та прославить по всій Україні січових стрільців!
А ми тую стрілецькую славу збережемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

---

[1] **Тан** – танець. Тут бій передано через художній образ танцю.
[2] **Я́ра пшениця** – та, яку сіють навесні (а озиму пшеницю сіють восени).

ЦІКАВО ЗНАТИ

Пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» – це **гімн українських січових стрільців**, які в роки Першої світової війни (1914–1918) воювали на боці Австро-Угорщини й прагнули виборотися всій нашій соборній Україні незалежність, об'єднати землі України. Пісня має велику популярність: її виконують українські та зарубіжні знаменитості, а також воїни, волонтери й навіть маленькі українці й українки. Пісню ставлять як рингтон, накладають мелодію на відеоролики.

У піснях **калина** символізує жіночий образ, а саме Україну-матір, яка потребує захисту й підтримки.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

У рядках

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.

одночасно зображено червону калину, яка похилилася, та Україну, що зажурилася. Такий художній засіб називають *паралелізмом*.

Паралелізм – це паралельне зображення двох явищ із різних сфер на основі подібних ознак. Наприклад: 1) паралельне зображення неспокійного життя людей і різкої зміни погоди; 2) зародження кохання та пробудження природи навесні.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте зашифрований символічний образ із пісні «Ой у лузі червона калина похилилася».

АНАЛІЗУЄМО

2. Поясніть, що в пісні символізує калина.

3. Поясніть метафору «наша славна Україна зажурилася».

4. Зверніть увагу, що друга половина кожного куплета пісні – оптимістична. Про що це свідчить?

5. Куплет *«Не хилися, червона калино...»* додали до тексту пісні наприкінці 80-х років XX ст. поети Леопольд Ященко та Надія Світлична. Чи стала пісня від цієї строфи кращою, виразнішою?

6. Доведіть, що в рядках *«А ми тую червону калину підіймемо, // А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!»* використано паралелізм. Знайдіть у тексті інші приклади паралелізму.

7. Розподіліть між собою по два куплети пісні (на вибір). Знайдіть у своїх куплетах епітети та поділіться результатами роботи одне з одним.

8. Який куплет пісні, на вашу думку, звучить найбільш завзято? Поясніть свою відповідь. Які думки й почуття в ньому передано?

9. Яке ваше враження від пісні? Які думки та почуття виникали під час читання чи слухання цього твору?

МІРКУЄМО

10. Чому, на вашу думку, пісня стала народною? Чому цю пісню вважають патріотичною?

11. Як ви думаєте, які саме слова пісні зробили її популярною під час російського вторгнення на територію України?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

12. Роздивіться фото калини (на с. 35). Чи таким ви собі уявляли головний образ пісні? Чим він близький для кожного українця та українки?

13. Доберіть до кожної поданої нижче ілюстрації окремий підпис – цитату з пісні. За бажанням розмістіть у соціальних мережах постер – цю або іншу ілюстрацію та підпис зі словами з пісні.

14. Знайдіть в інтернеті 3–4 записи пісні «Ой у лузі червона калина похилилася» у виконанні різних артистів і артисток. Послухайте уривки. Чиє виконання вам подобається найбільше? Чому? Ви можете скористатися записами в електронному додатку до підручника.

ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ, КИЄВЕ МІЙ

(Офіційний гімн Києва)

Слова *Дмитра Луценка*
Музика *Ігоря Шамо*

Грає море зелене,
Тихий день догора.
Дорогими для мене
Стали схили Дніпра,
Де колишуться віти
Закоханих мрій…
Як тебе не любити,
Києве мій!

В очі дивляться канни[1],
Серце в них переллю.
Хай розкажуть коханій,
Як я вірно люблю.
Буду мріяти й жити
На крилах надій…
Як тебе не любити,
Києве мій!

▲ Світлана Железняк. Київ. Видубицький монастир (2016)

Спить натомлене місто
Мирним, лагідним сном.
Ген вогні, як намисто,
Розцвіли над Дніпром.
Вечорів оксамити,
Мов щастя прибій…
Як тебе не любити,
Києве мій!

[1] **Ка́нни** – великі червоні, оранжеві або жовті квіти.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Пісню про Київ замовили Ігорю Шамо й Дмитру Луценку до Дня міста Києва. Вперше вона прозвучала 27 травня 1962 року. Музику Ігор Шамо написав за одну ніч, а вірші до пісні Дмитро Луценко складав майже місяць. За спогадами дружини поета, після слів *«де колишуться віти закоханих мрій»* ніяк не народжувався рядок. Тоді автори вирішили прогулятись. На вулиці вони раптом почули від хлопця, що залицявся до дівчини: «Ну як тебе не любити?». Одразу Луценко завершив куплет.

Із 2014 року пісня «Як тебе не любити, Києве мій» – офіційний гімн Києва.

Віртуальна екскурсія. Скориставшись посиланнями в електронному додатку до підручника, здійсніть екскурсію мальовничими вулицями сучасного Києва – столиці нашої держави. Якщо ви мешкаєте чи бували в Києві, розкажіть, що для вас у цій мандрівці було знайоме, а про що дізналися вперше.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У творі «Як тебе не любити, Києве мій» оспівано

А історію Києва

Б красу Києва

В пам'ятки архітектури Києва

Г мости через Дніпро в Києві

2. Розгадайте ребус. Що означає це слово?

АНАЛІЗУЄМО

3. Хто є авторами пісні «Як тебе не любити, Києве мій»? Як вони ставляться до свого міста? Обґрунтуйте відповідь рядками з твору.

4. Об'єднайтеся в три групи. Розділіть між групами по одному куплету пісні. Змалюйте словами картину, яка постає у вашій уяві, коли ви читаєте або слухаєте відповідний куплет. Презентуйте результати роботи групи.

5. Знайдіть і зачитайте куплет про сон міста (Києва). Як воно спить? Що можна побачити в таку пору доби? Які порівняння вживає автор у цьому куплеті?

6. Прочитайте подані нижче переносні лексичні значення дієслова *грати*. Яке з них, на вашу думку, найточніше передає авторський задум рядка *«грає море зелене»*?

- Блищати, відбиваючись у чому-небудь, від чогось.

- Мерехтіти, миготіти (про світло, яке то посилюється, то послаблюється).
- Яскраво виділятися, вирізнятися на чому-небудь.
- Переливатися різними кольорами.
- Перебувати в русі, з'являтися й зникати.

7. Які конкретні й абстрактні образи виникають у вас після прочитання поезії?

Довідка. Вечір, схили Дніпра, вогні вечірнього міста; молодість, краса, відчуття любові, ніжності.

8. «Розкодуйте» подані нижче метафори. Знайдіть у тексті інші метафори.

тихий день догора

в очі дивляться канни

9. Визначте, яке з наведених визначень є ТЕМОЮ пісні, а яке – ОСНОВНОЮ ДУМКОЮ.

Потрібно любити й шанувати свою державу, її столицю, підтримувати красу	Змалювання краси та величності Києва

МІРКУЄМО

10. Чому авторська пісня – це завжди вдала творча співпраця поета й композитора?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

11. Знайдіть в інтернеті 3–4 записи пісні «Як тебе не любити, Києве мій» у виконанні різних артистів. Послухайте уривки. Чиє виконання вам сподобалося найбільше? Чому? Ви можете скористатися записами в електронному додатку до підручника.

12. Виконайте одне з поданих завдань (на вибір).

А. Уявіть себе режисером / режисеркою. Вам потрібно створити музичний відеокліп до пісні «Як тебе не любити, Києве мій». Підготуйте відповідне відео або опишіть усно, яким ви уявляєте цей кліп.

Б. Підготуйте мультимедійну презентацію (4–6 слайдів і музичний супровід) до пісні «Як тебе не любити, Києве мій». Доберіть з інтернету найцікавіші ілюстрації до кожного куплету твору або зробіть свої фотографії.

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ «ПІСЕННІ СКАРБИ РІДНОГО КРАЮ»

1. Розгадайте «ключ», за допомогою якого можна прочитати в поданому ланцюжку зашифровані види календарно-обрядових пісень. Коли виконують ці пісні?

к	у	п	а	л	ж	н	и	в	а
ь	с	ь	к	і	р	с	ь	к	і

2. Народження Сина Божого возвеличено в народній пісні
   А «Там у полі криниченька» **В** «Нова радість стала»
   Б «Засівна» **Г** «Маяло житечко, маяло»
3. Подяка ниві за врожай – основна тема
   А купальських пісень **В** русальних пісень
   Б жниварських пісень **Г** колядок і щедрівок
4. Користуючись підручником, визначте, з якої народної пісні взято подані рядки (одна пісня є зайвою).

Рядки з пісні	*Назва пісні*
1 Котився віночок по полю, Просився у женчиків додому.	**А** «Ой ти, коте, коточок»
2 Все хорониш від напасти, Не дозволиш в гріхи впасти...	**Б** «Ой вінку мій, вінку»
3 Ой спи, дитя, до обіду, Поки мати з міста прийде.	**В** «Ой хто, хто Миколая любить» **Г** «Маяло житечко, маяло»

5. В одній із щедрівок господаря з хати викликає
   А ластівка **Б** соловейко **В** русалка **Г** хлопчик
6. Поясніть, яке значення в житті наших предків мали народні календарно-обрядові та колискові пісні. Чому в цих творах так багато слів із зменшувально-пестливими суфіксами?
7. Доведіть, що в пісні «Ой весна, весна – днем красна» основними художніми засобами є персоніфікація, анафора та епітет.
8. Знайдіть у народній пісні «Засівна» анафори. Поясніть їхню роль у тексті.
9. Який твір є Державним Гімном України? Хто його автори? Який його основний мотив?
10. Знайдіть у пісні «Гей у лузі червона калина похилилася» повтори. Простежте, як вони допомагають увиразнити думку, посилити емоційність, підкреслити мелодійність і ритмічність пісні.
11. Схарактеризуйте настрій ліричного героя народної пісні літературного походження «Як тебе не любити, Києве мій».
12. **Самооцінювання.** Продовжте вислови:
    - Народні пісні в цьому розділі допомогли мені зрозуміти, що ... .
    - Опрацювавши розділ, я відчув / відчула ... .
    - Найцікавішим у цьому розділі для мене було ... .
    - Свої знання з теми цього розділу я б оцінив / оцінила на ... .

ПОЕТИЧНИЙ ДИВОСВІТ

Поезія – це віршовані твори невеликого обсягу, у яких передано думки, почуття, переживання, емоції людини.

Поетичні твори різноманітні за тематикою. У них може бути відображено світ дитинства й родинні цінності, картини природи й почуття кохання, сторінки минулого й роздуми про майбутнє тощо.

Поезія відображає думки й почуття автора / авторки, викликані спогляданням картин природи, спогадами про рідних і близьких, спостереженням за вчинками людей.

У центрі ліричного твору – **ліричний герой (Я-ліричне).** Са́ме через його внутрішній стан автор / авторка доносить до читачів певні думки, емоції, переживання, почуття: радість, біль, сум, страждання, розпач, гнів, захоплення, задоволення тощо. Внутрішній стан ліричного героя – це форма втілення ідеалів, думок, переживань поета / поетеси.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Ліричний герой – це особа, думки й почуття якої виражено в ліричних творах.

Серед найдовершеніших мистецьких досягнень людства – поезія. Упродовж століть намагаються пояснити її магічну силу. Чому одні вірші заспокоюють, зцілюють душу, а інші – підбадьорюють, надихають до руху вперед або ж спонукають творити добро? Як вдається поетам і поетесам впливати на людські почуття? І дотепер немає відповіді на ці запитання.

- Чи любите ви читати поетичні твори? Які саме?
- Що втратило б людство, якби раптом зникли всі вірші?

Прочитавши твори цього розділу, ви зможете відчути красу й силу поезії, поринути думками в далеке минуле й загадкове майбутнє. Упевнені, що поетичне слово магічно вплине на вас і ваша душа, ніби чарівна скрипка, заграє різними нотками – спокійними й тремтливими, ніжними й щемливими, журливими й веселими. Переконаймося в цьому!

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
(1814–1861)

Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 р. в селі Моринці на Черкащині в родині Григорія та Катерини Шевченків, які були кріпаками пана Павла Енгельгардта.

У Тараса з ранніх літ виявився непересічний талант до малювання. Крейдою чи вуглиною він розмальовував стіни, лави, стіл і навіть земляну долівку в хаті. Ставши козачком[1] при панському дворі, він нишком брав книжки з бібліотеки панича й поринав у чудові світи, розглядаючи дивовижні ілюстрації.

Шевченко змушений був покинути рідний край і поїхати за Енгельгардтом спочатку до міста Вільна (Вільнюса), а потім до Петербурга. Тут хлопця віддали на навчання до маляра-декоратора Василя Ширяєва, у якого він навчався не тільки малярству, а й мистецтву живопису. Білими ночами Тарас приходив до Літнього саду, у затишних алеях якого перемальовував скульптури. Саме за цим заняттям його помітив художник Іван Сошенко – студент Петербурзької академії мистецтв, родом з України. Він познайомив Шевченка з багатьма відомими митцями, які й допомогли викупити юнака з кріпацтва. «Велике щастя буть вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить», – писав майбутній поет у листі до брата Микити.

[1] **Козачóк** – тут: хлопчик-слуга.

▲ Георгій Меліхов. Молодий Т. Шевченко в майстерні К. Брюллова (1947)

Тепер Шевченко мав можливість навчатися в Академії мистецтв. Відвідував заняття

художника Карла Брюллова. Крім того, ходив у музеї, театри, багато читав. Перед ним відкрилися широкі можливості – омріяне навчання живопису в Італії. Але в душі несподівано озвався не художник, а поет. У 1840 р. вийшла друком перша книжка Шевченка – «Кобзар», яка містила лише 8 творів, але принесла автору славу й визнання.

Іще в дитинстві малий Тарас захоплено слухав спогади свого діда про героїчну минувшину рідного краю. Під час перебування в Петербурзі, сумуючи за Україною, молодий поет писав про славних запорожців, сміливих і відважних захисників, роздумував над їхньою нелегкою долею та над майбутнім рідної землі. Так з'явилися вірш «Думка» («Тече вода в синє море…») та поема «Іван Підкова».

Пориньмо разом із Кобзарем у минуле й відчуймо дух козацтва.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Щоб викупити Тараса Шевченка з неволі, його друзі придумали благодійну лотерею. Загалом у цій справі було задіяно понад 20 осіб. Першим доброчинцем став художник Іван Сошенко. До нього приєднався художник Олексій Венеціанов, поет Євген Гребінка, композитор і оперний співак Семен Гулак-Артемовський, поет Василь Жуковський та ін.

Митці звернулися до художника Карла Брюллова й запропонували намалювати портрет Василя Жуковського. Цей портрет і розіграли в лотерею, а за отримані кошти викупили Шевченка.

22 квітня 1838 р. поміщик Павло Енгельгардт одержав 2500 рублів (дуже велика на той час сума) і підписав відпускну Тарасові Шевченку.

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:

«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде –
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці,
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться –
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак – шляхи биті
Заросли тернами.

▲ Іван Їжакевич. Пісня кобзаря (1950)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Т. Шевченко народився в селі
А Калинівка **В** Кирилівка
Б Моринці **Г** Нагуєвичі

2. У вірші «Думка» («Тече вода в синє море...») згадано всіх близьких козаку людей, ОКРІМ
А батька **Б** матері **В** сестри **Г** коханої

АНАЛІЗУЄМО

3. Розкажіть, чому козак із твору Т. Шевченка опинився на чужині. Що він там шукав?

4. Чому на чужині так важко й нестерпно? Для підтвердження відповіді наведіть рядки з тексту.

5. Поясніть, як ви розумієте сказане в такому рядку: *«Пішов козак світ за очі»*. Який фразеологізм тут використано?

6. Що, на вашу думку, означає слово *доля*? Якою вона була в козака?

7. Чому, побачивши журавлів, козак гірко заплакав?

8. Яку мелодію ви обрали б до твору «Думка»? Чи співзвучна ця мелодія з настроєм і почуттями козака?

мелодія | сумна | радісна | журлива | бадьора | весела

9. Випишіть із поезії спочатку епітети, а потім – метафори. Визначте їхню роль у змалюванні образів і почуттів.

МІРКУЄМО

10. Води річок упадають у море, але назад не витікають. А чи зможе, на вашу думку, козак, поїхавши на чужину, повернутися додому? Чому?

11. Прочитайте два останні рядки вірша. Яку основну думку в них передано? Що символізують терни на битих шляхах?

12. Чи співзвучні думки й почуття козака з думками й почуттями самого Т. Шевченка, коли той перебував далеко за межами України? Відповідь поясніть.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

13. Напишіть есе на тему «Чому для кожної людини рідний край наймиліший» (4–6 речень).

14. Складіть сенкан до образу козака з поезії «Думка». За потреби скористайтеся зразком в електронному додатку до підручника.

15. Роздивіться картину Івана Їжакевича «Пісня кобзаря». Чим споріднені центральний образ картини та ліричний герой вірша Т. Шевченка «Думка»? Подумайте, чому Т. Шевченко назвав свою першу поетичну збірку «Кобзар».

ЦІКАВО ЗНАТИ

Іван Підкова – кошовий отаман, під керівництвом якого запорожці здійснили багато успішних морських походів на татарські й турецькі прибережні фортеці.

Потрапивши в юнацькому віці на Запорозьку Січ, Іван просто приголомшив козаків своєю богатирською силою. Він міг, ухопивши заднє колесо, зупинити запряжений найсильнішими кіньми віз або рогом вола пробити наскрізь дубові ворота. Крім того, був дуже розумним. Підковою його прозвали за те, що руками ламав підкови.

ІВАН ПІДКОВА

ПОЕМА

I

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;

Минулося – остались
Могили на полі.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку[1] повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини[2]
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу[3],
За ними співає.

Було колись – в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку[4] мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні…
А згадаймо! Може, серце
Хоч трохи спочине.

II

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє.
Синє море звірюкою
То стогне, то виє.
Дніпра гирло затопило.
«Ануте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає –
Ходім погуляти!»
Висипали запорожці –
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» – заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тілько й треба.

▲ Антін Манастирський. Запорожець (1932)

[1] **Кита́йка** – шовкова тканина, якою накривали полеглого козака.
[2] **Діді́вщина** – тут: давні, дідівські часи.
[3] **«…косу́ несе́ в росу́»** – іде косити, поки роса, бо з росою косити набагато легше.
[4] **Шино́к** – невеликий заклад, де продавали на розлив спиртні напої, корчма.

▲ Ілля Рєпін. Козаки на Чорному морі (1908)

Пливуть собі та співають;
Рибалка[1] літає…
А попереду отаман[2]
Веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака[3],
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди –
Де-то буть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку – човни стали.
«Нехай ворог гине!
Не в Синопу[4], отамани,
Панове молодці,
А у Царград[5], до султана,
Поїдемо в гості!»
«Добре, батьку отамане!» –
Кругом заревіло.
«Спасибі вам!»
Надів шапку.
Знову закипіло
Синє море; вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

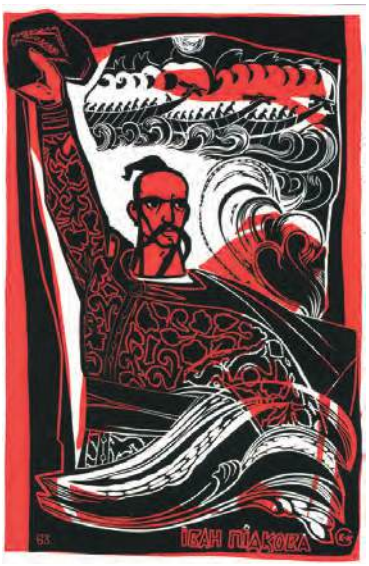

▲ Софія Караффа-Корбут. Ілюстрація до твору Т. Шевченка «Іван Підкова» (1963)

[1] **Рибáлка** – тут: (*діалектне*) чайка.
[2] **Отáмáн** – тут: ватажок козацького війська.
[3] **Байдáк** – великий човен, яким плавали по річках і морю.
[4] **Синóпа** – Синоп. Портове місто в Туреччині.
[5] **Цáрград** – інші назви: Константинополь, Стамбул, у часи запорозьких козаків столиця Туреччини.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У рядках
Було колись – в Україні
Ревіли гармати…
провідним художнім засобом є
А метафора **Б** порівняння **В** епітет **Г** анафора

2. Іван Підкова мав козацьке звання
А осавули **Б** сотника **В** отамана **Г** полковника

3. Розташуйте в правильній послідовності епізоди поеми «Іван Підкова».

А	Б	В	Г
Дружнє козацьке побратимство	Згадка про колишню славу козаків	Сміливий отаман Іван Підкова	Опис бурхливого моря

АНАЛІЗУЄМО

4. Про яке славне минуле згадує Тарас Шевченко в поемі «Іван Підкова»?
5. Які почуття й думки викликала у вас поема «Іван Підкова»? Чи відчуваєте ви гордість за наших предків?
6. Прочитайте виразно першу частину поеми. Знайдіть анафору. Яка її роль у тексті?
7. Поясніть, як ви розумієте слова про те, що колись запорожці *«панували, добували і славу, і волю»*.
8. Прочитайте виразно вголос опис моря. Знайдіть в описі гіперболу та поясніть, для чого автор використав цей художній засіб.
9. Розкажіть, який задум виношував Іван Підкова. Про що отаман радиться з козаками?
10. Доведіть, посилаючись на текст, що козаки не бояться труднощів, відважні, рішучі й навіть під час морської негоди люблять співати.
11. Як називають Івана Підкову козаки? Наведіть відповідну цитату з тексту. Про що свідчить таке звертання?
12. Які епітети ви можете дібрати для характеристики образу Івана Підкови? За потреби скористайтеся поданою нижче довідкою.

мужній, відважний, відчайдушний, досвідчений, справедливий, розумний, упевнений, урівноважений, розважливий, цілеспрямований

13. Хтось із вас має виписати з тексту 2–3 метафори, а хтось – 2–3 епітети. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.
14. Чи можна поему «Іван Підкова» назвати історичною? Обґрунтуйте свою думку.

МІРКУЄМО

15. Доведіть на основі тексту, що стосунки отамана Івана Підкови з козацьким побратимством є довірливими, рівноправними.
16. Чому Іван Підкова вирішує пливти не до Синопа, а до Царгорода? Про що це свідчить? А чому він не дочекався, поки море буде спокійним і тихим?
17. До чого, розповідаючи про сторінки української історії, Тарас Шевченко спонукає своїх сучасників і майбутні покоління українців? Чи актуальною є поема «Іван Підкова» сьогодні?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

18. Розгляньте ілюстрації до твору «Іван Підкова». Яка з них вам подобається найбільше? Які моменти поеми Т. Шевченка вони ілюструють?

19. Виберіть свій варіант завдання.

Варіант А. Підготуйте невелику розповідь про морські походи козаків на основі ілюстрацій до поеми «Іван Підкова» та її тексту.

Варіант Б. Скориставшись додатковими джерелами й текстом поеми «Іван Підкова», підготуйте розгорнуту відповідь на запитання «Чи виправдав Іван Підкова сподівання козаків, які обрали його кошовим отаманом?».

20. Підготуйте, скориставшись електронними джерелами, невелику мультимедійну презентацію найкращих робіт Шевченка-художника (за бажанням).

ЛЕСЯ УКРАЇНКА
(справжні ім'я та прізвище – Лариса Косач)
(1871–1913)

Леся Українка народилася 25 лютого 1871 року в м. Новограді-Волинському на Волині в сім'ї Косачів. Її мама – відома письменниця Олена Пчілка, перекладачка, фольклористка, а батько Петро Косач – громадський діяч, юрист.

У родині Косачів було шестеро дітей. Батьки прищеплювали дітям любов до рідної мови, повагу до української культури, народних звичаїв і обрядів, усної народної творчості. У чотири роки Леся вже читала, у п'ять – створювала свою музику, у вісім – вишила батькові сорочку, у дев'ять – написала першого вірша «Надія».

Мама постійно заохочувала дочку до самоосвіти. Тож Леся, хоч ніколи й не вчилася в університеті, мала дуже високий рівень знань. Загалом знала більше десяти іноземних мов, грала на фортепіано, виявляла інтерес до малювання.

Косачі часто влаштовували сімейні, літературні й народні свята. Душею цих заходів завжди була Леся. Вона писала сценарії, добирала костюми, готувала вистави. Улітку родина відпочивала в мальовничому селі Колодяжне на Волині. Тут дівчинка гралася з місцевими дітлахами, купалася в

озері, каталася на човні, прикрашала своє волосся квітами, потай від рідних бігала в ліс, сподіваючись побачити красуню-мавку.

Якось узимку вона випадково намочила ноги в крижаній воді. Спочатку боліла нога, потім – рука. Діагноз – туберкульоз кісток. У неї були нестерпні болі. Тож іще змалку засвоїла правило: щоб не плакати, треба сміятися.

Дізнаймося, які настрої та почуття подарує нам поезія геніальної українки.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Леся Українка могла б стати першою українською композиторкою, бо мала абсолютний слух і надзвичайний хист до музики. У 5 років почала грати на роялі й написала музичну п'єсу. Але через важку хворобу змушена була відмовитися від гри на фортепіано.

Віртуальна екскурсія. Скориставшись електронним додатком до підручника, ви можете здійснити цікаву віртуальну подорож «Стежками Лесі Українки».

МРІЇ

(скорочено)

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника[1] зваливши,
Промовляють люто: «Здайся!»

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здамся!»

▲ Наталя Наусевич. Лицар (2017)

[1] **Спере́чник** – супротивник.

Не здавався мені величним
Той завзятий, пишний лицар,
Що красуню непокірну
Взяв оружною[1] рукою.

Тільки серце чарувала[2]
Бранки[3] смілива відповідь:
«Ти мене убити можеш,
Але жити не примусиш!»

Роки любії, дитячі,
Як весняні води, зникли,
Але гомін вод весняних
Не забудеться ніколи.

[1] **Ору́жний** – озброєний.
[2] **Чарува́ти** – тут: захоплювати, вражати кого-небудь чарами.
[3] **Бра́нка** – полонена жінка, дівчина.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Відгадайте зашифроване слово. Як це слово пов'язано з віршем «Мрії»?

2. Лірична героїня вірша «Мрії» більшу увагу звертає на
А величних переможців **В** підкорених, але незламних
Б таємничих принців **Г** красивих королев

3. У рядках
Роки любії, дитячі,
Як весняні води, зникли...
провідним художнім засобом є
А метафора **Б** гіпербола **В** порівняння **Г** персоніфікація

АНАЛІЗУЄМО

4. Які думки ліричної героїні передано в поезії «Мрії»?

5. Чому лірична героїня поезії любила читати про «вік лицарства»? Яким, на вашу думку, повинен бути лицар?

6. Прочитайте уривок вірша, починаючи від слів *«Я дивилась на малюнках...»* до слів *«...Говорив: "Убий, не здамся!"»*. За кого вболівала лірична героїня? Чому саме?

7. Через що бранка не сприйняла пишного лицаря? Як вона йому відповіла?

8. Чим читача приваблює образ полонянки? Чи сповнена вона духом нескореності?

9. Знайдіть у тексті рядки, що виражають основну думку твору.

10. Чи можна, на вашу думку, вважати, що ліричною героїнею поезії «Мрії» є сама Леся Українка? Поясніть свою відповідь.

МІРКУЄМО

11. Що спільного в о́бразі дівчини-полонянки з поезії «Мрії» та в художньому образі червоної калини з пісні «Ой у лузі червона калина похилилася»?

12. Поміркуйте, чи безслідно зникають дитячі роки. Можливо, після них щось залишається. Як про це сказано в поезії Лесі Українки?

ЯК ДИТИНОЮ, БУВАЛО...

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

«Що, болить?» – мене питали,
Але я не признавалась –
Я була малою горда, –
Щоб не плакать, я сміялась.

А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма
І от-от зірватись має
Гостра, злобна епіграма[1], –

Безпощадній зброї сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись.

▲ Деніел Ріджвей Найт. Збирання польових квітів (поч. XX ст.)

[1] **Епігра́ма** – тут: (*застаріле*) зле й дотепне зауваження про кого-, що-небудь.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Відгадайте зашифровані ім'я та прізвище. Який псевдонім обрала для себе ця людина?

АНАЛІЗУЄМО

2. На скільки частин можна умовно поділити вірш «Як дитиною, бувало...»? Назвіть ці частини.

3. Що означає слово *епіграма*? Як ви вважаєте, чому в ліричної героїні виникало бажання її використати? Чи здатна вона в дорослому віці стримати себе від необережного слова?

4. Які риси вдачі лірична героїня проявляла з раннього дитинства? Оберіть з-поміж запропонованих. Поясніть свою думку, посилаючись на текст.

мужність | непосидючість | гордість | упертість | терплячість

5. Оберіть рядок, яким можна описати ліричну героїню поезії «Як дитиною, бувало...». Обґрунтуйте свій вибір.

А Доросла людина, яка нікому не хоче чинити зла.

Б Сильна духом людина, яка в житті здатна долати труднощі.

В Слабка духом людина, яка потребує допомоги інших.

МІРКУЄМО

6. Поміркуйте, чи змінилися з віком і як саме погляди ліричної героїні. Підтвердьте свої думки цитатами з тексту.

7. Сформулюйте основну думку вірша «Як дитиною, бувало...» Лесі Українки.

8. Роздивіться картину Деніела Ріджвея Найта «Збирання польових квітів» (с. 58) і поміркуйте, який спосіб відновлення душевної рівноваги після життєвих драм обрала лірична героїня вірша Лесі Українки, а який – героїня художнього полотна. Що між ними спільного?

ТИША МОРСЬКА

В час гарячий
полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певно, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певно, тут не чули зроду,
Що була негода
в світі!

Тиша в морі...
ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим
човенцем,
В'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим
човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом
поплисти!

Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,
Ні підводнії каміння, –
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

▲ Іван Айвазовський. Неаполітанська затока (1841)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Лірична героїня поезії «Тиша морська» мріє потрапити

А на безлюдний острів
Б на морський берег
В у край вічного проміння
Г на вершину гори

2. Спостерігаючи за човником, ліричній героїні здається, що з його весел спадає

А морська вода
Б щире золото
В риболовна сітка
Г срібне проміння

АНАЛІЗУЄМО

3. Якою уявляє лірична героїня дивну країну світла й блакиті? Як про це сказано в тексті?

4. Доведіть рядками з тексту, що лірична героїня не боїться морської подорожі.

5. Знайдіть у вірші й зачитайте рядки, якими передано абсолютний спокій і тишу на морі. Чи часто таким буває море в реальному житті?

6. Порівняйте пейзажі, змальовані у творах «Тиша морська» та «Іван Підкова». Чим ці описи різняться?

7. Знайдіть у тексті зменшувально-пестливі слова. З якою метою їх використано?

8. Проведіть **гру «Епітет».** Утворіть дві команди. Гравці кожної команди мають знайти й записати в зошит епітети разом із тими словами, яких вони стосуються. Наприклад: *небо ясне*. За кожне правильно виписане сполучення – 1 бал. Виграє команда, гравці якої наберуть найбільшу кількість балів.

9. Поясніть, про який шлях ідеться в рядках *«тим шляхом, що проложило ясне сонце через воду»*. Чи доводилося вам бачити такий шлях, прокладений сонцем чи місяцем?

10. Розкрийте символічне значення поданих художніх образів із твору «Тиша морська».

мале човенце

підводнії каміння

О́брази

золотиста стежечка

край вічного проміння

11. Розгляньте картину Івана Айвазовського «Неаполітанська затока» (с. 60). Що ви помітили спільного в зображеному на полотні й у змальованому в поезії Лесі Українки? Уявіть, що вас попросили намалювати ілюстрацію до вірша «Тиша морська». Поміркуйте, які кольори переважали б на вашому полотні.

12. Які емоції ліричної героїні передано в поезії «Тиша морська»? Який настрій домінує у творі?

МІРКУЄМО

13. Як ви думаєте, чому інколи люди хочуть попливти / поїхати / полетіти в далеку невідому країну? Що їх там приваблює? Пригадайте художні твори, кінофільми, у яких головні герої чи героїні потрапляли в невідому країну або навіть на невідому планету. А в яку незвичайну країну хотіли б помандрувати ви?

СПІВЕЦЬ

Пишно займались багрянії зорі
Колись навесні,
Любо лилися в пташиному хорі
Пісні голосні;

Грала промінням, ясним самоцвітом
Порання роса,
І усміхалась весняним привітом
Натури[1] краса.

Гордо палала троянда розкішна,
Найкраща з квіток, –
Барвою й пахом вродливиця пишна
Краси́ла[2] садок.

А соловейко троянді вродливій
Так любо співав,
Голосом дивним співець чарівливий
Садки розвивав;

Слав до вечірньої зо́рі прощання,
Що гасла вгорі,
Ще ж голосніше співав на вітання
Пора́нній зорі…

▲ Юзеф Мегоффер. Сонце в травні (1911)

[1] **Нату́ра** – тут: (*застаріле*) природа.

[2] **Краси́ти** – прикрашати.

Вже пролетів, немов пташка зальотна,
Весня́ний той час, –
Осінь холодная, осінь вільготна[1]
Панує у нас.

Тихо спускається нічка осіння, –
Година сумна;
Місяць холоднеє кида проміння;
Здалека луна

Пугача[2] віщого крик – гук єдиний.
Діброва німа.
Де ж соловейко? Де ж спів солов'їний?
Ох, де ж він? Нема!

В вирій полинув, де вічная ве́сна,
Натхненний співець.
Вічно красує там рожа чудесна,
Там теплий вітре́ць;

Глухо і смутно кругом на просторі,
Мій гаю сумний!
Кинув співець тебе в тузі та в горі,
Тебе й край рідний.

Тиша така тепер всюди панує.
Лиш в листі сухім
Вітер зітха, мов дріада[3] сумує,
Із жалем глухим.

Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б, та щира, гарячая мова
Зломила зиму!

І розлягалась би завжди по гаю
Ясна-голосна
Пісня, й розквітла б у рідному краю
Нова́я весна.

Та хоч би й крила мені солов'їні,
І воля своя, –
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!

[1] **Вільго́тний** – тут: вогкий, вологий.

[2] **Пу́гач** – хижий нічний птах ряду совоподібних.

[3] **Дріа́да** – у давньогрецькій міфології – німфа – покровителька дерев.

▲ Марія Башкирцева. Осінь (1883)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У поезії «Співець» згадано всі пори року, ОКРІМ

А весни **Б** літа **В** осені **Г** зими

2. Відгадайте зашифрований художній образ із поезії «Співець». Які епітети використовує Леся Українка для створення цього образу? Доповніть перелік ще кількома епітетами, дібраними самостійно.

АНАЛІЗУЄМО

3. Знайдіть і зачитайте вголос уривок поезії, у якому змальовано весняну пору. Що милує око й чарує слух ліричної героїні? Що вас найбільше приваблює в цьому описі?

4. Знайдіть і зачитайте вголос уривки поезії, у яких змальовано осінь. Чому навколо панує тиша й сум?

5. Порівняйте почуття ліричної героїні, коли вона споглядала картини весни та коли вона спостерігала за осінньою порою.

6. Що найбільше здивувало й засмутило ліричну героїню? Підтвердіть свою думку рядками з тексту.

7. Хтось із вас має виписати з поезії «Співець» слова, за допомогою яких авторка передає смуток і жаль, а хтось – слова, за допомогою яких передано радість і задоволення. Ознайомте одне одного з результатами своєї роботи.

8. Яким способом лірична героїня хотіла б повернути весну?

9. Чому лірична героїня протиставляє себе солов'ю?

10. Як ви думаєте, кого зображує авторка в образі солов'я та що уособлює у творі пишна троянда? За потреби скористайтеся підказками, обравши один чи два правильні варіанти.

митець, поет, переможець, художник,
Україна, рідна земля, сад, дівчина

11. Наведіть приклади персоніфікацій, використаних у вірші «Співець». Поясніть їхню роль у творі.

МІРКУЄМО

12. Прочитайте останню строфу вірша й поясніть, як ви її розумієте. Поміркуйте, чи можна вважати позицію ліричної героїні патріотичною.

13. Прочитайте три речення, подані нижче. У якому з них висловлено основну думку поезії «Співець»? Поясніть свою відповідь. З якою метою, на ваш погляд, Леся Українка написала цей твір?

1. Восени дуже сумно й одиноко, тому найкраща пора року – весна.
2. Справжній поет не повинен у скрутну хвилину залишати рідну землю.
3. Без птахів, які відлітають у теплі краї, життя стає сумним і невеселим.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

14. Роздивіться картини Юзефа Мегоффера «Сонце в травні» та Марії Башкирцевої «Осінь» (на с. 61 і с. 62) і проаналізуйте загальний настрій цих робіт. Чим вони перегукуються з віршем «Співець» Лесі Українки?

15. Використовуючи картини українських художників або фотоілюстрації, підготуйте презентацію (5–6 слайдів) до одного з віршів Лесі Українки. Текст продекламуйте самостійно або розмістіть друковані рядки на окремих слайдах. Можете дібрати музичний супровід.

СТАНІСЛАВ ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ
(народився 1950 р.)

Станіслав Чернілевський народився на Вінниччині в багатодітній сім'ї. За словами самого письменника, він з'явився на світ поміж двох річок: між невеличкою річкою Жван із її мілинами й глибинами та могутнім і тихим Дністром із його вирами та потужною течією. Саме мальовнича краса рідного краю сприяли розвиту поетичного таланту. У четвертому класі Станіслав написав свій перший вірш (про Тараса Шевченка), і цей твір надрукували в місцевій газеті.

Навчався на філологічному факультеті Вінницького педагогічного інституту та на кінорежисерському факультеті

Київського театрального інституту. Працював на Київській кіностудії художніх фільмів імені О. Довженка, режисером і редактором одного із центральних телевізійних каналів, де відповідав за дубляж (озвучування) іноземних фільмів українською мовою.

Станіслав Чернілевський – учасник Революції гідності; отримав кульові поранення в лютому 2014 року на майдані Незалежності.

Відчуймо тепло домашнього затишку у віршах Станіслава Чернілевського, які ввійшли до його першої поетичної збірки «Рушник землі».

ТЕПЛОТА РОДИННОГО ІНТИМУ...

Теплота родинного інтиму.
Ще на шибах[1] досвіток не скрес[2].
Встала мати. Мотузочком диму
Хату прив'язала до небес.

Весело і з ляском серед печі
Полум'я гуляє по гіллю.
Ковдрою закутуючи плечі,
Мати не пита, чому не сплю.

Вже, однак, зникає гіркотина,
Не катує серце печія.
Знову я – малесенька дитина,
Мати знає більше, аніж я.

Матері розказувать не треба,
Як душа світліє перед днем
В хаті, що прив'язана до неба
Світанковим маминим вогнем.

▲ Надія Полуян-Внукова. Інтер'єр бабусиної хати. Село Вощилиха (1991)

[1] **Ши́ба** – шибка, скло в рамі вікна, дверей та ін.
[2] **Скреса́ти** – звільнятися від криги.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Прокинувшись уранці, мама найперше

А приготувала сніданок
Б розтопила піч
В розбудила сина
Г прибрала в хаті

2. У рядках

Весело і з ляском серед печі
Полум'я гуляє по гіллю

провідним художнім засобом є

А анафора **В** епітет
Б гіпербола **Г** персоніфікація

3. Як ви розумієте сказане в рядках, поданих до другого завдання?

АНАЛІЗУЄМО

4. Покликаючись на текст вірша «Теплота родинного інтиму...», доведіть, що мама прокинулася рано-вранці.

5. Від чого, на вашу думку, ліричному герою вірша найтепліше в батьківській хаті: від теплої ковдри, від полум'я в печі чи від материної ласки? Обґрунтуйте свою відповідь.

▲ Юрій Пацан. Замело

6. Поясніть, як ви розумієте такі рядки: *«мотузочком диму хату прив'язала до небес»; «як душа світліє перед днем»*. Який художній засіб тут використано?

7. Як ви думаєте, якого віку ліричний герой поезії С. Чернілевського: дитячого, юнацького чи дорослого? Для доказу наведіть рядки з тексту.

8. Розкажіть, як мама виявляє турботу про свого сина.

9. Знайдіть у тексті слова зі зменшувально-пестливими суфіксами. З якою метою автор використовує ці слова?

МІРКУЄМО

10. Опишіть настрій ліричного героя твору. Коли, на вашу думку, доросла людина може відчути себе дитиною?

11. Поясніть кожне слово назви вірша «Теплота родинного інтиму...».

12. Які цінності в українських сім'ях передають від батьків до дітей? Які із цих родинних цінностей висвітлено у вірші С. Чернілевського?

13. Проаналізуйте малярські роботи Надії Полуян-Внукової «Інтер'єр бабусиної хати. Село Вощилиха» і Юрія Пацана «Замело» та поезію С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму...». Що об'єднує життєві спогади митців і мисткині? Який образ батьківщини створено в їхніх творах?

ВІРШОВАНА МОВА. СТОПА. ВІРШОВИЙ РОЗМІР

Ви вже знаєте, що художній твір пишуть віршованою або прозовою мовою. Віршована мова більш емоційна, експресивна, вона має своєрідну інтонацію та особливий темп, вона ритмічна, легка для запам'ятовування.

Пригадаймо
- Слова можна поділити на склади.
- Склад може бути наголошений і ненаголошений.
- У кожному складі обов'язково є голосний звук.
- У слові стільки складів, скільки в ньому голосних.

Віршо́вана мова – це ритмічно організована мова з метою посилення її виразності й емоційності.

Ритмічність вірша досягається через закономірне повторення наголошених і ненаголошених складів у рядку.

Стопа́ – це одиниця виміру ритму віршованих рядків. Це два або три склади, з яких один наголошений і один або два ненаголошені.

Залежно від кількості складів у стопі й місця наголосу визначають віршовий розмір твору.

Сто́пи бувають *двоскладові* й *трискладові*. У шостому класі ми розглянемо лише ті стопи, у яких є два склади. Двоскладо́ві стопи поділено на два види: *ямб* і *хоре́й*. Ямб і хорей – це і є віршові розміри.

Віршові розміри	Будова стопи	Графічне позначення*
ямб	два склади, з яких другий наголошений	◡ ́
хоре́й	два склади, з яких перший наголошений	́ ◡

*Наголошений склад позначаємо так: ́.
Ненаголошений склад позначаємо так: ◡.

Щоб визначити, яким розміром написано вірш, потрібно спочатку розставити наголоси в словах кількох рядків. Запишемо два рядки вірша С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму...» і поставимо наголоси в кожному слові (для зручності наголошені склади виділено червоним кольором):

Ве́село і з ля́ском се́ред пе́чі
По́лум'я гуля́є по гілл́ю.

Побудуємо схему цього вірша, позначаючи кожен наголошений і кожен ненаголошений склади (для зручності наголошені склади виділено червоним кольором):

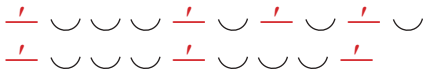

Відразу помітно, що в кожному рядку найчастіше повторюються групи з двох складів: перший наголошений, а другий ненаголошений. Вертикальними рисками (/) можна відокремити кожну стопу:

Отже, цей вірш написано хореєм, бо стопа складається з двох складів, перший із яких наголошений.

Іноді у віршах, написаних ямбом або хореєм, поряд опиняються два ненаголошені склади (графічно позначаємо так: ◡ ◡). *Двоскладову стопу без жодного наголошеного складу називають* **пірúхієм**. Пірихій – це виняток в окремому рядку поезії. Також наприкінці рядків ямб або хорей може бути неповним. Таку стопу називають *неповною*.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Ямб – двоскладова стопа з наголошеним другим складом.
Хоре́й – двоскладова стопа з наголошеним першим складом.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке стопа?
2. Скільки складів може бути в кожній стопі?
3. Які є види двоскладових стоп?

АНАЛІЗУЄМО

4. Чим подібні та чим відмінні ямб і хорей?
5. Що таке пірихій? Чи може вірш бути написано лише пірихієм?
6. Визначте віршовий розмір поезії Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати...» за поданими рядками.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.

ЗАБУЛА ВНУЧКА В БАБИ ЧЕРЕВИЧКИ...

Забула внучка в баби черевички...
Дитячим сміхом бризнувши в зело[1],
За повелінням вікової звички
Перекотилось літо за село.

Махнуло рученя на бензовозі[2] –
І курява вляглась після коліс.
А бабка все стояла на дорозі,
Хустинкою торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,
І тихо бабка посеред села
Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.

Лягла собі. І світло не світила.
Торкнулась черевичків перед сном –
І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.

▲ Гаетано Беллей. Бабуся і внучка (кінець XIX ст.)

[1] **Зело́** (*застаріле, поетичне*) – зелень, насамперед трава.
[2] **Бензово́з** – спеціально обладнана машина для перевезення пального.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У вірші «Забула внучка в баби черевички...» відображено

А сторінки історії
Б родинні цінності
В картини природи
Г думки про майбутнє

АНАЛІЗУЄМО

2. Чи сподобалася вам поезія «Забула внучка в баби черевички...»? Якщо так, то чим саме? Які почуття у вас виникли?

3. Як ви розумієте такі рядки з вірша: *«перекотилось літо за село»*; *«осінь їй тихенько опустила горіховий листок перед вікном»*? Який художній засіб тут використано?

4. Знайдіть і зачитайте фрагмент твору, де описано прощання внучки з бабусею. Який настрій у цей момент у бабусі, а який – у внучки? Із чого це видно?

5. Який жест бабусі перед сном передає її велику любов до внучки?

6. Охарактеризуйте образ осені. Поміркуйте, як вона ставиться до бабусі. Наведіть відповідні рядки з тексту.

7. Кожен / кожна з вас має знайти у вірші й виписати в зошит слова зі зменшувально-пестливими суфіксами. Поясніть, з якою метою автор використав ці слова у тексті. Зіставте із сусідом / сусідкою по парті свої записи й визначте, хто з вас правильно виписав / виписала найбільше таких слів.
8. Визначте віршовий розмір твору «Забула внучка в баби черевички...». Чи є в ньому пірихій?

МІРКУЄМО

9. У вірші «Забула внучка в баби черевички...» о́браз осені та образ бабусі ніби доповнюють один одного, бабуся й осінь як давні знайомі. Що, на вашу думку, спільного між цими двома художніми о́бразами?
10. Про що нагадує С. Чернілевський і дорослим, і дітям та до чого спонукає їх своїм віршем?
11. Поміркуйте, чим вірш «Забула внучка в баби черевички...» подібний до вірша «Теплота родинного інтиму...».

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

12. Напишіть невеликого листа (5–7 речень) бабусі, дідусеві або іншій близькій людині, з якою ви давно не бачилися.
13. Прочитайте сенкан до слова *родина*. Чи співзвучний він із поезіями С. Чернілевського? Складіть сенкан до слова *сім'я*.

Родина.
Щаслива, міцна.
Піклується, любить, вірить.
Вона завжди тебе зрозуміє.
Затишок.

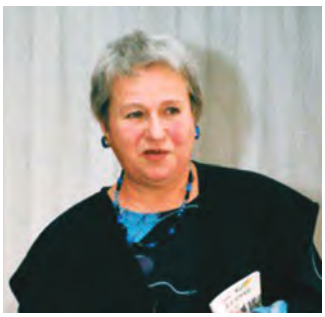

ІРИНА ЖИЛЕНКО
(1941–2013)

Ірина Жиленко народилася і зростала в Києві. Свій перший вірш написала ще у восьмирічному віці. Навчаючись у вечірній школі, працювала вихователькою в дитячому садку. А під час навчання в Київському державному університеті імені Тараса

Шевченка на філологічному факультеті працювала в редакціях різних журналів.

Ірина Жиленко дуже гарно малювала, професійно займалася вокалом в університетській оперній студії та в аматорському хорі «Жайворонок» при Київській консерваторії, танцювала в ансамблі «Веснянка». Її перша збірка поезій – «Соло на сольфі». У своїх віршах авторка розповідає історії про казкових і міфічних істот. Наприклад, про гнома, який нібито живе в буфеті, а насправді – у дитячій уяві.

Літературознавці кажуть, що у творах Ірини Жиленко найбільше різноманітних барв: понад тисячу разів ужито назви кольорів. Переконаймося в цьому, поринувши у світ поетичного слова письменниці.

ЖАР-ПТИЦЯ

Сусідка моя – чарівниця –
годувала надвечір родзинками
у клітці золоту Жар-птицю
з очима-намистинками.

І як воно трапилось – хто його зна, –
та тільки дверцят не замкнула вона.
Рвонулась на волю чудесна Жар-птиця –
і враз освітилась казково столиця.

Летіла все вище, так гарно, так вільно,
як в найзолотішім, найкращім мультфільмі.

Дорослим і дітям
яснішали лиця:
«Як хороше жити
під сонцем Жар-птиці!»

І тільки ота трьохсотлітня ґава[1],
яка себе називала Павою[2]
(старезна, без ока, та ще й кульгава),
знайшла Жар-птицю непристойно яскравою.

І вся вороняча орава[3]
зчинила люту стрекотняву:

[1] **Ґа́ва** – те саме, що ворона; (*переносне*) неуважна, нерозторопна людина; роззява.

[2] **Па́ва** – великий південноазіатський птах родини фазанових.

[3] **Ора́ва** – великий гурт людей; юрба, натовп.

«Вона яскра-яскра-яскррава!
Таку чужу нескромну птицю
тримать годиться
тільки в клітці!»

Вже третій день – нема Жар-птиці.
І людям посмутніли лиця.
О, не сумуйте. Її нема,
бо – розумієте? – зима.
Жар-птиця ж – птаха екзотична,
південна, до снігів незвична.
Ну, от і простудилась трішки.
Лежить вона терпляче в ліжку,
п'є молоко, клює родзинки,
чита «Барвінок» і «Мурзилку».
Пішли на лад у неї справи.
І скоро знов злетить вона
на злість лихим, кульгавим ґавам,
на новорічну радість нам!

▲ Людмила Бондаренко. Жар-птиця. Петриківський розпис (2020)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Павою в поезії «Жар-птиця» називала себе
А чарівниця **Б** ґава **В** Жар-птиця **Г** ворона

АНАЛІЗУЄМО

2. Які почуття ліричної героїні передано у творі? А які почуття цей твір викликав у вас? Над чим змусив задуматися?

3. Як Жар-птиця опинилася на волі? Як сприйняли люди її появу в небі?

4. Опишіть зовнішність ґави, покликаючись на текст поезії «Жар-птиця». Чи приваблює читача цей персонаж?

5. За що й чому ґава та вороняча орава почали критикувати Жар-птицю? Підтвердіть свою відповідь рядками з тексту.

6. Оберіть із-поміж поданих слів одне, яке найкраще підходить для характеристики ґави й воронячої орави. Поясніть свій вибір.

мужність | співчуття | гордість | заздрість | мудрість

7. Прочитайте рядки, у яких авторка пояснює відсутність Жар-птиці. Як ви думаєте, де ця пташка поділася?

МІРКУЄМО

8. Чи можна, на вашу думку, поезію «Жар-птиця» вважати казкою? Чому?

9. Кого символізує ґава? Чи трапляються в реальному житті люди, подібні до неї? Чи приємно з ними спілкуватися? Відповідь поясніть.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

10. Прочитайте крилаті вислови. Поясніть, як ви їх розумієте. За потреби зверніться до словника. Опишіть усно життєву ситуацію, за якої можна було б ужити один із крилатих висловів.

- Красна пава пером, а людина – знанням.
- Нарядилася, як пава, а кричить, як ґава.
- Хороша пава, та погана слава.
- Ні пава ні ґава.

11. Розгляньте картину Людмили Бондаренко «Жар-птиця» (с. 72). У чому особливість петриківського розпису? Доберіть до картини власну назву – цитату з вірша І. Жиленко.

ПІДКОВА

Була зима. Ішов зелений сніг.
За ним – рожевий. Потім – фіалковий.
І раптом протрюхикав[1] на коні
Дідусь Мороз. І загубив підкову.

Та не просту. А золоту. Таким,
на місяць схожим, серпиком лежала, –
аж розгубились в небі літаки,
кричали: «Мама!» – й крильцями дрижали.

А я знайшла. Сказала їй: – Світи
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! –
Зійшлися і роззявили роти[2]
сімсот роззяв. Стоять вони і досі...

Круг них світився то зелений сніг,
то голубий, то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто, день при дні, –
зачарувала їх моя підкова.

Що ж, покладу підкову в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію[3]. Хоч трішки і шкода,
вже так і буть – віддам підкову Діду.

[1] **Протрюхи́кати** – бігти нешвидко, дрібною риссю (зазвичай про коня).

[2] **Роззя́вляти ро́та** (*фразеологізм*) – виявляти велике зацікавлення, захоплення чи здивування, слухаючи когось або розглядаючи щось.

[3] **Лапла́ндія** – холодний регіон на півночі Європи, який вважають батьківщиною святого Миколая, Санта Клауса, Діда Мороза.

Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада…
Роти закрили всі сімсот роззяв.
І розійшлись… І полягали спати.

◀ Юрій Прядко. Вечір. Зима. Дорога

▼ Віктор Зарецький. Місто праці (1979)

ЦІКАВО ЗНАТИ

Здавна добрим знаком було знайти підкову на шляху й принести її додому. Ніхто не знає, чому саме підкову обрали за талісман. Одна з версій – за аналогією з підкованим конем. Цей шматочок металу убезпечує тварину від падіння, спотикання. Рух підкованого коня стає ритмічним, упевненим. Так само і людині на слизькій життєвій дорозі хочеться твердо стояти на ногах.

Інша легенда виникла в Стародавньому Єгипті. Коли фараон проїздив повз бурхливий натовп своїх підданих, коні, запряжені в колісницю, часом губили підкови. Ці підкови нібито були золоті. Зрозуміло, що людина, яка натрапила на таку знахідку, почувалася неймовірно щасливою.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Події в поезії «Підкова» відбуваються
А напередодні Різдва
Б під час русального тижня
В напередодні Нового року
Г після Великодня

2. Відгадайте зашифровані слова. Як вони пов'язані з поезією І. Жиленко?

АНАЛІЗУЄМО

3. Розкажіть, де розшукала знахідку лірична героїня та в який час доби було знайдено скарб. Що лірична героїня зробила зі своєю цінністю?

4. Ким або чим в уяві ліричної героїні можуть бути ті сімсот роззяв, які стали свідками її чарівної знахідки? Чому їх так багато? І як сталося, що вони всі приблизно в один час полягали спати? Запропонуйте кілька варіантів відповіді.

5. Порівняйте, яким зображено сніг на початку та наприкінці поезії «Підкова». Поясніть, чому наприкінці твору сніг став звичайним.

6. Що, на вашу думку, насправді є чарівнішим і красивішим: різнокольоровий сніг чи загублена підкова? Як вони пов'язані між собою та з описаними часом доби й порою року? Поясніть свою відповідь.

7. Чи причаровує роззяв сніг, який світиться різними кольорами? А золота підкова? Як це характеризує роззяв?

8. Які емоції ліричної героїні передано в поезії «Підкова»? Чи однакові вони впродовж усього твору? За потреби скористайтеся запропонованим переліком.

страх, радість, образа, захоплення, сором, злість, здивування, презирство, цікавість, гнів, спокій

ЕМОЦІЇ

9. Розставте наголоси в словах останніх чотирьох рядків і визначте віршовий розмір поезії «Підкова». Чи є в ньому пірихій?

МІРКУЄМО

10. Чому в ліричної героїні виникло бажання повернути підкову Діду Морозу? А що могло б трапитися, якби золота підкова залишилася в ліричної героїні?

11. Чому, на вашу думку, люди рідко помічають справжню красу й дива, які трапляються в житті?

12. Розгляньте картини Юрія Прядка «Вечір. Зима. Дорога» й Віктора Зарецького «Місто праці» (с. 74) та подумайте, до яких епізодів вірша «Підкова» вони можуть бути ілюстраціями. Поясніть свою думку.

ГНОМ У БУФЕТІ[1]

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
живе мій добрий знайомий –
старенький буфетний гном.

Він знав ще дідуся хлоп'ям,
а маму – малим дівчатком,
гукав пустунам: «Ай-яй!»,
слухняним давав
шоколадки.

Замкнувши буфет на гачок,
золотить на свята сервізи[2].
Багріє його ковпачок
за склом серед вазочок
різних.

Він любить какао пить,
смоктати м'ятні гостинці.
Так довго і солодко спить
в старій музикальній
скриньці.

Навчився він чемних манер
в одної маркізи[3] з фарфору.
Сказала маркіза: – Тепер
дружити із вами не сором.

Ви просто – фра́нтом[4], хоча
втягніть у петлицю троянду.
І про́шу до мене на чай
Разом з цвіркуном-музикантом.

Століття, і друге, і третє, –
прислухайся – чуєш? – завжди
клопочеться гном у буфеті,
бурмоче, зітха, шарудить.

І ту́па, і плямка в куточку,
і дзвонить в буфетні шибки́.
І в довгі засніжені ночі
нашіптує дітям казки.

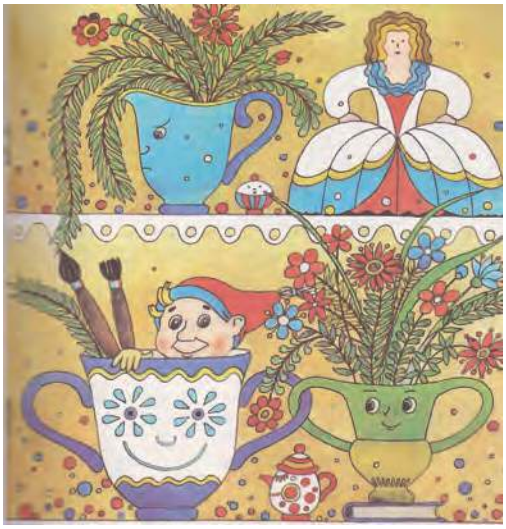

▲ Ніна Коваль, Олександр Коваль. Ілюстрація до збірки Ірини Жиленко «Казки буфетного гнома». Видавництво «Веселка» (1985)

[1] **Буфе́т** – шафа для зберігання посуду, закусок, напоїв.

[2] **Сервіз́** – повний набір столового або чайного посуду.

[3] **Маркіза́** – вельможна дама у Франції.

[4] **Фра́нт** – модник, вишукано одягнений чоловік.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Гном із вірша І. Жиленко довгими зимовими ночами

А катається на лижах
Б нашіптує дітям казки
В п'є молоко
Г гріється біля каміна

АНАЛІЗУЄМО

2. Добрим чи злим, на вашу думку, є старий гном? Із чого це видно?

3. Розкажіть, що гном робить у буфеті. Де він найбільше любить спати?

4. Випишіть із тексту поезії дієслова, які свідчать про присутність гнома в буфеті.

5. Доведіть, покликаючись на текст, що гном вміє підтримувати дружні стосунки.

6. Підготуйте характеристику образу гнома з вірша І. Жиленко як давнього мешканця людського будинку (за поданою схемою).

Ім'я → вік → зовнішність → заняття → уподобання → знайомі → риси характеру.

7. Побудуйте схему віршового розміру твору «Гном у буфеті». Чи є в ньому пірихій?

МІРКУЄМО

8. Чи щасливий старий гном, змальований у поезії «Гном у буфеті»? Чи любить він своїх господарів? Чи виконує свою місію?

9. Який із віршів І. Жиленко вам сподобався найбільше? Чим саме? Які настрої та почуття він передає?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Проведіть конкурс декламаторів. Підготуйтеся до виразного читання одного з віршів Тараса Шевченка, Лесі Українки, Ірини Жиленко чи Станіслава Чернілевського. Декламувати поезію можна під музичний супровід. Дехто з вас може заздалегідь підготувати фотоілюстрації або малюнки й демонструвати їх на екрані під час конкурсу.

Для додаткового читання.

Ігор Калинець. «Стежечка», «Блискавка», «Криничка», «Дим».
Платон Воронько. «Пахне хліб», «Солодка вода».
Максим Рильський. «Запахла осінь в'ялим тютюном...», «Люблю похмурі дні...», «Збирають світлі, золоті меди...».
Олександр Бурбело. «Я лиш струна на арфі України», збірка «Золота росинка».
Мар'яна Савка. «Україна».
Іван Андрусяк. «Розмова», «Зорі й місяць», «Колискова».

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ «ПОЕТИЧНИЙ ДИВОСВІТ»

1. Установіть відповідність.

Назва твору	*Автор*
1 «Забула внучка в баби черевички...»	**А** Тарас Шевченко
2 «Іван Підкова»	**Б** Леся Українка
3 «Жар-птиця»	**В** Дмитро Луценко
4 «Як дитиною, бувало...»	**Г** Ірина Жиленко
	Д Станіслав Чернілевський

2. Установіть відповідність.

Уривок твору	*Назва твору*
1 *Було колись – в Україні Ревіли гармати...*	**А** «Підкова»
2 *Я б не лишила тебе в самотині, Країно моя!*	**Б** «Співець»
3 *А журавлі летять собі Додому ключами.*	**В** «Думка» («Тече вода в синє море...»)
4 *Круг них світився то зелений сніг, то голубий, то ніжно-фіалковий.*	**Г** «Іван Підкова»
	Д «Теплота родинного інтиму...»

3. Визначте, із яким вивченим твором пов'язано кожен малюнок.

4. В уривку

І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.

провідним художнім засобом є
А анафора **Б** порівняння **В** персоніфікація **Г** гіпербола

5. Порівняйте поетичні картини, які постають у вашій уяві, коли ви читаєте вірші С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму...» та І. Жиленко «Гном у буфеті».

6. Хорей – це двоскладова стопа з наголошеним
А першим складом **В** третім складом
Б другим складом **Г** четвертим складом

7. **Самооцінювання.** Продовжте вислови:
- Прочитані поетичні твори допомогли мені зрозуміти, що ... .
- Найцікавішим під час вивчення матеріалу для мене було ... .
- Свої знання я б оцінив / оцінила на ... .

ЖИВИЛЬНІ ДЖЕРЕЛА МУДРИХ КНИГ

Прозові твори різноманітні за тематикою. Серед них є твори про природу, про тварин, про дружбу між однолітками, про стосунки між батьками й дітьми, про народні звичаї та традиції, про космічні пригоди, про фантастичні мандрівки на машині часу. А ще з прозових творів можна дізнатися про історичні події та про наших далеких предків: київських князів, запорозьких козаків, січових стрільців та ін.

Прозові твори можуть бути малого, середнього та великого обсягу. Наприклад, до творів малого обсягу належать легенда, переказ, казка, оповідання; середнього обсягу – повість; великого обсягу – роман.

Пригадайте, у 5 класі ви читали оповідання «Федько-халамидник» Володимира Винниченка, «Дивак» Григора Тютюнника, «Лось» Євгена Гуцала, а також повісті «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» Галини Малик, «Чарівний талісман» Всеволода Нестайка. Цього року ми познайомимось із героями повістей «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Вороніної, «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» Ярослава Стельмаха та ін. Усі ці твори вчать мріяти, фантазувати, рівнятися на хороших людей, розпізнавати добро і зло, підказують, як бути витривалими й долати труднощі.

В українській літературі є багато повістей на **історичну тематику**. До таких належить і твір Володимира Рутківського «Джури козака Швайки», адже в ньому зображено певну історичну добу – Козаччину. Автор розповідає, як козаки жили в заплавах Дніпра, захищали рідну землю від татарських набігів, а також як вони виховували юних козачат.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

ПОВІСТЬ

Повість – це розповідний художній твір, у якому досить широко змальовано життя одного чи кількох головних героїв протягом тривалого часу.

На відміну від оповідання, у повісті більш розгорнутий сюжет (може бути навіть кілька сюжетних ліній), більша кількість подій із життя головних героїв, більша кількість другорядних персонажів, наявні розлогі описи природи, тварин, предметів, місць дій, зовнішності персонажів. У повісті події можуть тривати кілька тижнів, місяців і навіть років.

ОСОБЛИВОСТІ ПОВІСТІ

- зображення значної кількості подій із життя головних героїв
- докладність описів і розповідей про події та персонажів
- прозова форма
- середній обсяг
- тривалий час дії
- один чи кілька головних героїв

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке повість?
2. Назвіть основні ознаки повісті.

АНАЛІЗУЄМО

3. Якою може бути тематика прозових творів?
4. Яку повість можна назвати фантастичною, а яку – історичною?
5. Чим повість відрізняється від оповідання?
6. Розгляньте плакати до українських художніх фільмів. Поміркуйте, який із фільмів є історичним, а який – фантастичним.

▲ Плакат до фільму «Іван Сила» (режисер Віктор Андрієнко, 2013). Знято за повістю Олександра Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу»

▲ Плакат до фільму «Захар Беркут» (режисер Ахтем Сеітаблаєв, 2019). Знято за однойменною повістю Івана Франка

▲ Плакат до фільму «Фокстер & Макс» (режисер Анатолій Матешко, 2019)

ТВОРИ НА ІСТОРИЧНУ ТЕМАТИКУ

Щоб стати хоробрими та мужніми захисниками й захисницями України, необхідно з дитячих літ гартувати своє тіло й душу, дотримуватись обіцянки, вивчати історію рідного краю.

- Що означає, на вашу думку, бути патріотом своєї держави? А бути її захисником / захисницею?
- Чи лише зі зброєю в руках можна захищати свою країну?

Нам відомі імена Богдана Хмельницького, Северина Наливайка, Івана Мазепи. А якими були найперші козаки? Звідкіля вони взялися?

Прочитавши повість «Джури козака Швайки», ми познайомимося з маленькими захисниками українського народу Грициком і Саньком, а також із невловимим козаком Швайкою. Їх на кожному кроці підстерігають небезпеки, але вони із честю виходять із найскладніших ситуацій.

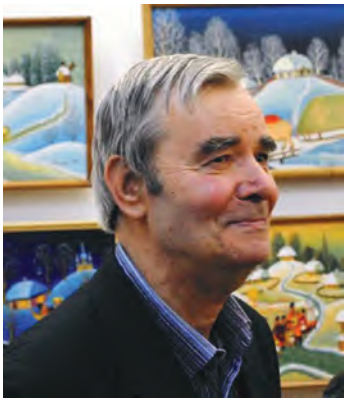

ВОЛОДИМИР РУТКІВСЬКИЙ
(1937–2021)

Володимир Рутківський народився на Черкащині. Жив і працював в Одесі. Написав багато цікавих прозових творів як для дорослих, так і для дітей. Наприклад, «Намети над річкою», «Друзі з лісової заплави», «Слуга Баби-Яги»,«Гості на мітлі», «Сторожова застава», «Сині Води» тощо. Однак літературну діяльність майбутній прозаїк розпочав із віршів, які він друкував у різних газетах, журналах, поетичних збірках.

У 2017 році за мотивами роману Володимира Рутківського було знято пригодницький фільм-фентезі «Сторожова́ заста́ва». Фільм розповідає про сучасного школяра Вітька, який через загадковий портал часу потрапляє в минуле – на тисячу років назад, у часи Русі-України.

◀ Плакат до художнього фільму «Сторожова застава» за мотивами однойменного роману Володимира Рутківського (режисер Юрій Ковальов, кінокомпанія «Кінороб», 2017)

Неймовірну популярність письменнику принесли його повісті «Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури і підводний човен». У першій із них ідеться про пригоди джур Санька й Грицика – малолітніх помічників і зброєносців козаків; у другій розповідається про дивовижні здібності Санька – уродженого гіпнотизера, чародійника-характерника; у третій – про підводні козацькі човни, адже запорожці були майстрами на всі руки. За історичну трилогію «Джури» В. Рутківський був удостоєний Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Пропонуємо вам познайомитися з дванадцятирічними козачатами з твору Володимира Рутківського «Джури козака Швайки» – Грициком і Саньком.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Джу́ра – в Україні в XVI–XVIII ст. – зброєносець, помічник у козацької старшини. Зазвичай джурами були молоді хлопці, які разом із козаками ходили в походи, брали участь у боях.

Характе́рник – козак-воїн, який володів магією. За повір'ями, характерники були чаклунами, зупиняли кров, ловили кулі голими руками, ходили по воді та вогню, годинами перебували під водою, ставали невидимими, гіпнотизували, бачили майбутнє. Одним із найбільших характерників вважають Івана Сірка.

Шва́йка – ручний інструмент чоботаря, товсте шило з дерев'яною ручкою для проколювання отворів у шкірі. Інколи назви предметів, національних страв, звірів, птахів, рослин тощо ставали прізвищами. Тому серед українських прізвищ і до сьогодні є такі, як Швайка, Шило, Піч, Перепічка, Борщ, Вовк, Чайка та ін.

ДЖУРИ КОЗАКА ШВАЙКИ

ПОВІСТЬ
(уривки)

Частина перша
Втеча з рідного дому

У першій частині повісті зазначено, що події твору беруть свій початок із березня 1487 року. Татари женуться за Пилипом Швайкою – козацьким вивідником, який першим дізнається про ймовірні набіги ворогів і попереджає про це селян. Він визволяє людей із татарського полону та захищає місцевий люд від панської сваволі. Побратими називають його «невловимим, як вовк, і всюдисущим, як лис». Своє прізвище Пилип отримав за те, що, мовляв, штрикає турків-загарбників, мов швайка. На коні Вітрику поранений козак-лицар мчить у діброву, де вбиває Гафур-агу, який хотів із Швайки живцем здерти шкіру.

У селі Воронівка живуть двоє дванадцятирічних друзів – Санько й Грицик. Сирота Грицик, наслухавшись від дідів-пастухів, які колись козакували, розповідей про битви з татарами, мріє стати козаком, помститися загарбникам за своїх батьків, а головне – стати схожим на Пилипа Швайку, про подвиги якого багато чув. Санько з дитинства виявляє надзвичайні здібності: уміє подумки віддавати накази й прохання. Кажуть, минулого року його мама Мокрина билася поруч із воронівськими чоловіками й порішила аж трьох татар-нападників. Тепер, як пішла чутка про новий татарський набіг, вона геть втрачає спокій, бо дуже боїться за сина.

Пан Кобильський приїжджає у Воронівку, щоб забрати в людей усе їхнє майно ще до того, як набіжать татари. Але Грицик і Санько, рятуючи село від грабування, вигукують, що наближаються татари. Пан тікає, нічого не забравши. Хлопці розуміють, що мусять переховуватися, бо за такий обман Кобильський скарає їх на смерть.

▲ Юзеф Брандт. Сутичка козаків із татарами (1890)

У плавнях друзі зустрічають Пилипа Швайку. Славнозвісний вивідник бере хлопців із собою на Кам'яний острів, де жили козаки.

Частина друга
На козацьких островах

НА КАМ'ЯНОМУ ОСТРОВІ

Під вечір вони вирушили вглиб дніпровських плавнів. Та перед тим Швайка скочив на Вітрика, випростався на повен зріст і довго вдивлявся з-під долоні в татарський степ. Схоже, Швайку щось дуже непокоїло. Нарешті він зістрибнув із Вітрика, узяв його за повід і повів в очерети.

▲ Острів Хортиця. Запоріжжя. Фото

Земля стала пружною, під ногами зачвакала твань.

Було тихо й парко. Після сухого степового повітря хлопцям стало важко дихати. Хтось, невидимий за очеретами, раз по раз гучно ляскав по воді. Чи бобри, чи велика риба. Кілька разів до мандрівців долинало запитливо сердите рохкання, і тоді Пилип надовго завмирав, услухаючись у байдужий, невпинний шурхіт густих очеретів.

Одного разу навіть вирішив повернути назад.

– Кабани тут люті, – пошепки пояснив він хлопцям. – Їх зараз краще оминати.

Але найбільше дошкуляли комарі. Тонкоголосими хмарами вони накидалися на мандрівців. Тож хлопці затято шмагали себе по обличчю, шиї та литках. Зрештою Грицик не витримав і намазюкав обличчя чорним намулом.

– Тепер не кусатимуть, – сказав він.

Санько подумав і теж намазюкав обличчя. І справді, комарі, хоч і дзвеніли над ним, проте кусати перестали.

Пилип озирнувся на них і схвально хитнув головою.

– Справжні козаки, – сказав він. – Самі здогадалися?

– Та ні, – відказав Грицик. – У Воронівці всі так роблять, коли йдуть у болото.

А от Пилипа комарі не чіпали. Мабуть, тому, що він смалив люльку.

Незабаром очерети почали рідшати. Крізь просвіти зблискувала дніпровська блакить. Нараз в обличчя подув теплий вологий вітерець, і комарі кудись щезли.

Мандрівці вийшли на берег. Заплава, що відкрилася перед ними, була подекуди покрита лататтям. За нею виднівся острів із звивистими берегами. На ньому гайками росли крислаті дерева. Понад берегом звисали до води кущі верболозу та очерети. У прогалинах між ними жовтів пісок. За островом, аж до самісінького небокраю, виблискувала під останніми сонячними променями неозора просторінь дніпровської води.

– От і прийшли, – сказав Пилип.

Він підніс до рота долоню і тричі прокричав пугачем. Затим помовчав і пугукнув іще раз.

У відповідь із глибини острова долинуло качине кряканння. А через певний час гойднулися кущі біля низького, мабуть, болотистого берега, і на хвилі загойдався широкий, опецькуватий човен плоскодонка. У човні стояв здоровань у полотняній, розхристаній на грудях сорочці. Якусь мить він вдивлявся в прибульців, а тоді заходився шалено відштовхуватися довгою тичкою.

– Пилипе! – ще здалеку загукав він. – А щоб тебе мухи покусали! Ми тут уже таке передумали…

Човен із розгону вилетів на берег. Здоровань кинувся до Пилипа з обіймами – у того аж кісточки затріщали. Люлька випала з Пилипових вуст і задиміла в траві.

А здоровань то обіймав Пилипа, то відсторонював його й ляскав широкою долонею по плечу.

– Гей, живемо, друже!..

– Та постривай, бугаю бісів! – боронився Пилип. Нарешті він вирвався з обіймів і підняв люльку. – Як там Лимар?

– Та врятувався. І хлопців привів за собою. Каже, якби ти не взяв тих бузувірів на себе – не бачити б їм Дніпра. А ти ж сам як викрутився, га?

– То довга історія…

– Гаразд, розкажеш потім. О, а це що за чортенят привіз? Невже, утікаючи від татар, заодно й у пеклі побував?

«Чортенята» теж не зводили здивованого погляду із здорованя. Когось він їм нагадував. Нарешті одне з них блиснуло в усмішці білими зубами.

– А я вас знаю, – сказало воно голосом Грицика. – Ви Байлемів Василь, еге ж?

Василь ошелешено втупився в хлопців. Тоді повільно мовив:

– Щось у мене серед таких замазур знайомців не було. Ану, ідіть-но сюди!

Не встигли хлопці й отямитися, як уже тицьнулися писками у воду. А Василь пополоскав ними, як ото жінки полощуть білизну, провів долонею по обличчю, зганяючи краплини, і знову поставив їх навпроти себе.

– Тепер інша справа, – сказав він. – Стривай, ти ж, здається, воронівським будеш? Чи не син тітки Мокрини?

Санько лише кивнув. Говорити він не міг. Лише відпльовувався від трави, що разом із водою потрапила до рота.

– А ти, хлопче, постривай, – повернувся Василь до Грицика. – Та ти ж син Степана Кореня, чи не так?

– Так, – відказав Грицик.

– То це ж чи не про вас розказували, буцімто ви так перелякали нашого пана Кобильського, що той бідолаха аж за Переяславом зупинився?

– Це вони і є, – підтвердив Пилип.

– От молодці! А сюди чого потрапили?

– Більше їм діватися нікуди, – відказав за хлопця той же Пилип. – Ти ж пана знаєш. Таких жартів він не пробачає.

Василь у задумі почухав потилицю.

– Та знаю, – згодився він. – Але ж... у нас тут теж не мед із маслом їдять. Сьогодні живемо, а взавтра татарин налетить. Чи ще якийсь бузувір.

– Нікуди їм більше податися, – повторив Пилип.

– Воно звісно... – зітхнув Василь. Тоді почастував хлопців легеньким потиличником і сказав: – Ну, гаразд, хай лишаються. Якось воно та буде.

Грицик аж підстрибнув.

– То ви... то ти що – береш нас у козаки? – запитав він.

– Ну, це ще треба заслужити...

З острова долинув легкий вітерець. Пилип принюхався.

– Кулішем пахне, – сповістив він.

– Та ним же, проклятущим, – згодився Василь. – Нічого іншого хлопці варити не вміють.

– То чого ж ти тут нас голодом мориш? – обурився Пилип. – Ех, ти, господар!

Човен-плоскодонка, черпаючи облавками воду, рушила до острова. Трохи позаду із задоволеним пирханням плив Вітрик. Схоже, вечірнє купання в теплій дніпровській воді йому подобалося.

– Добре, що ти надибав нас, друже, – досі не міг заспокоїтися Василь. Він відштовхувався тичкою так, що неоковирний човен стрілою летів по сліпучій водній поверхні. – А то тут без тебе сам дідько ради не дасть.

У глибині острова палало багаття. На рогачках булькотів здоровенний казан. Навколо нього сиділо чоловік із десять. Вони запитливо втупилися в прибульців.

За деревами почулося голосне кінське іржання. Вітрик стріпнув гривою і подався в той бік.

– Ану, хлопці, вгадайте, кого я вам привіз? – запитав Василь і, не чекаючи відповіді, сповістив: – Самого Швайку злапав, от кого!

Ті, що сиділи довкола вогнища, хутко звелися на ноги й із шанобливим подивом оточили Швайку.

Проте ще більше були вражені Санько з Грициком. Як? Ось уже майже цілий день вони пліч-о-пліч із цією людиною разом ховалися від татар, діставалися до плавнів – і досі не знали, з ким зустрілися? Який сором!

Проте, схоже, соромно було не лише хлопцям. Біля вогнища похнюпився дядько з вогненною чуприною. Він лише зиркнув у бік Швайки й знову схилив голову.

– Що ж це ти, Мацику? – звернувся до нього Швайка. – Ніби ж маєш кебету в голові, а схопили тебе, мов малу дитину. Чи, може, до гурту не хотілося?

Вогненночубий Мацик важко зітхнув.

– Та я все чекав, що от-от мають підійти мої, – озвався він по паузі. – І вже з ними мав приєднатися до вашого гурту. А воно, бач, як вийшло…

Крім Мацика та Байлемового Василя тут були всі дорослі воронівські хлопці. Левко Заярний, і Володко Кривопичко, і Перепічка з Одудом. Засмагли, подорослішали, хоча лише з місяць як пішли з Воронівки. Скидалося на те, що їм тут було краще, ніж удома.

Проте Санько з Грициком лише мигцем поглянули на них і повернулися до багаття. Друзі не могли відвести погля-

◀ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Володимира Рутківського «Джури козака Швайки» (2023)

ду від казана з кулішем. Це ж скільки днів вони не куштували гарячого!

Здається, про те саме думав і Швайка.

– Ви що – так і будете морити гостей голодом? – запитав він.

Василь Байлемів зняв казана з вогню. Затим підморгнув Левкові, і той метнувся кудись у темряву. Невдовзі повернувся з в'яленим судаком. А Кривопичко порився в попелі й витяг звідтіля запечену в глині дрохву.

– Непогано живете, – заздро сказав Швайка.

– Бо знаємо, хто нас охороняє, – відказав Василь. – Їжте, не соромтеся. У нас цього добра поки що вистачає.

Припрошувати йому не довелося. Дерев'яні ложки застукали по казанових боках, немов барабанні палички.

По вечері почалося розпитування. Левка Заярного цікавила Оксана з тарасівського кутка. Тиміша Перепічку – чи не передала мама хлопцями чогось смачного. У Байлемового Василя близьких родичів не лишилося, то ж він цікавився трохи дальшими. А таких виявилося чи не з пів села…

Спочатку Санько з Грициком відповідали досить бадьоро. Та врешті язики їм почали заплітатися, а неслухняні голови раз по раз падали на груди.

Врешті, Швайка не витримав:

– Ну, чого ви причепилися до дітей? Нехай посплять, буде ще час для розпитувань.

А далі хлопці вже й не пам'ятали, куди їх віднесли і хто укрив їх свиткою.

Серед ночі Грицик прокинувся. Виявляється, вони із Саньком лежали край берега на підстилці із сухої трави. Повівав легкий вітерець, і комарів майже не було. Багаття все ще горіло, а козаки тихо гомоніли між собою.

Вогненний Мацик ніяк не міг заспокоїтися.

– Дурень, от же ж дурень, – мабуть, уже вкотре картав він себе. – Гадав, що не сьогодні-завтра зі своїми яворівцями пристану до гурту. І де їх лиха година носить? Може, їх теж хтось злапав, як оце й мене…

– Мало того, що татари стали нам як кістка в горлянці, – зітхнув Заярний, – то ще й свої, схоже, грабують.

– Та які вони свої? – відмахнувся Перепічка. – Вони гірші від вовків!

– Вовків не чіпай, – застеріг його Швайка.

– Це ж чому?

– Тому, що зелений ще.

– До чого тут зелень? Хіба я не відаю, що страшнішого звіра, ніж вовк, немає? Коли вже унадиться, то не відстане, допоки всю отару не переріже. Що, не так?

– Так, та трохи не так, – пихнув люлькою Швайка.

Несподівано його підтримав Мацик.

– Ти, Тимоше, й справді помовчав би, – сказав він. – Бо не такий уже й страшний цей звір, як його малюють. Хто мене порятував? Вовк.

А Грицикові чи не вперше закортіло втрутитися в розмову дорослих. Звісно, не всі вовки страшні, особливо влітку. Он один із них скільки часу скрадався за хлопцями – і нічого, не з'їв. Гірші за вовків ті, хто прикидається ними.

Грицик лежав край берега, дивився на тьмяну Дніпрову поверхню і пригадував усілякі жахи, які розповідали йому про вовків та вовкулак. І так йому стало моторошно від тих згадок, що хоч бери та й перебирайся поближче до багаття.

Проте підніматися не хотілося. Поруч затишно сопів Санько. Над ними миготіли зірки. Раз по раз крайнеба зблискували зірниці.

Грицик повернувся набік і сонно зітхнув. І тут його увагу привернув невиразний плюскіт. Щось кинулося у воду з боку плавнів і попливло до острова. Це щось пливло досить швидко. Над водою виднілася лише голова. Від неї навсібіч розбігалися сріблясті водяні вуса, підсвічені місячним промінням.

«Видра, чи що? – промайнуло в голові. – А може, якесь оленятко? От дурне. Тут же повно людей!»

Проте це була не видра й не оленятко. Коли голова підпливла трохи ближче, Грицик зрозумів, що це пес.

– Цюцю, – тихо проказав він. – На-на… Йди-но сюди…

Собача голова слухняно звернула до нього. За мить вона вибралася з води.

Грицик отетерів.

Над ним стояв не пес. Над ним стояв величезний вовк. Він обтрусився і зробив ще один крок до хлопця. Зблиснули здоровецькі ікла…

А козаки все ще тихо гомоніли навколо багаття. І раптом їх підкинув у повітря пронизливий вереск:

– Рятуйте!!!

ЦЕ БУВ ТИШКЕВИЧ!

З несподіванки звір відсахнувся від Грицика. Мабуть, він у житті ще ні разу не чув такого вереску. Про всяк випадок вовк примирливо крутнув хвостом-полінякою, мовби хотів сказати: «Що ти, хлопче? Сам же покликав!».

Поруч здригнувся і здушено зойкнув Санько. Розбудили його холодні бризки, що долетіли від вовка.

А від багаття до них уже поспішали козаки. Попереду, вихоплюючи шаблю з піхов, біг Швайка. За ним із ломакою в руках поспішав вогненночубий Мацик.

Проте дивина – звір чомусь не злякався ані вогненного Мацика, ані шаблюки в Швайкових руках. Навпаки – він ще приязніше замахав хвостом й облизнувся.

Проте козаки ще не звикли до темряви й нічого не бачили.

– Що тут трапилося? – запитав Швайка.

– Он… – пробелькотів Грицик і тицьнув у вовка. – Виліз із води… Я гадав, що то пес…

Грицик був переконаний, що Швайка негайно підніме шаблюку й кинеться на лютого звіра. Або гарикне так, що того лизень злиже.

Проте Швайка не гарикнув і не замахнувся шаблюкою. Навпаки, придивившись до звіра, він уклав її в піхви, а тоді розвів руки так, мовби зустрів найкращого друга.

– Барвінку, – сказав він, – братику мій сіренький!

І вовк, цей здоровецький хижак зі страшними іклами, повівся, мов цуценятко. Він тонко заскавулів і кинувся Швайці на груди. А що був уже не цуценятком, а важким звіром, то Швайка ледве втримався на ногах.

– Барвінку, – лагідно примовляв він. Затим звернувся до Санька з Грициком: – Вовків, хлоп'ята, треба остерігатися. Але тільки не цього. Якщо, звісно, ви не татари.

Наперед пробився рудий Мацик. Він присів перед вовком і запитав:

– То це ти врятував мені життя? От спасибі, друже. Навіть не знаю, як тобі й дякувати.

І він простяг руку, аби погладити вовка. Проте в останню хвилю завагався і запитав:

– А він не відчикрижить мені руку?

– Здається, ні, – відказав Швайка. – Але гладити його не раджу. Та коли вже хочеш йому подякувати за своє спасіння, то дістань чогось смачненького.

Мацик зітхнув.

– Воно звісно... Але де ж я візьму того смачненького? Ті звірі обібрали геть до нитки.

Потому благально глянув на воронівців:

– Хлопці, може, у вас щось знайдеться? То позичте, а я вам згодом все поверну.

Воронівці перезирнулися і мовчки пірнули в темряву. А Швайка знову повернувся до багаття. Посадив поруч себе Барвінка й заходився вибирати з його шерсті реп'яхи.

– Ну й нахапався ти їх, голубе, – докірливо сказав він. – Де ж це ти встиг?

Барвінок у відповідь постукав хвостом по землі. Він дивився в той бік, куди подалися воронівці. Дивився й облизувався. Схоже, здогадувався, за чим вони пішли.

А Грицик помітив, що Швайка відкидав не всі реп'яхи. Один клубочок – той, що збився біля правого вовчого вуха, – він нишком заховав до кишені.

«Навіщо йому ті реп'яхи?» – здивувався Грицик.

Воронівці нанесли стільки, що, здається, вистачило б на десяток вовків. Проте Барвінок не розгубився і довів, що він – вовк не простий. За деякий час від ласощів залишилися самі кісточки. Та й тих згодом не стало.

Мацик дивився на Барвінка й посміхався.

– Добре, що я згадав, як ти нацьковував його на тих песиголовців, – звернувся він до Швайки. – А то б уже давно годував раків.

– Згадав, та не те, – заперечив Пилип. – То ти на коня, схоже, нацькував. А на татарина треба інакше. Ось так…

І Швайка коротко, по-особливому свиснув. Тієї миті Барвінок скочив на ноги. Шерсть його стала дибки, а ікла зблиснули так, що воронівці злякано відсахнулися.

– Заспокойся, Барвінку, – поспішно мовив Швайка. – То я пожартував.

Вовк із докором поглянув на свого хазяїна, і, якби міг говорити, то, певно, сказав би: «Ну й дурні ж твої жарти, хазяїне!». Проте говорити Барвінок ще не навчився, то ж знову повернувся до кісток.

– Якби був хто з татар, то після свисту я навряд чи зміг би його зупинити, – пояснив Швайка. – Так що свистіти без потреби не радив би. А як ти, Мацику, здогадався, що він був поруч тебе?

– Я його побачив, – відказав Мацик. – Точніше, не його, а вогники, що відсвічувалися від очей. От і подумав: чим біс не жартує! Ет, мені б такого друга!

– Ну, таке треба заслужити, – ухилився Швайка від прямої відповіді.

– А де їх, таких учених, беруть? – поцікавився Перепічка.

Швайка примружив очі.

– Коли скажу, що біля вашого села – ти ж мені все одно не повіриш, – відказав він. – Чи не так?

Молоді воронівці зареготали. Цей Швайка, виявляється, неабиякий жартун! Хто ж бачив таких вовків у Воронівці? Ніхто. Мабуть, їх навчають десь у Переяславі чи навіть у самому Києві.

А Барвінок між тим наївся так, що на останню кістку вже й дивитися не міг. Він задоволено зітхнув, поклав велику голову на Швайчине коліно й заходився оглядати присутніх. Нарешті його погляд зупинився на Санькові. А той у свою чергу дивився на Барвінка й дивувався, як може подобатися звір, котрого хвилину тому боявся до смерті.

«Ти ж гарний вовк, – подумки звернувся Санько до Барвінка. – Ти сильний, прудкий і теж не любиш татар…»

Вовк насторожився. Якусь мить він пильно вдивлявся в Санькові очі. Тоді на знак згоди стукнув полінякою хвостом по землі. Скидалося на те, що він читає Санькові думки.

«Шкода, що ми з тобою не знайомі, – думав далі Санько. – А я хотів би, щоб у мене був такий друг...»

Зненацька Барвінок підвівся, підійшов до Санька й лизнув його в обличчя.

– Ти що? – здивувався Швайка. – На тебе, Барвінку, це не схоже. Чи ви знайомі?

– Та ні-і, – зніяковів Санько. – Я ото... подумав, який він гарний, і подумки сказав йому про це.

– Я теж сказав би, – зареготав Байлемів Василь. – Та тільки він чогось не підлизується до мене.

Швайка промовчав. Тільки якось по-особливому глянув на Санька. Так дивляться на те, що не вкладається в розум звичайної людини. Тоді швидко опустив очі й заходився розпалювати свою люльку. На Санька, здається, він більше не звертав уваги. Лише час від часу хлопець відчував на собі його хоч і миттєвий, проте чіпкий і насторожений погляд.

А за багаттям усе ще точилися розмови.

– От би знати, що то за сволота займається грабунками, – промовив Левко Заярний. – Ет, піймати б такого – зуби по всьому лугу розлетілися б!

І тут Санька ніби блискавкою вразило. Зуби!

– А я знаю, хто це був, – вихопилося в нього. – Тишкевич це був, от хто! Він служить у пана Кобильського.

Козаки вражено втупилися в хлопця.

– Звідкіля ти це знаєш? – запитав Байлем.

– Він зубом цвикав, – пояснив Санько, – коли маму до льоху ховав. І той, старший із тих, хто на вас напав, теж цвикав.

– А й справді! – вигукнув Грицик. – І голос у нього знайомий. А я, Саньку, все думав, коли ми ховалися: де я чув цей голос?..

Швайка в цю розмову не встрягав. Він про щось замислився. І, схоже, думки його витали далеко від цього острова. Затим нібито знічев'я він дістав із кишені реп'яховий клубочок і видобув із нього тонку полотняну смужку. Тоді так само байдуже, ніби шматочок березової кори, розгорнув її і заходився роздивлятися якісь закарлючки. По тому кинув смужку у вогнище.

Ніхто з воронівців не звернув ніякої уваги на ці Швайкові дії. Вони придумували для Тишкевича найстрашніші

кари – звісно, коли той потрапить їм до рук. Лише зіркі Грицикові очі стежили за кожним порухом Швайки. І коли смужка згоріла у вогнищі, Грицик нахилився до товаришевого вуха й прошепотів:

– А я знаю, чому Барвінок прибіг саме сюди. Він приніс Пилипові якусь звістку.

А Швайка все так само замислено дивився в багаття. Нарешті озвався:

– А в мене, хлопці, кепська новина для вас. Учора татари побували під Воронівкою.

Навколо багаття запала глибока мовчанка. Що таке татарський напад – знали всі. І чим він закінчується – теж знали…

САМІ НА ОСТРОВІ

Удосвіта дорослі вибралися з острова. Вирішили все ж простежити, як татари з полоненими будуть переправлятися через річку Псел. Може, і вдасться чимось допомогти землякам, котрі потрапили в біду. А оскільки сил було мало (власне, їх зовсім не було), то постановили підняти на ноги всіх, хто козакував у плавнях неподалік від них.

– Десятки зо два промишляють на Зміїному острові, – сказав Швайка. – Стільки ж біля Чубарового і Татарського броду. Там Вирвизуб із хлопцями зупинився… Коли встигнемо, то до завтра наберемо з сотню чоловік…

– А ми? – озвався Грицик. – Ми теж хочемо з вами.

– Навіть не думайте, – відрізав Швайка. – Ця розвага не для дітей.

– Ми не діти, – набурмосився Грицик. – Ми з лука вміємо стріляти, правда ж, Саньку? І на шаблях б'ємося. І підкрадаємося так, що ніхто й не побачить.

– Ага, – підтримав Санько товариша. – Ви наскочите на татар, а ми тихенько, кущами підкрадемося до наших і розв'яжемо їх.

– Сидіть уже, визволителі, – відмахнувся від них Байлем. – Самі розв'яжемо, коли пощастить. А коли ні… Не слід вам ще й свої голови підставляти.

З кущів випірнув Барвінок. Схоже, вовк тільки-но поснідав. Він облизав закривавленого писка і запитально поглянув на свого хазяїна.

– А з тобою що робити? – присів перед ним Швайка. – Мабуть, теж хочеш із нами?

Барвінок махнув хвостом. Він не заперечував.

– Ні, друже, – сказав господар. – Залишайся-но краще й ти тут. Будете втрьох стерегти острів. Залишайся, зрозумів? Стережи! І господарем у тебе буде Санько. Санька слухайся! Чуєш – Санька!

Сонце ще й з-за плавнів не визирнуло, як острів спорожнів. Барвінок дивився услід господареві, аж доки той щез у лозах. Тоді позіхнув, розшукав якусь костомаху й заходився її обгризати. А хлопці прилягли біля пригаслого багаття й одразу поринули в сон.

Прокинулися вони від звичного скреготу. Барвінок догризав уже другу чи, може, десяту кістку. На хлопців він не зважав. Хіба що спочатку кілька разів запитливо зиркнув у бік Санька.

Певно, чекав якогось наказу. Проте сонний Санько на це був ще не спроможний. Остаточно прокинувся він лише тоді, коли Грицик вихлюпнув на нього ківш Дніпрової води.

Перш за все хлопці заходилися вивчати острів. Він виявився значно більшим, ніж видавалося вчора, і значно зеленішим. Від плавнів його відділяла широка протока з лататтям. Лише в тому місці, звідкіля приплив Барвінок, вода була чиста й прозора. У глибині острова між двох дубів заховався курінь. Либонь, він стояв не перше літо, бо зарості ожини й глоду вкрили його так, що й угледіти було важко. Трохи осторонь, біля гранітної брили, була коптильня. Тут таки на палях висіло кілька окостів і низки в'яленої риби. У самому курені хлопці надибали на три барильця. Два з них виявилися порожніми, а третє було наполовину заповнене медом. У кутку валялося кілька старих арканів і щербата сокира з коротким держаком. За куренем на гіллі сушилася рибальська сіть і кілька ятерів[1].

Спочатку хлопці поводилися насторожено. Навіть Грицикові було моторошно. Раніше він гадав, що треба стерегтися лише татар. А тепер, виявилося, і серед своїх є не кращі. Тож за кожним кущем йому ввижалася небезпека. Сплесне риба хвостом – і Грицик миттєво озирається

[1] **Я́тір** – риболовне знаряддя у вигляді сітки, натягнутої на обручі, яке встановлюють на дно водоймищ.

◀ Заняття в літньому таборі для хлопчиків-джур під Києвом, створеному з метою збереження звичаїв і традицій козаків часів Богдана Хмельницького. Фото Катерини Москалюк. ©https://life.pravda.com.ua/

в той бік. Прошарудить у кущах якесь звірятко – і йому ввижається, що до них підкрадається сам Тишкевич. Лише по доброму сніданку (з тих запасів, що їх залишили дорослі воронівці), Грицик трохи посміливішав.

– Слухай, Саньку, – сказав він. – А чого це ми з тобою тремтимо на кожен шурхіт?

– А я не тремчу, – відказав Санько й скосив очима на кущ, за котрим щось зашурхотіло.

– Та бачу, – ущипливо зауважив Грицик. – А я, знаєш, чого перестав боятися? Бо за Барвінком стежу. Коли була б якась небезпека – він би зразу насторожився. А так, бач, гасає, як твій Бровко навколо хати. А що це значить? А те, що нам тут боятися нема чого…

Після цих Грицикових слів острах дещо послабився. А коли хлопці добряче скупалися, то посміливішали настільки, що роздобули дві палиці й затіяли змагання на «мечах». І хоча зазвичай Грицик із таких двобоїв виходив переможцем, цього разу змагання закінчилися внічию. Бо варто було Грицикові притиснути Санька до берега, як у Барвінка загрозливо піднімалася верхня губа…

Грицик присів поруч із товаришем:

– Гарно на острові, правда? Аж шкода, що ми тут недовго пробудемо.

– Чому ж недовго? Он Швайка сказав Байлемові, аби той прийняв нас до ватаги.

– А що ми тут робитимем? Хіба ловитимемо рибу чи на бобра будемо полювати. Ні, Саньку, я цього не хочу. Я хочу бути таким, як Швайка. Щоб мене татари боялися.

Санькові теж хотілося стати таким, як Швайка. Проте мало чого людині хочеться!

– Малі ми ще, – зітхнув він. – Нам би, Грицику, у Воронівці ще трохи побути. Аж поки станемо дорослими.

– Не повернуся я туди, – відрізав Грицик. – Навіть коли пан Кобильський заспокоїться, все одно не повернуся. Що мені там робити? Нікого не лишилося, і всі, кому не ліньки, дають по шиї…

– Тільки не моя мама, – заперечив Санько. – І з сусідів ніхто тебе й пальцем не торкнувся.

– А дід Кібчик? Так за вухо крутонув, що й досі пече. А тут ні його нема, ні пана Кобильського. Навіть татар не видно. Татарин сюди не добереться. Його комарі заїдять. Або втопиться в болоті. Татари, знаєш, як боліт бояться?

– А Тишкевич? – нагадав Санько.

– А що Тишкевич? – трохи охолов Грицик. – Коли що – можна сховатися. Він нас тут довіку не розшукає. А ще краще – побалакати із Швайкою чи Байлемом і спіймати його. Тут йому не Воронівка, ніхто перед ним схилятися не стане. Правда, Барвінку?

Барвінок не відповів. Він підвівся, збираючись піти у своїх справах. І раптом завмер. Шерсть на ньому настовбурчилася, загрозливо зблиснули ікла.

Хлопці поглянули в той бік, куди дивився Барвінок, і мимоволі припали до землі.

Угору по течії піднімалися два човни. Вони пливли до острова. У човнах сиділо троє людей.

Про всяк випадок хлопці причаїлися за кущами. І добре зробили. Бо, коли човни підпливли трохи ближче, у передньому весляреві вони впізнали Тишкевича.

ТИШКЕВИЧ

Наблизившись до острова, Тишкевич зупинився і довго оглядав його. Нарешті гукнув:

– Гей, є хто-небудь?

Йому ніхто не відповів. Тільки в Барвінка, що приліг біля хлопців, ще більше настовбурчилася шерсть. Санько поклав руку йому ва шию.

– Спокійно, Барвінку, – прошепотів він. – Може, погукають, та й попливуть далі.

Проте прибульці, здається, пливти далі не збиралися. Вони зачекали ще трохи. Тоді один із них, невисокий товстун, упівголоса мовив:

– Здається, тут нікого немає.

– Подивимось, – відказав Тишкевич. – Ану, за мною!

У кілька помахів весла він пристав до берега. Якусь мить прибульці стояли непорушно. Тоді, тримаючи напоготові шаблі, подались углиб острова. Незабаром вони щезли за кущами. Лише час від часу до хлопців долинали їхні приглушені голоси.

– О, вогнище! – вигукнув один. – І, здається, курінь. Цікаво, що в ньому?

– Не заходь, – почувся голос Тишкевича, – встигнеш із козами на торг[1].

– І коні тут були, – відгукнувся з іншого краю третій. – Слідів на десяток коней набереться.

[1] **Встúгнути з кóзами на торг** (*фразеологізм*) – немає причини, потреби поспішати.

За якийсь час прибульці знову повернулися до човнів.

– Цікаво, куди вони могли дітися? – запитав низенький товстун. – Коли б неподалік ловили рибу чи били звіра, – коні стояли б тут.

– А я здогадуюся, – відказав наймолодший. У нього був шрам через усе обличчя і меткі очиці. – Напевно, подалися вистежувати татарву. Сподіваються відбити когось зі своїх. Отак, як минулого року. Еге ж, пане Юзефе?

Тишкевич повагом хитнув головою.

– Схоже на те, – сказав він. – І повернуться не раніше, аніж узавтра.

– Правильно, – згодився молодик.

– Отож слухайте мене. Ви зараз попливете далі. Там, за версту, повинен бути ще один острівець.

– Це той, де ми застукали михайлівських роззяв? – запитав товстун.

– Той самий. Коли щось знайдете, заберіть – і негайно сюди. А я поки тут похазяйную. – Товстун і наймолодший нерішуче перезирнулися.

– А коли там хтось буде? – запитав наймолодший.

– Невже вам треба пояснювати, що робити? – хижо посміхнувся Тишкевич. – Коли їх чимало – то вдайте, ніби хочете стати козаками й шукаєте вільне місце для промислу. А коли один, то... – і Тишкевич провів долонею по горлянці. – Зрозуміло? А потім за лахи – і назад. А я на вас тут чекатиму.

– І все ж, воно зручніше втрьох, – затявся товстун. Проте Тишкевич зиркнув на нього так, що той похапцем додав: – Добре-добре! Вважайте, пане Юзефе, що ми вже попливли…

За хвилину один із човнів щез за верболозом. Тишкевич провів їх похмурим поглядом, тоді ще раз роззирнувся довкола й неквапом рушив до куреня.

І тоді з-під ожинових кущів вигулькнули дві хлоп'ячі голови й одна вовча.

– Що будемо робити? – збуджено запитав Грицик. – Може, нацькувати Барвінка?

Санько заперечливо похитав головою.

– Ні. Тишкевич зараз насторожі. Ще, не приведи Боже, шаблею Барвінка зачепить. Зачекаймо, допоки він трохи заспокоїться.

Тієї миті з куреня долинув тріск. Схоже, Тишкевич відламав якусь тичку. Затим долинуло радісне бубоніння:

– З пів сотні, не менше!

За хвилину Тишкевич вийшов із куреня. Став проти сонця і заходився розглядати в'язку лискучих бобрових шкурок.

– Княгині таких не носять, – задоволено зазначив він. Затим поклав в'язку біля входу і знову щез у курені.

Хлопці перезирнулися.

– Чи не збирається він із цією в'язкою дати драла[1]? – запитав Грицик.

– Схоже, – відказав Санько. – Заберуть усе, як у того Мацика, і втечуть.

З верболозу вигулькнув Барвінок. На животі підповз до хлопців і запитально зиркнув на Санька. «Наказуй, малий хазяїне, – промовляв увесь його вигляд. – Ну, чому ж мовчиш?»

А Санько й справді мовчав. Звісно, найлегше було б нацькувати Барвінка на злодія. Але дивитися, як вовк шматуватиме людину, навіть, коли ця людина Тишкевич… Ні, то було понад його сили.

Мабуть, про це думав і Грицик. Нараз очі його збуджено зблиснули.

– Слухай, Санько, а візьмімо його в полон! – прошепотів він.

[1] **Дава́ти дра́ла** (*фразеологізм*) – швидко тікати, бігти.

– А як же ти його візьмеш? – засумнівався Санько. – Якби ж хто був із дорослих…

– А Барвінок навіщо? І лука в Тишкевича нема. А наші в кущах залишилися. А зробимо ми так…

Він прихилив голову до Санькового вуха й почав щось шепотіти. Барвінок переводив погляд із хлопців на курінь і при кожному шарудінні, що долинало звідти, його верхня губа загрозливо здригалася.

За хвилину хлопці напригинці прокралися до Тишкевичевого човна й заховали його в очеретах. Тоді взяли луки, і Грицик, уже не криючись, рушив до куреня, де досі вовтузився Тишкевич. А Санько з Барвінком зачаїлися за ожиновими кущами неподалік від входу.

– Вийдете, як покличу, – наказав їм Грицик.

Він підійшов до куреня, зазирнув в отвір і спитав:

– Дядьку, а що ви тут робите?

Тишкевич смикнувся і блискавично вихопив ножа. Якийсь час міряв поглядом забрьоханого худорлявого хлопчину, що тримав напоготові лука, і не міг вичавити з себе жодного слова.

– А… звідки ти взявся? – нарешті запитав він.

– Я до дядька приплив у гості, – відповів Грицик. – Він давно мене запрошував до себе. Аж дивлюся – хтось чужий порається в його курені. Ви хто будете?

– Я… це… ох, і налякав ти мене, хлопче! – почав Тишкевич, помалу наближаючись до Грицика. – Я подумав, було, що це татарин якийсь…

Його рука все ще стискала руків'я ножа.

– Не підходьте! – наказав Грицик і відступив на кілька кроків.

– Та ти що – не впізнав мене? – здивовано запитав Тишкевич. Він уже вибрався з куреня і поквапцем роззирнувся. На його вустах з'явилася посмішка – крім них, на острові нікого не було.

– Я ж товариш твого дядька, – сказав він. – Минулого року приїжджав до нього, невже він тобі не казав?

– Не підходьте, – повторив Грицик, піднімаючи лука. Проте Тишкевич начебто й не чув його слів. Він без поспіху наближався до Грицика і, хоча усмішка все ще грала на його вустах, очі наливалися жорстокістю.

– То оце теж приїхав, та, бач, не застав свого найліпшого друга, – продовжував теревенити він. – Та чого ти від мене тікаєш, хлопче? Не бійся, я ж тобі нічого поганого не зроблю. Краще посидьмо на травичці та почекаємо твого дядька. Я, знаєш, скільки веселих історій можу розказати про нього! О, твій дядько…

Тишкевич уже був за якийсь крок від Грицика.

– Саньку! – гукнув Грицик і націлив лука на Тишкевичеві груди.

Тишкевич озирнувся, і його щелепа повільно поповзла вниз. Звісно, не Санька він злякався, і не його лука. Тишкевич не вірив, що стріли дитячого лука можуть пронизати його наскрізь. Ну, хіба що подряпають. Адже рука дванадцятилітньої дитини зовсім не те, що рука дорослого козака…

Ні, таки налякав Тишкевича звір, що з'явився одночасно з другим хлопцем. Судячи з його вигляду, він уміє не тільки показувати зуби. І схожий на того, що недавно перегриз горлянку його коневі.

Тишкевич стиснув пальці на колодці ножа. У вовка настовбурчилася шерсть.

Тишкевич повільно опустив руку вздовж тіла. З одним вовком він, може, і впорався б. І з двома хлопцями теж. Але одночасно з усіма…

– Та ви що, хлопці, – спробував він посміхнутися. – Людина до вас у гості, а ви…

– Пізнаєте цього вовка? – запитав Грицик. – Це той, що розірвав коня, коли ви грабували Мацика.

На обличчі Тишкевича з'явився невдаваний подив.

– Якого Мацика, якого коня? – запитав він. – Щось ви мене не за того маєте. Я тут, хлопці, вперше. Ні, вдруге. Минулого літа теж був.

– Неправда, – сказав Грицик.

– Та щоб мене грім побив! – вигукнув Тишкевич. – Щоб мене нечиста взяла!

Санько розгублено поглянув на Грицика. Грицик вирячився на Санька. Вони вже ладні були засумніватися в тому, Тишкевич це перед ними, чи, може, хтось інший. Бо ж самого Тишкевича вони бачили лише мигцем і як слід придивитися не встигли. Та й чи мало є людей на світі, схо-

жих одне на одного? Он Санькові, наприклад, мати каже, нібито він – викапаний батько…

Проте збити Грицика з пантелику було не так просто.

– Е, ні, – сказав він. – Може, ви прикидаєтеся не тим, ким є насправді. Ви краще скажіть, як зовуть мого дядька!

– Демидом, – не замислюючись, відказав той, кого хлопці якусь мить тому мали за Тишкевича.

– А от і ні! – вигукнув Грицик. – Саньку, все ясно!

– Дивно, – похитав головою Тишкевич. – Невже я помилився? Та ж ні. Здається, і острів цей, і берег… Може, я не туди потрапив, га?

І знову хлопці занепокоєно перезирнулися. Ба й справді, може ж людина заблудитися в цих очеретах? Ого, ще й як! Або, може, минулого літа тут і справді був якийсь Демид, а Василь Байлемів поселився лише цієї весни…

Один лише Барвінок і не думав розгублюватися. Його хижі очі пильно стежили за кожним рухом прибульця.

– Відпустіть мене, хлопці, – сказав незнайомець. – Годі дурня клеїти.

Грицик завагався. Він зняв стрілу з тятиви і почухав нею литку. Ну, які докази того, що перед ним не Тишкевич, а зовсім інша людина? Єдине, що Грицикові запам'яталося, це Тишкевичеве цвикання зубом. Проте чи мало в кого може заболіти зуб? Он минулого місяця Грицик теж цвикав майже тиждень.

І все ж, чуття йому підказувало, що тут щось не те. Але як вивести цю підозрілу людину на чисту воду? Ні, схоже, без дорослих не обійтися.

– Зробімо так, – несподівано для самого себе запропонував Грицик. – Ми зв'яжемо вам руки й ви посидите в курені. А приїдуть наші – самі розберуться.

– Та ви що – з глузду з'їхали? – обурився незнайомець і знову ступив уперед.

– Ані руш! – вигукнув Грицик і підняв лука. Барвінок, не чекаючи Санькової команди, напружинився для стрибка.

Незнайомець скосив очима в його бік, затим знизав плечима і заклав руки за спину.

– Ну що ж, зв'язуйте, – згодився він. – Зв'язуйте руки, ноги, тягніть у курінь. Тільки ж глядіть – повернеться ваш

дядько й такого дубця дасть[1], що тиждень не зможете сісти. Це ж треба! Дурниці якісь…

Й увесь час, поки Санько вовтузився з сиром'ятним[2] ремінцем за його спиною, незнайомець докірливо хитав головою. Потому повернувся і сам рушив до куреня.

– Глядіть же, хлопці, – востаннє попередив він. – Ой, і биті будете! А мені що? Я й почекати можу…

Хлопці зачинили за незнайомцем двері. За хвилину з куреня долинуло гучне хропіння…

Уже вечоріло, коли друзі незнайомця повернулися вгору Дніпром. Молодик, що сидів на веслах, почав загрібати в бік острова, де в очеретах принишкли хлопці. Низенький товстун, його супутник, мугикав щось невеселе.

– Даремно тільки з'їздили, – домугикавши, зітхнув товстун. – Казав же я йому, що нікого там немає.

– Але ж ми бачили сліди, – заперечив молодший. – А де сліди, там повинні бути й люди…

– Що нам ті люди? – зневажливо пирхнув товстун. – Нам не люди потрібні, а те, що в їхніх куренях.

Вони зупинилися біля піщаної коси. Молодший свиснув. Затим трохи почекав і ще раз свиснув. Тоді погукав:

– Пане Юзефе!

Йому ніхто не відповів.

– Мабуть, заснув, – висловив здогад товстун. – Доведеться сходити на берег.

Він підвівся на колінах і закляк. Бо побачив, як через галявину переходив якийсь хлопчина.

– Що за чортівня? – вражено пробурмотів він. – Поглянь-но, Сидоре.

– Хлопчисько! – здивувався Сидір. – Звідкіля його занесло?

Хлопчина зупинився по інший бік піщаної коси і в свою чергу втупився в прибульців.

– Е-е… це саме… звідкіля ти взявся? – запитав товстун.

– А ми тут живемо, – відказав хлопчина. – З дядьком. І його товариші теж тут живуть.

– Кхе… он як… А де ж вони? Нам би той… побалакати треба.

[1] **Да́ти дубця́** (*фразеологізм*) – побити лозиною або палицею.

[2] **Сиром'я́тний** – зроблений із сирої, не обробленої належно шкіри звіра чи свійської тварини.

– Вони незабаром повернуться, – відказав хлопчина. – Вони тут спіймали одного злодія і відвезли…

– Куди? – запитав молодший.

– До Швайки.

Товстун завмер із роззявленим ротом. Тоді повернувся до молодшого й верескнув:

– Жени!

Але той і так уже налягав на весла, аж ті почали вгинатися.

За хвилину все затихло. Лише чутно було, як у курені щось невиразне пробурмотів в'язень.

ДОПИТ

Грицик (а це був він) дивився вслід човнові, аж доки той щез за закрутом ріки. Тоді повернувся до куреня, перед яким із луком напоготові завмер Санько. Поруч із ним сидів Барвінок.

– Ну як? – стривожено запитав Санько.

Грицик засміявся.

– Рвонули звідсіля, як качки перед злетом. Тепер їх і Барвінок не наздожене.

– Гей, хлопці, – долинуло з куреня. – Я чув якусь розмову. Що, ваш дядько прибув?

– Та ні, – відказав Грицик. – То… козаки із сусіднього острова пропливали. Казали, що дядько повернеться трохи пізніше.

– А більше нікого не було?

– Та… ще двоє якихось. Один товстий, інший молодий, із рубцем на щоці.

– І де ж вони?

– Хотіли зупинитися. Та побачили наших сусідів і подалися далі.

З куреня долинуло люте буркотіння. Потому в'язень сказав:

– Ну гаразд. Ще трохи посплю. Розбудите, коли дядько повернеться.

Ніч минула спокійно. Хіба що хлопцям було трохи холодно, бо ж свитки свої залишили в курені. І кресало також. То ж спали, щільно притиснувшись з обох боків до Барвінка, котрий не зводив погляду з куреня.

А зранку в'язень почав ремствувати. Його обурювало, що Грициків дядько затримується… По обіді він заходився виламувати двері. Мабуть, розлютився так, що вже навіть загрозливе Барвінкове гарчання його не лякало. Він уже й щілину прочинив таку, що міг виставити ногу назовні. Угамувався лише тоді, коли Грицик увігнав в одвірок, перед самісіньким його носом, стрілу. Лише сказав:

– Таке мале – і геть здуріло…

Під вечір з очеретів долинуло:

– Пугу, пугу! Хлопці, агов! Живі-здорові?

Повернулися всі. Затрималися лише Швайка з Мациком. Під час нападу вдалося звільнити з десяток полонених, і зараз бувалі козаки подалися показувати їм найбезпечніший шлях додому.

▲ Андрій Серебряков. Поєдинок (2021)

Атож, повернулися всі. Щоправда, у Левка Заярного було перев'язане плече, у Перепічки на лобі виднілася здоровецька ґуля, а Байлемів Василь накульгував на ліву ногу. Проте на такі дрібниці ніхто не зважав.

– Ох, і доброго чосу[1] ми їм дали! – збуджено повторював Левко. – Налетіли на тих бусурманів, мов буря.

– Теж мені буря, – посміхнувся Байлем. – Коли б не старі козаки, либонь, і досі сидів би у верболозі.

– І нічого не сидів би! – заперечив Левко і звернувся до Грицика: – Розумієш, вибралися ми за лози, а там…

З його розповіді хлопці довідалися, що Швайка вивів козаків на невеличкий татарський загін, що безтурботно розташувався у видолинку. І він, Левко, я-ак вихопив шаблюку, я-ак налетів на татарів…

– Він налетів… – знову пирхнув Байлем.

– Тоді налетів, як Швайка з Вирвизубом чотирьох поклали. От хто бився – то це вони!

[1] **Дава́ти чо́су** (*фразеологізм*) – дуже бити кого-небудь, успішно обороняючись; завдавати нищівного удару, давати належну відсіч ворогові.

– Та хіба ж там розбереш, коли все закрутилося так, що й не втямиш, у який бік кидатися, – на мить зніяковів Левко. – Але я все ж таки одного вклав.

Лесь Одуд теж вклав одного. І Тиміш Перепічка. А Василь Байлемів упорався з двома.

Не хвалився один лише Володко Кривопичко. Але, схоже, що й він був задоволений. Володко зійшовся врукопаш з одним здоровилом-ногайцем, і той так загилив його у хвору щелепу, що вона одразу ж стала на місце.

– Свої не змогли, то татари помогли! – реготав Заярний.

Володко тихо посміхався. Говорити він ще не міг, і лише час від часу обережно торкався щелепи: чи не зійшла вона, не дай Боже, знову з місця.

– А наших там не зустрічали? – запитував Санько.

– Не було їх. Кажуть, на Воронівку наскочив інший загін. А його ми не знайшли.

З собою воронівці привели трьох татарських коней під сідлом. До боків у них були приторочені сакви. В одній знайшли дві шапки-малахайки.

– Це вам, хлоп'ята, – сказав Байлем. – Носіть і пам'ятайте мою добрість.

Хлопці миттю натягли малахайки на голову. Тоді поглянули один на одного й мимоволі розреготалися: викапані татарчата!

– Боже збав, і Барвінок не впізнає, – зауважив Левко.

І лише тут вони збагнули, що Барвінка немає поруч. Він один залишився стерегти в'язня.

Коли козаки підійшли до куреня, Барвінок знудьговано позіхнув і шмигнув у кущі. Хазяїн наказував йому стерегти острів від чужих. А від своїх – не наказував.

В'язень, кліпаючи очима, вийшов із куреня. Ковзнув поглядом по прибульцях, і врешті зупинився на Дніпрових просторах.

– Ти хто такий? – запитав Байлем.

– Потім скажу, – відказав в'язень. – Спочатку дайте пити...

Він пив, здавалося, цілу вічність. Вода струмками стікала по неголеному підборіддю, лилася за пазуху, зрошувала запилюжені черевики. Нарешті в'язень відставив корчагу вбік і сказав:

– Хто я такий, питаєте? – і кивнув на хлопців, що зніченo переминалися з ноги на ногу. – Ото в них краще поцікавтесь. Вони, бач, гадають, що я якийсь Тишкевич. А я того Тишкевича і в очі не бачив. Мені треба до Демида, товариша мого давнього. Чули про такого?

Василь Байлемів замислився.

– Здається, чув. Тільки він далеко звідсіля. Десь внизу оселився, і не на острові, а в плавнях… То ти таки не Тишкевич?

– І не був ніколи. Я Семен Задорожний із Байбузівки, є таке село за Черкасами. Може, чули? Ну от. Вирішили ми з друзями моїми до Демида дістатися, теж трохи покозакувати. От. А сюди я зайшов, аби запитати, де той бісів Демид оселився цього літа.

– А хутро хто брав? – запитав Грицик.

– Яке хутро? – здивувався в'язень. – Що ти мелеш, хлопче?

– Воно на місці, – сказав Одуд. – Я щойно дивився.

– От бачите… – в'язень широко розвів руками й посміхнувся…

– А чому ж ваші друзі так утікали, коли я сказав їм, що вас повіз Швайка? – з останніх сил стояв на своєму Грицик.

– Еге ж, чому? – запитав і Левко Заярний.

– Дуже просто, – відказав в'язень. – Про тутешні місця таке розповідають, що й у хороброго жижки можуть затруситися[1]. А мої друзяки, чесно кажучи, не з хороброго десятка.

Воронівці заворушилися. Вони зрозуміли, що хлопці добряче-таки помилилися…

– Я гадаю, що треба дочекатися Мацика із Швайкою, – сказав Левко Заярний. – Як вони скажуть, так тому й бути.

– Правду кажеш, – згодився Байлем. – Так що, Семене, чи як там тебе, посидь із нами ще трохи. Заодно й нашого кулішу скуштуєш.

Спочатку в'язень хотів було заперечити. Та, подумавши, лише махнув рукою і рушив до багаття, над яким уже висів казан.

Він виявився людиною балакучою, і знав безліч історій. Та таких, що воронівці часом аж животи надривали. А коли доспів куліш, вони миттю забули про все на світі й посунули

[1] **Жи́жки затруси́лися** (*фразеологізм*) – злякався.

до казана. Якийсь час ложки прудко бігали від рота до рота, аж поки Байлем сказав:

– Гарний куліш! А ти, Семене, чом не їси?

Усі озирнулися туди, де тільки-но сидів в'язень. Проте його там уже не було. А за якусь хвилю за верболозом пролунав стукіт копит, згодом щось лунко шубовснуло у воду.

Коли воронівці схопилися на ноги і, заважаючи один одному, кинулися до води, втікач уже досяг протилежного берега.

Ще мить – і він щез в очеретах.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розташуйте в правильній послідовності назви розділів другої частини повісті «Джури козака Швайки».

А	Б	В	Г
Допит	На Кам'яному острові	Самі на острові	Тишкевич

2. Щоб уберегтися від комарів, Грицик і Санько

А умилися джерельною водою **В** обмазали обличчя болотом

Б намастили обличчя салом **Г** швидко бігли до острова

3. Відгадайте зашифровані слова. Як ці слова пов'язані з твором «Джури козака Швайки»?

АНАЛІЗУЄМО

4. Як Санько й Грицик потрапили на Кам'яний острів? Розкажіть про їхні перші враження від зустрічі з козаками.

5. Опишіть Кам'яний острів: де він розташований, що на ньому можна було побачити, хто на ньому оселився, де споруджено курінь тощо.

6. Доведіть, посилаючись на текст, що на Кам'яному острові оселилися хоробрі й мужні чоловіки, готові будь-якої миті кинутися на захист рідної землі. Хто в них був за старшого?

7. Якого звіра злякався Грицик уночі? Чому Пилип Швайка зустрів цього звіра як найкращого друга?

8. Чому Грицик і Санько опинилися самі на острові? Кого їм на допомогу залишив Пилип Швайка?

9. Знайдіть у розділі «Самі на острові» й прочитайте за особами діалог між Саньком і Грициком, починаючи від слів *«Грицик*

присів поруч із товаришем і повів далі». Про що мріяли хлопці? Що планували робити далі?

10. Як хлопцям вдалося взяти в полон Тишкевича? Чому Санько відразу не нацькував Барвінка на злодія?

11. Розкажіть, як Грицик перехитрив помічників Тишкевича.

12. Знайдіть і зачитайте уривок тексту, у якому йдеться про повернення козаків після поєдинку з татарами. Чи відчуваєте ви нотки гумору в розповідях козаків?

МІРКУЄМО

13. Санько і Грицик разом мужньо долають різні випробування. Та все ж таки хлопці трохи різні. Поміркуйте, які риси вдачі проявляються більшою мірою в тому чи тому персонажі. Свою відповідь обґрунтовуйте конкретним епізодом твору.

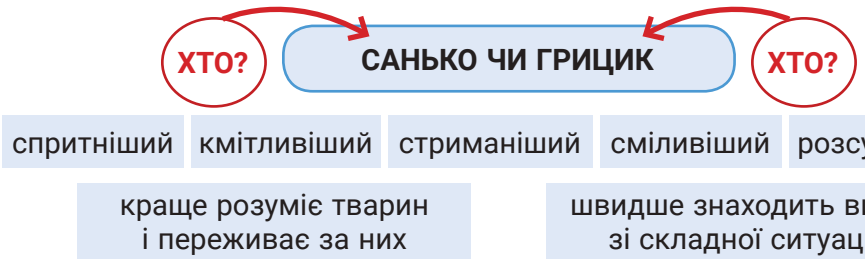

14. Розгляньте на фото (с. 96) фрагмент заняття в літньому таборі для хлопчиків-джур під Києвом. Чому такі заняття цікаві для сучасних дітей? Поміркуйте, для чого сьогодні потрібно зберігати й поширювати козацькі традиції.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

15. Уявіть себе автором / авторкою пригодницьких повістей або сценаріїв до гостросюжетних історичних фільмів. Придумайте власне продовження твору «Джури козака Швайки» після епізоду, коли Тишкевичу вдалося втекти з Кам'яного острова. Хто, на вашу думку, міг наздоганяти зрадника? Чи легко це було? Які пригоди трапилися з Грициком і Саньком на острові?

ГОНИТВА

Першим отямився Байлем.

– На ко́ні! – гукнув він…

У хапанині ніхто з дорослих не завважив, як Санько з Грициком теж скочили на коней.

За плавнями воронівці притримали коней. Утікача і слід пропав. І невідомо, у який бік він подався… За хвилину в напівтемряві вималювалися постаті двох вершників. Левко,

у котрого було найзіркіше око, придивився до них і радо вигукнув:

– Швайка з Мациком! От добре, що ви повернулися!

– Щось трапилося? – запитав Швайка.

Вислухавши плутану розповідь, Пилип звелів:

– Негайно забирайтеся з острова! Щоб і духу там вашого не було! І слухайте Мацика. Він знає, куди податися.

– А ти? – запитав Мацик.

– А я – за ним!

Швайка розвернув Вітрика й пустив його учвал[1]. Не вниз за Дніпровою течією, не вгору, у бік Сули – а прямісінько у відкритий степ, назустріч місяцю.

Воронівці вражено дивилися йому вслід. Вони навіть не звернули уваги на те, що повз них на татарських коненятах пролетіли Санько з Грициком. Один лише Мацик устиг вигукнути:

– Ви куди?

Проте хлопці вдали, нібито нічого не почули.

Мацик сердито сплюнув і повернув свого коня в бік плавнів.

– Гайда за мною, – звелів він. – Будемо перебиратися на Зміїний острів.

– Навіщо нам перебиратися? – заперечив Перепічка. – Нам і тут непогано.

– Мовчи, – крізь зуби мовив Мацик. – Коли Швайка сказав, то так воно й повинно бути.

Роса випала скупо. І все ж при світлі місяця, що підбився вже досить високо, виразно виділявся темний слід.

То був слід Тишкевичевого коня.

І по тому сліду зараз гнало трійко вершників.

Далеко попереду летів на своєму Вітрику козацький вивідник Пилип Швайка. Назад він не озирався, оскільки був певний, що воронівці послухаються його й кинуться рятуватися, бо їхньому спокійному життю настав кінець…

А Тишкевич нещадно шмагав свого й так украй знесиленого коника. Раз по раз озирався назад, і на його видовженому обличчі відбивався тваринний жах. Кілька хвилин тому він завважив позад себе темну рухливу цятку. І цятка ця невблаганно збільшувалася. Тишкевич ще не міг розгледіти обличчя того, хто за ним женеться, та все ж

[1] **Учва́л** – швидким бігом, ускач.

чомусь був переконаний, що наздоганяє його саме Швайка. Бо й у всьому Придніпров'ї немає такого коня, на якому можна було б утекти від нього. А ще ординці казали, буцімто Швайка – вовкулака й навіть удень може перекинутися на вовка...

▲ Андрій Серебряков. Козацький дозор (2018)

А ще Тишкевич завважив, що слідом за Швайкою мчать двійко вершників. Точніше, вершників не було видно. Здавалося, що степом котяться двійко коненят із якимись клуночками на спині.

«Серед козаків таких малих вершників немає, – промайнула думка. – Невже це хтось із ординців?»

Ординці, ординці...

Зненацька Тишкевич згадав про те, що геть вилетіло йому з голови. Десь тут, неподалік, має бути сторожовий загін Іслам-бека – того, з яким у Тишкевича не раз і не двічі були спільні справи. І не просто десь, а він, Тишкевич, здогадується, де саме.

Тишкевич почав непомітно описувати в степу широке півколо. Він звертав туди, де полюбляв зупинятися на ночівлю Іслам-бек.

Швайка, що пильно стежив за втікачем і вже майже його наздогнав, не одразу завважив це. Проте хлопці, які все ще були далеко позаду, помітили те півколо, і Грицик, вйокнувши на коня, подався навперейми. На якусь мить утікач і його переслідувач щезли за байраком[1]. А коли хлопці знову їх побачили, то втікач вибирався з мілкої, геть замуленої річечки, а Швайка лише наближався до неї.

На щастя, річечка перед хлопцями входила в тверді береги, і подолати її було не складно. Тож коли друзі наблизилися до Швайки, Вітрик тільки вибирався з грузької багнюки.

[1] **Байра́к** – ліс у яру, у долині або яр, порослий лісом, чагарником.

– Ви? – вражено скрикнув Швайка. – Щось трапилося?

– Нічого не трапилося, – відказав Грицик. – Ми хочемо тобі допомагати.

– Геть звідсіля! – гримнув Швайка. – Вас ще тут бракувало!

І знову помчав за Тишкевичем. Якусь мить Грицик вагався. Тоді вперто стріпнув головою і подався слідом. За ним кинувся Санько, бо нічого іншого йому не залишалося.

«Ми ж не просто так гуляємо, – міркував він про себе, мовби сперечаючись із розлютованим Швайкою. – Може, нам вдасться чимось допомогти Пилипові. До того ж – не лишатися ж нам самим у степу...»

Мабуть, про те саме подумав і Швайка, бо за якусь хвилю змахнув рукою, запрошуючи хлопців за собою...

Далеко попереду палахкотіли багаття. Не було жодного сумніву в тому, кому вони належать. І Тишкевич прямував саме в той бік. Він був уже на півдорозі між пагорбом і татарським станом.

Навколо багать здійнялася метушня. Кілька постатей скочило на коней і подалися назустріч Тишкевичу.

САНЬКОВА ВОРОЖБА

Швайка вже знав, що буде далі. Зараз татари оточать Тишкевича й поведуть його до свого старшого. А тоді не встигнеш і до ста порахувати, як той зметикує, у чому справа. Затим із табору вилетить десятків зо два переслідувачів на свіжих конях. І тоді Вітрикові буде непереливки.

Та не про себе подумав у цю мить Швайка. За себе він турбувався щонайменше. Непокоїла його доля цих двох маленьких дурників, що зопалу встряли в таку недитячу гру. Коні в них зморені й навряд чи витримають ті шалені перегони, що розпочнуться за кілька хвилин. І перш ніж сонце викотиться понад степ, навколо дитячих ший обв'ються татарські аркани[1]...

Що ж робити? Як їм допомогти?

Нараз обличчя Швайки просвітліло. Посвистом він підкликав до себе Вітрика. Тоді скочив на нього і, не криючись, вилетів на вершечок пагорба. А там застиг, ніби вперше угледів татарський стан. Атож, він не поми-

[1] **Арка́н** – довгий мотузок із зашморгом на кінці, за допомогою якого ловлять коней та інших тварин.

лявся: кілька десятків степняків хапливо сідлали своїх коней... Тоді крутнув Вітрика, злетів із пагорба й наказав хлопцям, що зупинилися біля шипшинових кущів:

– Злазьте з коней! Та швидше, біс би вас побрав!

Сам теж зіскочив із Вітрика. На ходу видобув із кишені якусь скіпку і вплів її у Вітрикову гриву. Тоді поплескав свого чотириногого друга по мокрому крупу[1] й звелів:

– До Кудьми, Вітрику! Жени до діда!

Вітрик коротко заіржав і з місця перейшов на чвал. Татарські коненята спершу опиралися, зворотна дорога їх не вабила. Проте Швайка так уперіщив спочатку одного, а тоді іншого складеним арканом по спині, що ті, мов із пращі[2], рвонули вслід за Вітриком.

– А як же ми? – скрикнув Грицик.

Проте Швайка вже прошкував до кущів, що збігали з пагорба.

– Гайда за мною! – звелів він хлопцям. – Тримайтеся тіні. Та не волочіть ноги по траві!

Сам він щось гарячково шукав. Нарешті вказав хлопцям на чималу вимоїну під кущем і наказав:

– Ховайтеся сюди! Пригніть гілля і не висовуйте свої кирпи[3]. Ось так.

А сам, обережно, аби нічого не зламати, розгорнув гілки колючого глоду, ковзнув усередину куща й завмер.

[1] **Круп** – задня частина тулуба тварини (зазвичай коня).
[2] **Пра́ща** – стародавня ручна зброя для метання каміння.
[3] **Ки́рпа** – тут: ніс.

Хлопці нічого не розуміли. Чому Швайка відмовився від погоні за Тишкевичем? Навіщо відіслав коней, а сам заховав їх у крем'янистій вимоїні під розлогим кущем?

Гострий камінець боляче заколов Санька в бік. Він заворушився, намагаючись змінити положення, проте Швайка шикнув на нього, і хлопець знову завмер.

Здалеку долинув тупіт десятків коней. Ще мить – і з-за пагорба вискочили татари. Передній пронизливо скрикнув і показав у далину, де виднілися три невиразні цятки. Завалували, завили степняки і пустили своїх коней учвал. Вони пролітали повз вимоїну то по лівий бік, то по правий, а копита одного коня вдарили землю майже перед самісіньким Грициковим носом.

І знову все стихло, мовби й не було нічого. Хлопці збиралися звестися на ноги, проте сердитий шепіт Швайки примусив їх, як і раніше, притиснути обличчя до землі.

– Ще рано, – сказав Швайка і трохи згодом додав: – Ну, хлоп'ята, ми з вами ледь-ледь не вскочили в халепу. Ет, дав би я вам добрячого чосу! Ну, звідкіля ви звалилися на мою голову?

Грицик винувато шморгнув носом. А Санько мов би й не почув тих Швайкових слів.

– А чого ми відпустили коней? – запитав він.

– А того, – сердито відказав Швайка. – Бо все одно не втекли б. У них коні свіжі. Та поки вони ганятимуться за нашими, може, щось і вдасться придумати... Цс-сс...

На вершину пагорба виїхав із десяток вершників. Поміж ними виднілася постать Тишкевича. Він важко дихав – мабуть, досі не міг оговтатися після погоні.

Певний час вершники пильно вдивлялися в степ.

– Гарно йдуть, – схвально промовив тлустий, приземкуватий татарин у круглій шапці. – Гарно.

«Іслам-бек, – здогадався Швайка. – Так, це саме він – хитрий, мов лис, обережний, мов куниця...»

Рука мимоволі потяглася до лука. Проте одразу й завмерла. Аби ж він, Пилип Швайка, був один, то Тишкевич з Іслам-беком уже полягли б трупом. А там видно було б... Проте зараз він не сам, за його спиною двійко беззахисних дурників.

«Виберемося, візьму добрячу лозину й відшмагаю так, що з тиждень не зможуть сісти», – спересердя подумав Швайка.

А Іслам-бек і Тишкевич навіть не здогадувалися, що знаходилися за пів кроку від смерті. Іслам-бек погладжував голене підборіддя і невідривно дивився услід погоні.

«Хоч би наздогнали, – молився Тишкевич про себе. – Хоч би наздогнали!»

– Не наздоженуть – сім шкур спущу, – хижо посміхнувся Іслам-бек. – А ти як врятувався?

Тишкевич зневажливо махнув рукою.

– За кулешею ті роззяви забули геть про все, – сказав він. – І коней залишили без охорони.

«І справді, роззяви», – подумав Швайка.

– Міг би й залишитися, – зауважив Іслам-бек. – Чи мало тобі за це платимо?

– Не міг, – заперечив Тишкевич. Він тримався незалежно, майже як рівня бекові[1]. Схоже, не простим татарським вивідником був Тишкевич. – От-от мав повернутися Швайка. І з ним ще один, котрий мене теж знає в обличчя…

– Треба його зловити. За всяку ціну! Ти мусиш це зробити. Точніше, ми з тобою… – Іслам-бек посміхнувся. – Тим більше, що його голову Тугор-бек оцінює дуже високо. Вище за всі гяурські голови.

– Я і так роблю все, що можу. Тільки ж то не людина, а справжній вовкулака!

– То вже твоя справа розбиратися, хто він. А зараз треба викурити з плавнів тих, від кого ти втік. Частинами їх треба нищити, нечестивців! Ти хоч запам'ятав, де їхній барліг?

Тишкевич хитнув головою…

За хвилину великий татарський загін риссю рушив у бік дніпровських плавнів. Слідом із пагорба з'їхав зі своїми охоронцями й Іслам-бек.

– Тепер нам, хлопчики, треба перебиратися в надійніше місце, – пошепки мовив Швайка, коли ординці щезли з-перед його очей. – І що далі ми опинимося звідсіля, то буде краще.

Утім, далеко відійти їм не вдалося. За кущами раз по раз лунав перестук копит. Схоже, сьогодні татари полишати свою стоянку не збиралися. Довелося нашвидкуруч шукати місце, де б можна було просидіти бодай до вечора.

Таке місце знайшлося в зарослій улоговині за три польоти стріли від першої схованки. Це було покинуте вовче лігво. Навколо купчилися клубки минулорічного перекоти-поля, що зачепилися за колючі шипшинові кущі. Одним таким клубком Швайка прикрив вовче лігво, звелівши хлопцям проробити в ньому вузькі щілини для спостереження.

– Тепер трохи поспіть, – порадив їм Швайка. – А я піду погляну, що воно і як.

[1] **Бек** – у Закавказзі й у Середній Азії – титул людей знатного походження, князів або начальників невеликих племен, урядових осіб і військових.

Проте відпочити не вдалося. Незабаром долетіла татарська говірка. На вершині пагорба знову виросли постаті степняків. Вони про щось сердито перемовлялися.

Швайка скрушно похитав головою.

– Здається, розшолопали, що й до чого, – сказав він. – Ну, хлопчики, тепер тримаймося!

Санько зрозумів: татари зловили їхніх коней і впевнилися, що втікачі зіскочили з них набагато раніше.

За командою Іслам-бека татари заходилися прочісувати все навколо пагорба. У щілинах між стеблами перекотиполя було видно, як десятки зо два степовиків розсипом рушили в бік їхньої улоговини.

Швайка закрив хлопців своїми широкими плечима.

– Що б там не трапилося – ні слова! – звелів він. – Коли що – я сам вискочу. А ви щоб сиділи тихо, мов куріпки, зрозуміло?

З-за його плеча Санько бачив, як до них повільно наближався худий згорблений татарин. Схоже, йому було чимало років, бо вузенька підкова вусів вкрилася сивиною. І, мабуть, йому було лячно, бо йшов обережно, прислухаючись на кожному кроці. Почує шурхіт – заклякне. Ступне – і знову заклякне. Його вузенькі очиці насторожено бігали навсібіч. Він був такий кволий на вигляд, що, здається, навіть Грицик зміг би з ним упоратися. Проте радості від цього було мало. Варто хирлякові подати голос чи бодай зойкнути, як поруч миттю опиниться з десяток його товаришів.

«Поглянь убік… обійди навколо… – пошепки умовляв його Санько. Щось ніби підказувало йому, що із цим степняком треба балакати так, як свого часу він балакав із дикою кішкою риссю, а пізніше з Барвінком. – От ти йдеш собі – і ніякої нори не бачиш, зрозумів? Лиш саме перекотиполе…»

Санько так хотів передати своє бажання старому татаринові, що аж піт стікав по його обличчю.

«Нікого ти не бачиш… Нічого тут немає. Отак… Краще поглянь, як по небі біжать хмарки. Одна за одною. Біжать собі та й біжать…»

Швайка напружинився. Татарин ішов майже на нього. Ще кілька кроків – і степняк здогадається, що під клубком

перекотиполя щось криється. Тож доведеться зітнути йому голову й блискавично метнутися вбік, аби відволікти увагу від хлопців.

Крок. Ще крок… Час діяти!

І раптом татарин ні з того ні з сього задер голову до неба й мрійливо промовив:

– Біжать хмарки… біжать.

Швайка заціпенів з подиву.

«Здурів татарин, чи що?» – подумав він.

А татарин усе з тією ж пришелепувато мрійливою посмішкою пройшов за якийсь крок од них.

– Чортівня якась, – стиха бубонів Швайка, коли татари вибралися з улоговини й сіли на коней. – Нічого не розумію. До чого тут хмарки?

– Це я його умовляв, – вибачливо відказав Санько.

Він почувався дуже зле. Його лихоманило. Голова аж розколювалася, руки тремтіли, наче після непосильної роботи. Страшенно хотілося пити. А ще ж уранці він почувався здоровий і бадьорий.

– Про що ти його умовляв? – не зрозумів Швайка.

– Щоб він на небо… поглянув. На хмарки…

Швайка, невловимий, хоробрий і всюдисущий Швайка, що ніколи й нікого не боявся, утупився в Санька з якимось забобонним захватом.

– Ну, Санько… – тільки й сказав він.

ПАСТУХ РАШИТ

– Терпи, Грицику, – прохрипів Швайка й облизав пересохлі вуста. – Терпи, козаче, отаманом будеш!

Швайка ніс на руках Санька. Після того, як Санько відвадив татарина, його ніби хто наврочив. Пройде кілька кроків – і зупиняється, начебто прислухається до чогось. На запитання відповідав не до ладу, або й зовсім не відповідав. Хіба що погляне так дивно, аж у Грицика по спині починають бігати мурашки. Та ще кволий якийсь став і чоло увесь час гаряче.

– Це минеться, – запевняв Швайка. – Я знаю…

Четверту добу бредуть вони безмежним степом. І не до Дніпра, а в протилежний від нього бік.

– Туди нам поки що не можна, – казав Швайка. – За кожним кущем сидить татарин і чатує, аж ми потрапимо до його лап. А тут нас ніхто не чекає.

І лише сьогодні звернули вони на південь.

Спочатку йшли вночі, а вдень ховалися по байраках чи просто в траві. А тепер, схоже, навіть Швайці було байдуже. Їм аби дістатися до якоїсь річечки чи бодай калюжі. Їсти було що – довкола раз по раз спурхували птахи. А от води не було ані краплини…

На другий день, теж під вечір, Швайка угледів на самому обрії постать якогось вершника. Той стояв на пагорбі й дивився в їхній бік.

Високий на зріст Швайка мимоволі пригнувся. Хлопцям пригинатися не було чого. Трава вкривала їх із головою.

– Дивно, – мовив сам до себе Швайка й обережно визирнув із трави. – Невже це Рашит? От було б добре. А коли ні? Що ж, треба піти подивитися.

Він зробив кілька кроків у бік вершника – і щез, мовби його й не було…

Сонце вже зайшло. Грицик обережно висунув голову зі схову і скрикнув із радощів: до них повертався Швайка. І не пішки повертався, а на коні. Поруч біг ще один кінь.

– Живемо, хлоп'ята! – сказав Швайка і завів коней у вибалок. – Живемо! І вода є.

Він дивився, як хлопці п'ють – Грицик пожадливо, а Санько повільно, ніби знехотя. А тоді заговорив:

– От же ж пощастило, але й пощастило! Гадав, що доведеться на смерть битися – аж то, виявляється, мій старий товариш.

– Із плавнів? – запитав Грицик, витерши мокре підборіддя.

– Та ні, зі степу. Він тут зазвичай коні випасає. Щоправда, зараз повинен бути біля Перекопу, та від когось довідався, що зі мною ніби щось трапилося, і залишився. Пий, пий іще! А зараз ми будемо лікувати Санька…

Швайка розвів невеличке багаття. Затим дістав із сакв[1] мідного казанка, укинув до нього пучок якогось запашного зілля, долив води й поставив на вогонь.

[1] **Саквá** – дві з'єднані одним полотнищем торби, які перекидають через плече або через спину коня, осла тощо.

– Вип'єш, Саньку, цього зілля – і як удруге народишся. А дістанемося плавнів – тебе там зовсім вилікують. О, у нас є такі знахарі! І найкращий з-поміж них – дід Кудьма.

– Дід Кудьма? – здивовано перепитав Грицик, котрий вважав, що знає все. – А хто це такий?

– Таких, Грицику, на всю Україну, може, два чи три набереться. У наших краях до нього всі нитки сходяться. Ми всі перед ним, наче беззахисні пташенята на долоні…

– І ти теж? – недовірливо посміхнувся Грицик.

– І я теж. Бо хто я такий? Простий вивідник, та й годі. А дід Кудьма є голова всьому.

– А де він живе?

– Про це, друже, не кожному треба знати, – ухилився від прямої відповіді Швайка. – А що вже знахар із нього – і мертвого на ноги поставить! Так що, Саньку, якось протримайся до Дніпра – а там тебе миттю вилікують.

– Скільки мороки зі мною, – кволо посміхнувся Санько. – У тебе там, може, якісь свої справи, а я…

– Немає в мене ніяких інших справ, – відказав Швайка і поворушив у багатті. – Коли вже хочеш знати, то зараз ти нам набагато потрібніший, ніж якийсь там Швайка.

– Це ж чому?

– Згодом дізнаєшся. Таких дід Кудьма давно шукає.

– Яких – таких? – запитав Грицик.

– А отаких…

Швайка зробив перелякане обличчя, змахнув на Грицика руками, начебто побачив якусьману й замогильним голосом почав:

– Цур тобі, пек! Зійди з водою, згинь із туманом… Згинь, згинь!

– То Санько що – ворожбит? – вихопилося в Грицика. Він, звісно, знав про незвичайні здібності товариша. Проте йому й на гадку не спадало, що Санько відрізняється від інших хлопців чимось особливим. Он Митько Щелепа вухами вмів ворушити і волосся на голові в нього підіймається за бажанням. А в нього, Грицика, зір найпильніший і зуби будь-яку кістку розгризуть. Проте його, бач, якийсь там дід Кудьма не розшукує, йому, бач, потрібен саме Санько…

– Еге ж, Грицику, аби ж то Санько був звичайний ворожбит! Ні, він вартий сотні ворожбитів. Невже забув, як він відвів від нас того татарина?

Грицик із шанобливим острахом поглянув на товариша, котрий сам недовірливо сором'язливо посміхався, почувши ті слова Швайки. Так он, виявляється, який він насправді, цей Санько!

Про ворожбитів, волхвів та відьмаків Грицик знав не менше, ніж про вовкулаків. Він був певен, що вони не набагато кращі від татар. Могли наслати на будь-кого болячку якусь, хворобу, або навіть смерть. І ніхто не в змозі боротися з ними. А тут Санько, Санько, який і мухи не скривдить – і раптом страшний волхв! То як тепер йому, Грицикові, бути з таким товаришем? Адже волхви мешкають у таємничих, майже недосяжних місцях, вони не мають ані близьких, ні знайомих. Тож коли Санько стане самітником – він, Грицик, втратить найкращого друга. Ет, як шкода!

І Грицик зітхнув так тяжко, наче вже втратив його. Затим перевів погляд на степ – і йому перехопило подих:

– Татари!

Мить – і Швайка опинився поруч із Грициком. Та ще за мить знову присів біля вогнища.

– Той татарин не страшний, – сказав він і поворушив патичком у багатті. – То свій татарин.

А той уже з'їжджав у вибалок. Скочив зі свого куцого коника й рушив до Швайки.

– Своя, – по дорозі заспокійливо посміхнувся до Грицика, котрий усе ще тримав лука напоготові. – Якши хлопчик…

– Щось трапилося, Рашите? – запитав Швайка.

Рашит промовчав. Він схилився над багаттям, сипнув до казанка ще якогось зілля і заходився його помішувати.

– Забув, – вибачальним голосом пояснив він Санькові, – вилікуй тебе незабаром…

І лише після цього повернувся до Швайки…

– Я поїхало… е-е, поїхав. Інші ще не сплять, можуть побачити, що мене нема. А вранці табун пущу сліди топтати. Тоді будемо за Чатир-могила. Ну, бувай здоров!

– Спасибі, брате, – відказав Швайка. – Сам Бог тебе послав.

Рашит показав у посмішці білі зубі.

– Мій Бог чи твій?

Вони міцно обнялися, і Рашит щез у темряві. Швайка довго дивився йому услід.

– Запам'ятайте, хлоп'ята, – нарешті звернувся він до друзів, – що й серед татар теж є люди. І не так уже й мало. І коли б не вони, я б їх усіх підряд…

І Швайка змахнув рукою, наче в ній була шабля.

– Ти його давно знаєш? – поцікавився Грицик.

– Давно. Одразу, як мене з матір'ю потягли на аркані в степ.

– То ти й у полоні був?

– Був, бодай його не згадувати… – Швайка помовчав. – Матір мою забили насмерть. За те, що спробувала втекти. А мене взяла до себе Рашитова мати. Вона теж була з Воронівки… Так що ми з Рашитом немов брати.

За багаттям повисла мовчанка…

– Поїдемо, мабуть, хлопці, – сказав він. – Саньку, я тебе до себе візьму. Бо ще, бува, звалишся дорогою.

– Не звалюся, – запевнив його Санько. – Мені вже краще…

– Ой, Саньку, Саньку, що ж із тебе буде, коли виростеш? – Подумав Швайка й додав: – Якщо тільки виростеш.

– Виросту, – пообіцяв Санько.

Частина третя

Джури вирушають у дорогу

Цілу зиму козаки проводять на островах. Дід Кудьма вчить Санька, бо хлопець – майбутній характерник. Швайка вивідує, що Саїд-мурза веде десятитисячне військо на Сулу. Козаки, які зібралися навесні на Бобровому острові, нападають на татар, коли

▶ Андрій Серебряков. Отаман. До бою (2019)

ті вертаються назад, і звільняють полонених, серед яких і жителі Воронівки.

Розгромлені татари збирають нове військо. Відбувається вирішальна битва. Козаки заводять татар у болота й засипають градом стріл. Саїд-мурза хоче підпалити плавні, але, зрозумівши, що перемоги не буде, наказує відступати. Половина татар гине. Великих втрат зазнають і козаки. Пилип Швайка все-таки хоче перестріти татар на Перекопі. Він пропонує вцілілим козакам придивитися до острова Хортиця. Узявши із собою Грицика й Санька, Швайка вирушає в розвідку на острів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Рятуючись від татар, Швайка заховав хлопчиків у

А виритій власноруч ямі **В** ведмежому барлозі

Б сухих кущах перекотиполя **Г** вовчому лігві

2. В уривку *«Посвистом він підкликав до себе Вітрика. Тоді скочив на нього і, не криючись, вилетів на вершечок пагорба. А там застиг, ніби вперше угледівши татарський стан»* ідеться про

А Санька **Б** Швайку **В** Грицика **Г** Тишкевича

3. Відгадайте слово, яке має бути на місці пропуску в реченні. Поясніть, як ви розумієте цей вислів на прикладі вивідника Пилипа Швайки.

Для козака _____ – це друг, товариш і брат.

АНАЛІЗУЄМО

4. Запишіть у правильній послідовності подані пункти плану до другої частини повісті «Джури козака Швайки».

- Козак Швайка женеться за Тишкевичем.
- Санько подумки розмовляє з татарином.
- Хлопчики потоваришували з Барвінком.
- Швайка перехитрив татарських переслідувачів.
- Рашит допомагає вилікувати Санька.
- Маленькі козачата взяли Тишкевича в полон.
- Санько й Грицик потрапили на Кам'яний острів.

5. Хтось із вас має записати головних героїв повісті «Джури козака Швайки», а хтось – 2–3 другорядних. Обміняйтеся зошитами, перевірте правильність виконання завдання.

6. Чи зміг би Барвінок, на вашу думку, наздогнати Тишкевича? Чому він не кинувся це робити? Знайдіть у тексті й зачитайте відповідний епізод.

7. Чому Пилип Швайка, повернувшись після битви з татарами, наказав козакам негайно покинути Кам'яний острів? Як це його характеризує?
8. Куди попрямував Тишкевич, намагаючись утекти від козаків? Що пов'язувало його з татарами?
9. Зачитайте виразно вголос уривок, у якому йдеться про те, як Пилип Швайка переслідував Тишкевича. Чим ця погоня була незвичною?
10. Як відреагував Швайка на несподівану появу Грицика й Санька під час переслідування Тишкевича? Чому вивідник не прогнав хлопців?
11. Доведіть, посилаючись на текст, що саме завдяки хитрості Пилипу Швайці вдалося відірватися від переслідувачів і виграти час для порятунку.
12. Який талант Санька допоміг хлопчикам і Швайці врятуватися від татар? Чи використовував цей талант Санько раніше? Коли саме?
13. Розкажіть, як Тишкевич намагався прислужити Іслам-беку, переодягнувшись у татарський одяг.
14. Хто такий дід Кудьма? Чому він шукав хлопців, схожих на Санька?
15. Яку роль відіграв пастух Рашит у долі головних героїв? Чому Пилип Швайка називав його своїм братом?
16. Оберіть з-поміж поданих проблем лише ті, які відображено в повісті «Джури козака Швайки», та запишіть їх у зошит. Розподіліть записані проблеми між групами й розкажіть, у яких епізодах твору ці проблеми розкрито.

- Захист рідної землі від загарбників.
- Вірність рідному народу та зрадництво.
- Самопожертва заради товариша.
- Виховання молодшого покоління.
- Екологія та захист довкілля.
- Стосунки між дорослими й дітьми.
- Розвиток системи освіти дорослих.

17. Який епізод твору, на вашу думку, є найбільш напруженим і викликав у вас найсильніше хвилювання за долю головних героїв? Поясніть свою відповідь.
18. Створіть гроно «Образ Пилипа Швайки»: доберіть і запишіть у зошит якомога більше слів, що характеризують цього персонажа.
19. Пригадайте, що таке повість. Які ознаки повісті ви помітили у творі В. Рутківського «Джури козака Швайки»?

МІРКУЄМО

20. Випишіть із поданого переліку слова, які характеризують Санька та Грицика під час їхнього перебування на Кам'яному острові. Обґрунтуйте свій вибір, посилаючись на прочитаний текст. Поміркуйте, чи зможуть хлопчики бути гарними джурами та стати справжніми козаками.

байдужість | боягузтво | винахідливість | підступність

сміливість | обережність | **САНЬКО ГРИЦИК** | кмітливість | доброта

спостережливість | самовпевненість

піклування про ближнього | мужність

21. Поясніть, що мав на увазі Пилип Швайка, сказавши хворому Санькові: *«Коли вже хочеш знати, то зараз ти нам набагато потрібніший, ніж якийсь там Швайка»*. Які незвичайні природні здібності хлопчика цінували козаки?

22. Поміркуйте, у чому небезпека зрадництва. Хто у творі «Джури козака Швайки» є зрадником? Поясніть свою думку.

23. Хто з героїв повісті викликає у вас найбільшу симпатію? Чому?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

24. Напишіть невелике есе (5–6 речень) на тему «Якими я уявляю Санька та Грицика в майбутньому».

25. Яка з ілюстрацій, запропонованих у цьому розділі підручника до повісті В. Рутківського «Джури козака Швайки», найточніше, на вашу думку, відображає епізод чи героїв твору? Хто автор цієї ілюстрації? Розкажіть, у чому ви виявили подібність.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

ЛІРО-ЕПІЧНИЙ ТВІР. ПОЕМА

Пригадаймо, що художні твори бувають ліричними, епічними, драматичними.

Ліричні твори	Епічні твори
віршована форма; емоційність	прозова форма; є персонажі, сюжет

А ще є твори, у яких поєднано ознаки лірики та епосу. Такі твори називають **ліро-епічними**.

Ліро-епічний твір напрочуд легко переповісти прозовою мовою, оскільки автор / авторка послідовно зображує певні події.

Одним із жанрів ліро-епічних творів є поема.

Поема – це невеликий ліро-епічний твір, у якому зображено значні події та яскраві характери персонажів.

У поемі розповідь про персонажів супроводжують авторські роздуми, коментарі, розкрито авторські переживання.

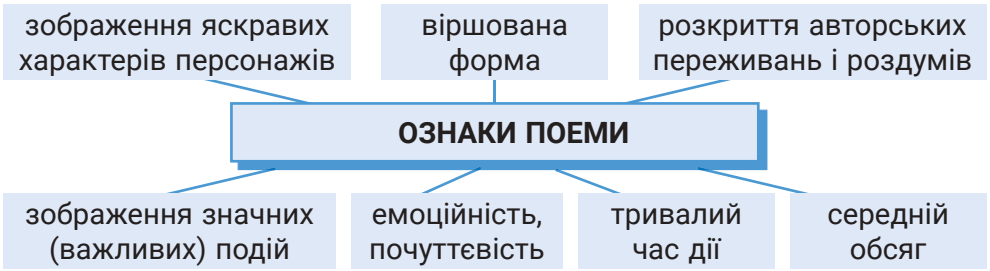

Поеми можуть бути різні за темами: про кохання, родинні стосунки, пригоди, фантастику, історичні події. Зокрема, для **історичних поем**, як і для інших історичних творів, важливими є ***такі ознаки***: розповідь про історичну подію, історичного героя та достовірність (історична правда).

Вивчаючи далі історичний твір Миколи Вороного «Євшан-зілля», ви зможете відчути особливу красу жанру поеми. А також переконаєтеся, що цей твір – ліро-епічний, адже написаний у віршованій формі, надзвичайно емоційний та має сюжет і персонажів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Казка І. Франка «Фарбований Лис» належить до творів

А ліричних **В** драматичних

Б епічних **Г** ліро-епічних

2. До ліро-епічних творів належить

А повість **В** поема

Б оповідання **Г** гімн

АНАЛІЗУЄМО

3. У чому особливість ліро-епічних творів?

4. Що таке поема? Які її ознаки?

5. Чим поема відрізняється від оповідання?
6. Якими мають бути ознаки поеми, щоб її можна було назвати історичною?

Науковий прогрес відкриває нові можливості. Сьогодні, наприклад, спеціальний аналіз волосся (ДНК-тест) може багато чого розказати про вас, навіть із якої частини світу походять ваші предки. Адже, за словами вчених, у кожній клітині нашого організму закладено унікальний набір інформації, який передається з роду в рід.

- Чи згодні ви з думкою про те, що всі люди однакові та водночас різні?
- Чому потрібно пам'ятати свій рідний край? Коли виникає туга за Батьківщиною?

Буває так, що людина давно забула чи не знає, звідки вона родом. Проте в якийсь момент ота «закодована інформація» пробуджує почуття. Щось подібне сталося з персонажем твору Миколи Вороного «Євшан-зілля»: запах рослини з рідного степу розбудив у серці юнака спогади про милий край.

Микола ВОРОНИЙ
(1871–1938)

Дитинство Миколи Вороного – патріота й поета – минуло на Харківщині. Предок його батька, за переказами, брав участь у повстанні Максима Залізняка.

Із дитинства Микола захоплювався поезією Тараса Шевченка, творами Жуля Верна. Згодом і сам почав писати вірші, його перші спроби навіть друкували в газетах. Вищу освіту здобував в університетах Відня (Австрія) і Львова. У той час молодий поет познайомився з Іваном Франком, який став для нього

ідеалом. Микола Вороний працював актором і режисером, перекладачем і журналістом, редактором і педагогом.

Письменник не міг сприйняти наруги тодішньої влади над прагненням українців до свободи, а тому в 1920 році виїхав до Польщі. Ось тільки туга за рідним краєм, нестерпна ностальгія, змусила поета повернутися спочатку до Львова, а потім – до Харкова й Києва. Що чекало там тонкого лірика, патріота? Звісно, нічого хорошого, адже в Україні розпочалися сталінські репресії: арешти, ув'язнення, виселення в Сибір українських митців. Влада безпідставно оголосила Миколу Вороного «ворогом народу» та засудила до розстрілу.

Патріотичні почуття пронизують поему М. Вороного «Євшан-зілля». Перенесімося на 800 років у минуле та відчуймо аромат чарівного зілля, яке будить спогади про рідний край.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Чар-зілля (євша́н) – степова запашна рослина, полин. У народі – символ пам'яті про рідну землю та оберіг від злих сил.

У **Галицько-Волинському літописі** під датою **1201 р.** зазначено, що в Києві в князя Володимира Мономаха був багато років на вихованні син половецького хана Сірчана. Коли Володимир Мономах помер, старий хан Сірчан послав до Києва свого музиканта Орева, щоб спонукати сина повернутися додому. Звичайно, Сірчан чудово розумів, що зробити це буде нелегко, тому пропонував Ореву співати синові пісень про рідний половецький край, а якщо це не допоможе, то дати хлопцеві понюхати чарівне зілля половецького степу – євшан.

У поемі М. Вороного «Євшан-зілля» збережено історичну достовірність цієї розповіді.

Віртуальна екскурсія. Скориставшись електронним додатком до підручника, ви можете здійснити віртуальну подорож українським степом, широчíні якого немає ні кінця, ні краю.

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ

ПОЕМА

Краще у своїй землі кістьми лягти,
ніж у чужій у славі жити.

Літопис, за Іпатським списком

В давніх літописах наших
Єсть одне оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
Та їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали…

* * *

Жив у Києві в неволі
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З ясирем[1] в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом[2]
І розкошами догідно –

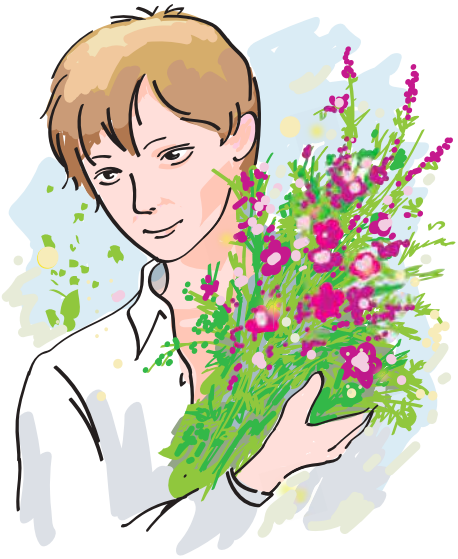

▲ Ілюстрація Олександра Коваля до поеми Миколи Вороного «Євшан-зілля» (2023)

І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигі́дно[3].

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

[1] **З яси́рем** – тут: разом з іншими полоненими.
[2] **Почо́т** – тут: прислуга.
[3] **Вигі́дно** – зручно, приємно.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Зажурився, засмутився…
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади[1].

Кличе він гудця[2] до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі
скачеш,
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
Людям долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську –
Ворогів наших країну, –
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не поможе,
Дай йому євшану-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу вільного привілля».

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день
приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов
злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє…
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня –
Пісня вільного народу.

Про славетнії події –
Ті події половецькі,
Про лицарськії походи –
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми[3]!

---

[1] **Прина́да** – задоволення, втіха.
[2] **Гуде́ць** – співець-пророк.
[3] **Сіро́ма** – тут: бідолаха, неборака.

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий –
І замісто[1] його чути
Спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В пітьмі ночі потопає…

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний,
дужий,
Не вразив юнацьке серце;
Він сидить німий,
байдужий.

І схилилася стареча
Голова гудця на груди –
Там, де пустка замість
серця,
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях
в сповиточку!..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку
І з грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхать юнакові
Подає оте бадилля.

Що це враз з юнаком
сталось?
Твар[2] поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ – широкий,
вільний,
Пишнобарвний
і квітчастий –
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди…
Все це разом промайнуло,
Стисло серце, сперло груди.

«Краще в рідному краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» –

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

◀ Український ковиловий степ. Дніпровський район. Фото Дмитра Новоклимова (2018).
Ліцензія CC BY-SA 4.0

[1] **Замі́сто** – замість.
[2] **Твар** (*застаріле*) – обличчя.

Байраками та ярами
Неутомно проходжали –
В рідний степ, у край
веселий
Простували, поспішали.

* * *

Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталось?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталось?

Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі – гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні, –

А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема, і манівцями[1]
Ми блукаєм без дороги!..

Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях
направить, –
Шлях у край свій повороту?!

---

[1] **Манівці́** – обхідний шлях. Фразеологізм *блукати манівцями* означає робити щось без чітких орієнтирів (навмання, неправильно).

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Відгадайте зашифровані власні назви. Як ці назви пов'язані з поемою «Євшан-зілля»?

2. Кого половецький хан відправив, щоб повернути сина, та що порадив зробити?

3. Ханський син згадав рідний край завдяки

А героїчній пісні
Б колисковій пісні
В євшан-зіллю
Г розповіді про матір

АНАЛІЗУЄМО

4. Поясніть, як ви розумієте епіграф до поеми: *«Краще у своїй землі кістьми лягти, ніж у чужій у славі жити»*.

5. Зачитайте виразно вступну частину твору. Про яке оповідання тут згадує ліричний герой? Кого засуджує?

6. Чи добре, на вашу думку, жилося ханському синові в палатах князя Володимира Мономаха? Поясніть свою відповідь, посилаючись на текст.

7. Зіставте, як звучала перша та друга пісні гудця. Чи вразили вони юнака?

8. Знайдіть і зачитайте виразно уривок про те, як зреагував юнак на запах євшан-зілля. Чому хлопець заквапився в рідний степ, до батька?

9. Зачитайте виразно кінцівку твору. До кого звертається ліричний герой? Поясніть, як ви розумієте такі слова: *«...манівцями ми блукаєм без дороги!..»*.

10. Користуючись схемою, визначте елементи сюжету поеми «Євшан-зілля».

С Ю Ж Е Т				
вступна частина	зав'язка	розвиток дії	кульмінація	розв'язка

11. Пригадайте особливості ліро-епічних творів. Доведіть, що твір «Євшан-зілля» – ліро-епічний.

12. Обґрунтуйте на основі таблиці, що твір «Євшан-зілля» – поема.

Основні ознаки поеми	Особливості твору «Євшан-зілля»
Віршована форма	Має віршовану форму
Значні події	Для ханського сина розкриття таємниці про його походження – це значна подія. Так само значною подією є повернення сина додому через багато років
Яскраві характери персонажів	Гудець-віщун наділений надзвичайними якостями. Яскраві характери мають й інші персонажі
Емоційність	Зображено емоції, почуття хана, його сина, гудця в різних ситуаціях
Авторські роздуми	Ліричний герой розмірковує про долю України

13. Установіть відповідність. Поясніть роль використаних художніх засобів у творі.

Приклад	*Художній засіб*
1 Крадькома пройшов, мов злодій, Він до сина свого пана...	**А** анафора
2 Оточив його почотом І розкошами догідно – І жилось тому хлоп'яті І безпечно, і вигідно.	**Б** метафора
3 Але спів цей ніжний, любий, Ані перший, сильний, дужий, Не вразив юнацьке серце...	**В** порівняння
	Г гіпербола

14. Поділіть умовно поему «Євшан-зілля» на частини. Доберіть і запишіть у зошит заголовок до кожної частини.

15. Об'єднайтеся в групи (по 3–5 осіб). Виберіть для своєї групи одну з професій – **історики** або **психологи**. Обговоріть у групі подані питання, а потім озвучте для всього класу відповіді.

Сфера історії	Сфера психології
Чим поема «Євшан-зілля» може зацікавити са́ме істориків? Які в ній є терміни, пов'язані з історією?	Чим поема «Євшан-зілля» може зацікавити са́ме психологів? Які в ній є терміни, пов'язані із психологією?

МІРКУЄМО

16. Що символізує євшан-зілля у творі?

17. Що, на вашу думку, потрібно обов'язково пам'ятати (знати, шанувати), щоб у житті йти правильним шляхом, а не блуди́ти манівця́ми? Оберіть із запропонованого переліку або запропонуйте свій варіант.

своє коріння	правила безпеки	свою історію	тварин і птахів	рідну мову

18. У чому актуальність поеми «Євшан-зілля» сьогодні?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

19. Створіть «хмару» з 5–10 слів, які, на вашу думку, найбільше асоціюються з Україною (наприклад, назви рослин-символів, відомих українців / українок, пам'яток архітектури тощо). Ви можете намалювати «хмару» в зошиті або скористатися технічними засобами.

АВТОР ТВОРУ ТА ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ

Як вам відомо, для ліричних і ліро-епічних творів властивий *ліричний герой*. Автор детально не змальовує його, не називає, а зображує лише його враження, настрої, думки.

Ліричний герой може бути наближеним до автора своїми почуттями й роздумами, виявляти авторську точку зору. Проте ототожнювати їх не можна. Адже в автора є реальна біографія, ми знаємо факти його життя, а в ліричного героя особлива «біографія» – лірична, тобто така, що розкриває у творах передовсім його внутрішній світ.

Наприклад, у поемі «Євшан-зілля» ліричний герой наближений до автора (Миколи Вороного) тим, що так само хвилюється за долю України, роздумує про вчинки її синів і дочок, закликає їх бути гідними минулої козацької слави.

АНАЛІЗУЄМО

1. Чи можна сказати, що ліричний герой і поет – це та сама людина?
2. Знайдіть у поемі «Євшан-зілля» такі приклади: 1) слова́, які належать персонажеві; б) слова́, які належать ліричному героєві.
3. Яким ви уявляєте ліричного героя поеми «Євшан-зілля»? Чим він нагадує автора поеми?

МІРКУЄМО

4. Яку людину, на вашу думку, можна назвати патріотом? Поясніть, чи є патріотом України ліричний герой поеми «Євшан-зілля».

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ З ТЕМИ «ТВОРИ НА ІСТОРИЧНУ ТЕМАТИКУ»

1. Знайдіть ключ, за допомогою якого можна прочитати в поданому ланцюжку зашифровані слова *поема* й *повість*. Що означають ці терміни?

е	о	п	м	п	і	в	п	с	і	ь
п	м	е	в	а	о	м	і	в	т	о

2. Установіть відповідність між персонажем та словами, які йому належать.

Слова персонажа	*Персонаж*
1 *«Ну що ж, зв'язуйте. Зв'язуйте руки, ноги, тягніть у курінь. Тільки ж глядіть – повернеться ваш дядько і такого дубця дасть...»*	**А** половецький хан
2 *«Ну, хлоп'ята, ми з вами ледь-ледь не вскочили в халепу. Ет, дав би я вам добрячого чосу! Ну, звідкіля ви звалилися на мою голову?»*	**Б** Грицик
3 *«Нікого ти не бачиш... Нічого тут немає. Отак... Краще поглянь, як по небі біжать хмарки. Одна за одною. Біжать собі та й біжать...»*	**В** Санько
4 *«Ти піди у землю Руську – ворогів наших країну, – відшукай там мого сина...»*	**Г** Пилип Швайка
	Д Тишкевич

3. Пригадайте персонажів творів «Євшан-зілля» та «Джури козака Швайки». Роль якого героя ви хотіли б зіграти, якби вас запросили знятись у фільмі за мотивами одного із цих творів?
4. «Діаграма Венна». Намалюйте в зошиті перетнуті кола й запишіть спільні та відмінні ознаки двох творів.

«Євшан-зілля» *«Джури козака Швайки»*

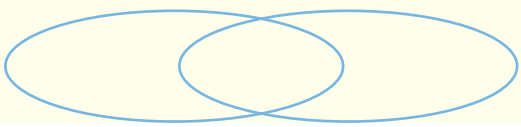

ЗАХОПЛИВИЙ СВІТ ПРИГОДНИЦЬКИХ І ФАНТАСТИЧНИХ ПОВІСТЕЙ

Винахідниками можуть бути навіть діти. Для цього потрібно мріяти, фантазувати, експериментувати, а ще – робити висновки.

Максим Лема зі Львова у 12 років створив ро́бота, що сканує приміщення. Канадський підліток Жозеф-Арман Бомбардьє змайстрував перший снігохід. Школярка Клео Маквікер винайшла іграшковий пластилін, а одинадцятирічний Френк Епперсон – фруктовий лід на паличці.

- Чи достатньо бути просто мрійником, щоб уславити своє ім'я?
- Що потрібно для того, щоб мрії здійснилися?

Головні герої повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» – мрійники, які вигадують різні штуки-викаблуки заради слави. Ці діти мають щире серце, готові прийти на допомогу. Але чи вистачить їм цілеспрямованості, щоб досягти успіху?

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО
(1930–2014)

Всеволод Нестайко був надзвичайно цікавою людиною, яскравою і життєрадісною особистістю. Коли в нього намагалися дізнатися секрет «вічної молодості», письменник жартував: «Посміхатися частіше треба – тоді помолодшаєте».

Всеволод закінчив школу з медаллю, бо ніколи не пас задніх, а своє перше оповідання написав у 8 років у зошиті з математики.

На жаль, дитинство і юність хлопця припали на період Голодомору 1932–1933 років та Другої світової війни. Життя в окупованому фашистами Києві було важким. І тоді він

дав собі слово: писати лише про щасливе дитинство, якого сам ніколи не мав.

«Коли я став по-справжньому дорослим, – згадував Всеволод Нестайко, – мені страшенно захотілося повернутися назад у дитинство – догратися, досміятися, добешкетувати. Вихід був один – стати дитячим письменником. Так я і зробив...».

За своє життя автор написав багато цікавих творів про дітей: «Чарівний талісман», «В Країні Сонячних Зайчиків», «Одиниця “з обманом”», «Чудеса в Гарбузянах» та ін.

Запрошуємо вас познайомитися з непосидючими й благородними головними героями повісті «Тореадори з Васюківки», які постійно потрапляють у кумедні пригоди, але знаходять із них вихід завдяки дружбі й кмітливості.

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ

ПОВІСТЬ
(уривки з трилогії про пригоди двох друзів)

ЧАСТИНА ПЕРША

(*яку розповідає Павлуша Завгородній*)

Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурудзо та його вірного друга й однокласника Павлуші Завгороднього в школі, удома та на безлюдному острові поблизу села Васюківки

Розділ перший

Метро під свинарником.
Тореадори з Васюківки. Собакевич

– От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку – тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур’янах за клунею, уткнувшись у землю носами, і не дихаємо.

– Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

– Знаю, знаю, – ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

– Діду! – жалібно озивається він.

– Давай-давай!

– Діду, – ще жалібніше повторює мій друг, – ви відійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметеся.

▶ Катерина Перепелиця. Обкладинка книжки «Тореадори з Васюківки». Видавничий дім «Школа» (2022)

– Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

– Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

– Я вам дам метра́! Я вам такого метра́ дам, що…

– Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо – нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противна й плямиста, як географічна карта.

У-у, скотиняка! Щоб ти…

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея – провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» – станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі – безплатно. З учительки математики – п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом – непередбачена катастрофа! – клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти – дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і…

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося – чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не кінчимо, але хто його зна… Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів – Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес – Великі Зондські.

Ну, так Ява – це не острів.

Ява – це мій найкращий друзяка й напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке – Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я – Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер[1] товариш Валігура, що живе в нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова – Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) – мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить – праве саме заплющується…

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина – депутат райради, ланкова кукурудзоводів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився та при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

– Опозогив! – Вона букву «р» не вимовляє. – Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогтова!

Такого шелесту наробила – Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза[2] – тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам говорив:

– Ми, – говорив, – з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

– З фантазією, – підтакував я.

– Ти чув, як дід Салимон учора біля магазину казав: «Ондо, каже, Ява й Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соко-

[1] **Міліціоне́р** – так раніше називали посадову особу, яка стежила за громадським порядком.

[2] **Да́ти дри́за** (*фразеологізм*) – утекти.

ли! Гангстери[1], а не хлопці! Нема на них буцегарні[2]».

– Чув. Точно.

– Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на свята.

– Треба, – погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави.

Отож ми з ним піймали в лісі пугуткала[3] й випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав із трибуни й вилив собі на голову графин із водою…

А то якось улітку Ява сказав:

– Улаштуймо бій биків.

– Га? – не відразу второпав я.

– Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

– Ага… То й що?

– Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько в капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

– Так-так-так…

– А потім – рраз! Бик – беркиць! І оплески.

– Ага. Здорово… Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

– Тю, дурний! Убивати! Що це тобі – м'ясозаготівля, чи що. Це ж видовище. На стадіоні. Як футбол. Головне тут – красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори – це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут – тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки – бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо й по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я посміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору й узагалі…

Ми повмощувалися зручніше й почали обговорювати подробиці. Насамперед – бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович

[1] **Га́нгстер** – учасник бандитської зграї; бандит.

[2] **Буцега́рня** (*розмовне, застаріле*) – приміщення для тимчасового ув'язнення.

[3] **Пугу́тькало** (*діалектне*) – сич, хижий нічний птах бурого кольору родини совиних.

боїться. Очі – наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор…

Ні, хай із бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я в калабані[1] купався.

Але Ява мене не підтримав.

– Ні, – сказав він, – Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось – велике й крутороге.

[1] **Калаба́ня** (*діалектне*) – ковбаня; глибоке місце, яма в річці, озері.

– Коров'яче? – кажу. – Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

– Хтозна, може, і так.

– Тоді, – кажу, – кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

– А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

– Бо в нашої Маньки теля й один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб із нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

– Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

– Що значить «психічна»! Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

– Я – боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану забери свої слова назад!

– Я забираю, але ти все одно боїшся.

– Боюсь?

– Боїшся…

– Боюсь?

– Боїшся…

Я схопився рукою за вухо й, у свою чергу, затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Усе, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани й сорочки. Першим отямився я.

– Стривай, – кажу, – годі. А то замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

– Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти й спробуємо. А то твоя Манька й справді для телевізора не підходить. Ще люди подумають, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я вдав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява – Контрибуцію. Корови пленталися, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити й не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні баналюки[1], аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині.

Килимок і капелюшок – то був наш тореадорський реманент[2]. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

[1] **Баналю́ки** – небилиці.

[2] **Реманéнт** – сукупність предметів, необхідних для якої-небудь роботи.

Ми йшли й співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо:

Торе-гадор, сміли-ги-ги-во в бій, торе-гадор, торе-гадор…
Там жде тебе-ге-ге-ге любов, там жде-ге тебе любов…

Ми співали, та не знали, що нас чекає.

Небо було синє-синє – справжнє іспанське небо.

Погода – саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, – далі від людських очей.

– Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, – сказав Ява, – і починаймо.

Я не став сперечатися. Тим більше, Манька в нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, узяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди й почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих – зараз почнеться…

Ява замахав килимком ще дужче.

Контрибуція – анічичирк!

Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція тільки одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати…

Через пів години він сказав:

– Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче… Спробуй ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

– Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тоді показав, що таке справжня тореадорська корова.

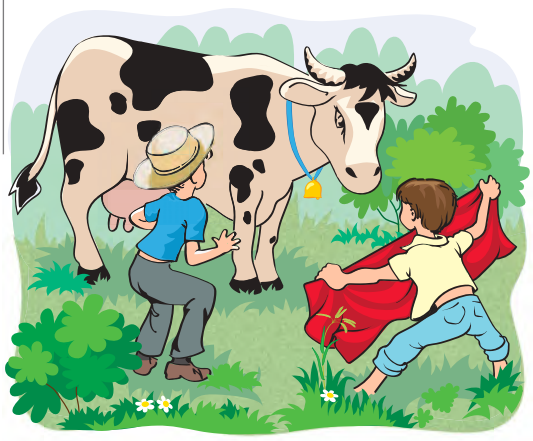

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» (2023)

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку й несподівано бив килимком, то підскакував із розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби в нас змокли, килимок нервово сіпався в руках – здавалося, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція – хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима й сказала:

– Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію – це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

– Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що – боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі. І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

– Ввa-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо, коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величенький ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме в цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані й мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. У калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли й мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизькій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода – брудна, каламутна й смердюча. Справжнісінькі помиї. Довго ми тоді стояли з Явою в отих помиях. Пів години, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама

грязь), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невдале метро, Контрибуція виглядає з корівника й співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике й ніжне серце! Ти єдина розумієш і жаліємо нас. Спасибі тобі, корово!

– Ще не скінчили, анциболотники? – так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж попрісідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і заклякли ми, присівши, – мов курчата перед шулікою.

– Не бойсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув – то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішнє листя. Губи тонкі й так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було вже у світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

– Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити вроки...

– Усе, діду, здається. Так, як і було. Правда ж? – несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу – видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

– Ідіть, ідіть уже. Але знайте, ще раз щось таке – вуха пообриваю та свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда й, тільки-но його минаємо, щодуху біжимо...

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку.

Ми сидимо в картоплі під вишнею. Сидимо й журимось, що така прикра невдача спіткала нас з отим «метро́м». Але довго журитися ми не вміємо.

– Слухай, – раптом каже Ява, – а зробімо… підводного човна.

– Зробімо, – не задумуючись, кажу я. І тільки тоді питаю: – А з чого?

– Із старої плоскодонки. Отої, що біля верби… напівзатопленa.

– А як?

– Воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно баласт.

– А двигун?

– На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний. Аби підводний.

– А дихать?

– Через перископ.

– А на поверхню як випливати?

– Баласт викинем і випливемо.

– А як водою заллє й затопить?

– Ти що – плавати не вмієш? От іще! «Як? Як?» Дулю з маком із тобою зробиш!

– Сам ти дуля з маком! Який розумний!

– Та ну тебе, – сказав Ява вже примирливо. А я й зовсім не відповів нічого – сьогодні сваритися не хотілося.

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали – так замулився. Я перехилився і голосно крикнув у задушливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: «Го!». Я люблю гокати в колодязь: таке «го» виходить – аж у вухах лящить. Такого «го» ніде не почуєш, як у колодязі. Красота, а не «го». От і зараз…

– Го!..

– Го!

– Го!

Тільки виляски пішли – наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелося жалібне тонке скімління. Я нашорошив вуха.

– Яво! – кажу. – Там хтось є.

– Бреши!

– Ану гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімління. Ми перезирнулися.

– Якась свиня вкинула туди цуцика, – сказав Ява.

– Точно, – сказав я.

– Так що? – сказав Ява.

– Треба витягти, – сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

– Значить, так, – сказав Ява. – Я сідаю в цеберку[1] й опускаюся. А ти мене держиш.

– За що! Хіба я тебе так удержу?

– Ти й справді слабак. Не вдержиш.

– То, значить, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могучий.

– Ні, спускатимусь я. Я перший сказав. І... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, вірьовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

– А де взять вірьовку?

– А ондо припиначка.

– Так на ній же коза! Разом із козою прив'яжемо, чи що?

– Коза так погуляє, ніде не дінеться.

– Ну що ж – добре!

– Мме-е-е! – радісно проспівала відв'язана коза й негайно побігла в шкоду. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

– Попускай! Попускай потроху! – скомандував Ява.

Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім неважко попускати припиначку, і через якихось пів хвилини почулося глухе, як із бочки, Явине: «Стоп! Досить!».

Я кинувся до зрубу:

– Галльоу! Криниценавт Яво! Як себе почуваєте?

– Чудово! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йой-ой! Що ж ти відпустив! Тут дуже грязько! Засмоктує! Тягни швидше!

[1] **Цебе́рка** – дерев'яна посудина з дужкою для носіння та зберігання води; відро.

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Учепився обома руками й почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Усіма силами своїми, усією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої одриваються од землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімусь і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дригатиму. Переважують мене Ява з цуциком. Ой-йой-ой!

– Яво! – кричу у відчаї. – Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився[1] за корінь, що якраз біля мене із землі випружинився. Закректав я з усіх сил, – от-от жили, як струни, із дзенькотом полопаються, – і з колодязя, мов бульба з носа, повільно з'явилася Явина голова.

[1] **Зага́читися** (*діалектне*) – зачепитися, перечепитися.

Перший на землю ступив «товариш Собакевич» – кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я одразу побачив, що цуценя – не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали – від здоровеннецького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

– От хотів би я знати, хто його туди вкинув, – сердито проскрипів Ява. – Ноги б повисмикував!

– Якийсь фашист хотів позбутися, – сказав я. Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене й заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

– Гайда на річку! – сказав Ява. – Треба помити Собакевича – бач який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, – уже не викликало жодного сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою в смердючій темряві колодязя, пристало до нього відразу й назавжди.

Ми побігли до річки.

Підводний човен із плоскодонки навічно потонув у забутті...

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте зашифровані назви тварин. Яких із них згадано в першій частині повісті «Тореадори з Васюківки»?

2. Найдорожчу ціну за вхід у метро юні «будівельники» встановили для

А своїх родичів **В** учительки математики

Б далеких сусідів **Г** туристів із міста

3.Ява й Павлуша врятувалися від Контрибуції

А у ставку **Б** на дереві **В** на городі **Г** у лісі

АНАЛІЗУЄМО

4. Яке враження справила на вас перша частина повісті В. Нестайка? Що запам'яталося найбільше?

5. Розкажіть, як завершився намір друзів вирити метро під свинарником. Як на цю витівку відреагував дід Варава та чи зробили хлопці правильні висновки?

6. Якими спостереженнями про членів сім'ї Яви Реня поділився із читачами Павлуша Завгородній? Зачитайте відповідні цитати з тексту.

7. ЧомуЯва й Павлуша для бою биків обрали саме Контрибуцію? Чим не підійшли інші тварини? Який тореадорський реманент використали хлопці?

8. Знайдіть у тексті й зачитайте відповіді на такі запитання: 1) чому друзі вирішили стати тореадорами? 2) чим закінчився тренувальний поєдинок?

9. Прочитайте виразно за особами діалог від слів *«Яво! – кажу. – Там хтось є»* до слів *«Ну що ж – добре!»*. Як у цьому діалозі розкриваються характери персонажів?

10. Чи погоджуєтеся ви з поданими нижче словами Яви Реня? Обґрунтуйте свою відповідь.

«Ми з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі.
Справді, без брехні, ми таки хлопці з ФАНТАЗІЄЮ».

11. Хто такий Собакевич? Перекажіть детально від імені Яви, як хлопчики рятували цуценя.

12. Прочитайте уривок від слів *«Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився»* до слів *«Таких на мільйон лише один буває»* (с. 138). Випишіть із нього фразеологізми та поясніть їхнє значення. За потреби скористайтеся словником.

МІРКУЄМО

13. Чи правильно, на вашу думку, вчинили друзі, коли вирішили самі врятувати цуценя з колодязя? Чим могла б закінчитися така витівка? Як би ви вчинили в подібній ситуації?

14. Поясніть, як ви розумієте назву твору В. Нестайка. Як би ви назвали цей твір?

15. Роздивіться (на с. 142) ілюстрацію Олександра Коваля до повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Який епізод твору на ній відображений? Чим він особливий? Спробуйте створити власний малюнок на цю тему. Влаштуйте виставку робіт у класі.

Розділ дев'ятий,
у якому Павлуша розповідає, як він потоваришував із Явою

До четвертого класу я з ним не дружив.

Він був страшенно вредний.

Так я вважав.

Бо він мене при всіх у калюжу пхнув, як я його картуза на вербу закинув. А я був у новісіньких штанях. Мені мама тільки вранці в магазині купила. І тими новісінькими штаньми я в самісіньке рідке багно сів. І Ганька Гребенючка так сміялася, так сміялася, що в неї аж булька з носа вискочила.

Я дружив з Антончиком Мацієвським. Він мене малиною частував. У них було багато в саду малини, а в нас не було. А малина з молоком – ви ж знаєте! Я навіть більше, ніж вареники з вишнями, люблю.

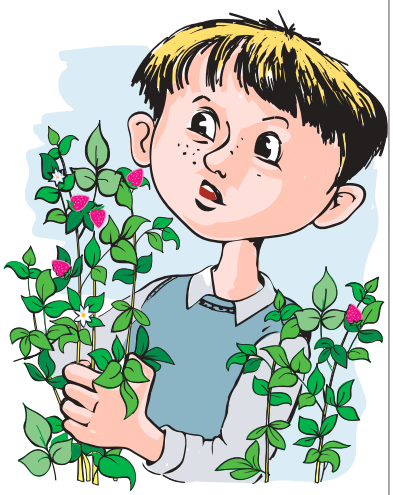

▶ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» (2023)

Я гадав, що дружитиму з Антончиком і їстиму малину аж до старості. Але…

Був сонячний теплий вересневий день. Ми сиділи на баштані[1] й із присьорбом хрумкали кавуни.

Ви не були на нашому баштані? О-о! Тоді ви нічого не знаєте. Такого баштана нема ніде. Точно! Кінця-краю не видно. Од обрію до обрію. І кавунів – тисячі, мільйони… І всі смугасті. Як тигри. Тисячі, мільйони тигрів. Я живих бачив у цирку. У Києві. Але то хіба тигри? От дід Салимон – баштанник наш – ото тигр! Він чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити… Воно не так смачно.

Коротше, ми сиділи на баштані й хрумкали кавуни. Крадені. Діда не було. Не було й близько. Він пішов у сільмаг по цигарки. Ми бачили. І ми були спокійні. Він там обов'язково зустріне якогось свого друзяку, діда Вараву або-що, і вони заведуться про агресорів чи про ще когось там аж до смерку. Це вже точно. Дід Салимон цілими днями знічев'я слухав у самотині на баштані транзистор «Атмосфера», що купив собі в сільмазі, і його просто розпирало від різних новин.

Отже, ми сиділи й хрумкали. Тобто вже й не хрумкали навіть. Один тільки товстий Гришка Сало хрумкав – той міг день і ніч їсти. А ми всі сиділи й хукали.

От понаїдалися кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже нема змоги – нікуди.

Ми сиділи під величезною горою кавунів – це вже зібрали для відправки, завтра прийдуть машини.

І їсти несила, і несила кинути цей кавунячий рай – коли ще так пощастить, щоб діда не було, та й вивезуть же завтра.

Пробували ми у футбола кавуном грати – важко, ноги болять. Пробували у «війни». Виклали з кавунів на землі військовий об'єкт – ворожу укріплену лінію. Узяли в руки по кавунові – це бомби, – підняли над головою і – вуу-у!.. Летять наші штурмовики-бомбовики. Підлітають – рреп! рреп! Репаються смугасті бомби, летять урізнобіч осколки й шрапнель[2] – чорні слизькі зернятка, ллється червона кавуняча кров…

[1] **Башта́н** – ділянка поля, на якій вирощують кавуни, дині.

[2] **Шрапне́ль** – кулі, картечини, якими начинено снаряд.

Побомбили кілька хвилин, глянули – аж самим страшно стало й совісно. Червоно-біло-зелена каша на землі.

– Е, хлопці! Це вже свинство! Так тільки фашисти роблять!

– І правда! Не робімо цього!

Знову посідали, сопемо.

Подивився тоді Стьопа Карафолька на гору кавунів і каже:

– Але й здоровеннецька! Справжнісінька тобі піраміда єгипетська. – І раптом підхопився:

– Пацани! А пограймось у фараона та єгипетську піраміду.

– Га? Що? Кого? – не розшолопали ми.

Стьопу ми не любили. Він щодня чистив зуби, робив зарядку й узагалі був свиня. Коротше, він був те, що називається зразковий учень: учився на самі п'ятірки, поводився у школі бездоганно, не бешкетував, не бив вікон… І цим дуже всіх нас підводив.

Бо завжди:

– А от Карафолька, бачиш…

– А чому Карафолька…

– А подивись на Карафольку…

«А щоб тобі, Стьопо, чиряк сів на носі!» – завжди думалося в такі хвилини.

Але іноді ми Карафольці прощали за те, що, на наш погляд, він ду-у-же багато знав. Бо читав удень і вночі. І був для нас таким собі живим довідником.

От і зараз.

– А… що воно за таке – єгипетські піраміди? – жуючи, спитав Гришка Сало.

– Не знаєш? Це такі гробниці здоровущі в Єгипті. У них єгипетських царів – фараонів – ховали. Багато століть тому. Досі стоять, як новісінькі, і туристи з усього світу приїздять на них дивитися.

– Ага, про це в п'ятому класі проходять, я в братовому підручнику бачив, – підтвердив Антончик.

– Ну то й що? – спитав я. – А як же грати?

– Як? Гм! – презирливо хмикнув Стьопа. – Виберемо серед нас фараона. Він помре, і ми його поховаємо. І піраміду зробимо. З кавунів.

– А що – це клас! – У Яви загорілися очі. – Цікаво!

– Хлопці! Ви що? Тю! – сказав я. – На біса нам у того смердючого фараона! У мертвяка! Теж іще весело – у похорон грати! Ха-ха!.. Краще в прикордонника й шпигуна. Я згоден шпигуном!

– Старий! Домовились – усе! – рішуче сказав Ява. – Рахуймося, кому фараоном. Ну! Сітка-вітка, дуб-дубки, поставали козаки! Шабельками брязь – вийди князь! Тобто… фараон.

Я! Так і знав. Чуло моє серце.

– Старий! По-чесному! – сказав Стьопа Карафолька. Це ми від київських мисливців навчилися говорити один на одного «старий».

Я зітхнув. Мені страшенно не щастило. Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи то фашистом. Одним словом, ворогом. Я вже не пам'ятаю навіть, коли я був нашим! А я так любив наших!.. І завжди був ворогом.

– Старий! Нічого, не хвилюйся! Тобі в коханні щастиме! Їй-богу! Є така прикмета! – заспокоювали мене хлопці. – Ондо Гребенючка на тебе задивляється.

– Подавіться своїм коханням! Плював я на кохання!.. – з ненавистю цідив я крізь зуби й плентався займати свої ворожі позиції.

І коли Стьопа Карафолька тільки вимовив слово про ту єгипетську піраміду, я вже не сумнівався, що фараоном буду саме я. І не помилився…

– Ну, то що робúть? – сумно спитав я.

– Отже, так, – швидко заговорив Стьопа. – Ти – славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш – вибирай: Хеопс… Тутанхамон… Гаменготеп…

– Гаменготеп, – байдуже сказав я.

– Прекрасно. О великий і мудрий фараоне Гаменготепе! – звів руки до сонця Стьопа. – Ти завоював багато земель, ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків стародавнього світу! Але невблаганна смерть підстерегла тебе, й ось тепер ти вмираєш. Плачте, раби, великий Гаменготеп умирає!

Хлопці завили, як шакали.

▶ Статуя фараона Хафра. Каїрський єгипетський музей

– Ну-мо, – лягай і вмирай, – під акомпанемент цього виття сказав Карафолька.

Я ліг.

– Прощайся і... – махнув рукою Карафолька.

– Прощайте, – похмуро проказав я. – Не поминайте лихом. Пробачте, мо', що не так. Кланяйтеся мамі, татові, Галині Сидорівні й усім нашим.

– Обійдеться! Помирай, помирай швидше! – нетерпляче перебив Карафолька.

Я заплющив очі й голосно зітхнув – випустив дух.

– О люди! О народи! Великий Гаменготеп сконав! О горе-горе! – так одчайдушно заверещав Стьопа, що мені самому стало страшно й жаль себе.

– Але ім'я його буде славне у віках! І піраміда великого Гаменготепа збереже для поколінь пам'ять про нього. До роботи, жалюгідні раби!

І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами. Через кілька хвилин я відчув, що на груди мені навалюється важенний тягар і мені нема вже чим дихати.

– Гей! – скрикнув я. – Давить! Гей! Так я й справді помру. Гей!

– Цить! – гаркнув Карафолька. – Не розмовляти. Мертвяк, називається! Убивать треба таких мертвяків!

І поклав мені величезного кавуна прямо на пику. Я тільки кавкнув.

– Е ні, хлопці, так він і справді ґиґне[1], – чую раптом голос Яви. – Так не можна.

І кавун із моєї пики відкотився.

– А що ж? Як же ж тоді? Не вийде ж піраміда, – почулися голоси.

– Як не вийде! Вийде! – закричав Карафолька. – Я ж забув зовсім. Фараонів ховали сидячи, а то й стоячи. Уставай! Уставай, Гаменготепе! Тільки мовчи – ти ж мертвий!

Я встав, і робота знову закипіла.

[1] **Ґиґнути** – загинути, вмерти.

Тепер було легше. Хоч і давило в боки, але дихати можна. Я стояв із заплющеними очима, а хлопці обкладали мене кавунами. Незабаром навколо мене вже була справжнісінька піраміда, з якої стирчала тільки моя голова, що, як казав потім Ява, теж була подібна до кавуна.

Карафолька був дуже задоволений і весело наспівував похоронний марш:

– Тай-та-та-ра-та-рай, та-та-та-ра-рай-там-та-рам!

І раптом пролунав пронизливий крик Антончика:

– Хлопці! Тікай! Дід!

І всі кинулися врозтіч. Це було так несподівано, що я навіть не одразу злякався. І лише коли від хлопців залишилася сама курява, я похолов.

Я стояв, обкладений кавунами, не в змозі ворухнути ні ногою, ні рукою і дивився, як до мене, розмахуючи кийком, біг дід Салимон.

– Хлопці! – безнадійно верескнув я. – Куди ви?! А я? Раби! Гади! Гаменготепа кинули! Антончику! Друже!

Але вони вже й почути не могли.

Ну все! Гибель! Зараз дід підбіжить, побачить, що ми наробили, побачить оту гору побитих кавунів, розмахнеться і – кийком мені по кумполу. І буде на одного розбитого кавуна більше. Буде мені гробниця… Піраміда…

Я вже бачив розлючене обличчя діда і чув, як він сопе. Ближче, ближче, ближче…

І тут, як з-під землі, з’явився Ява. Дід уже був зовсім близько, уже змахнув кийком. Ява підскочив до мене, схопив кавуна, що лежав біля самої моєї щоки, і пожбурив у діда. Дід випустив із рук кийка й ледь устиг піймати кавуна. Він же був баштанник, той Салимон,

◀ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» (2023)

і він не міг допустити, щоб кавун упав на землю і розбився. А Ява вже схопив другого кавуна й знову кинув. І знову дід піймав. Це було прямо як у цирку, як у кіно. Ява кидав, дід ловив і клав на землю. Ява кидав, дід ловив і клав на землю.

Я потроху звільнявся. От уже і я схопив кавуна й кинув. Тепер ми кидали з Явою удвох, а дід Салимон ловив. Ловив, хекаючи й примовляючи:

– Ох, шелегейдики! Ох, шмарогузи! Ох, катові гаспиди!

За кілька хвилин ми з Явою вже щодуху лопотіли п'ятами по баштану. Тепер доганяй, діду! Шукай вітра в полі.

Я біг поряд із Явою нога в ногу, наче ми були один механізм. І мені здавалося, що серця наші теж б'ються, наче одне серце.

Мені було дуже хороше!

Мабуть, таке відчувають справжні друзі-солдати, коли плече в плече йдуть в атаку.

Отак біг би й біг на край світу. Нема нічого кращого в житті за дружбу!

На другий день наша дружба з Явою була ще більше скріплена. Так би мовити, кров'ю, бо дід Салимон поділився своїми враженнями про фараонську піраміду з нашими батьками. І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять. Роблячи попередження, батьки примовляли:

– А от Карафолька! Карафолька не такий! Карафольки там не було! Га? Не було ж?!

Ми зціплювали зуби й мовчали. Ми нікого не виказали. Нікого! Хай кажуть про Карафольку! Хай! А я все одно знав, хто такий Карафолька, хто такий Антончик, а хто такий – Ява!

Дружба! Велике це слово – дружба! Може, найбільше з усіх слів людських.

Заради дружби люди йдуть на тортури, сідають у тюрму, навіть життя віддають...

Гра «ТАК – НІ»
Підтвердьте або заперечте подані твердження.
Кожна правильна відповідь – 1 бал.

1. Яву Реня насправді звати Іван.
2. Урятувавши Собакевича, друзі забули про будівництво підводного човна.
3. Після гри в тореадорів Ява годував Контрибуцію зефіром.
4. Павлуша товаришував з Антончиком, бо той частував його малиною.
5. Гору кавунів Степан порівняв з Ейфелевою вежею.
6. З-поміж баштанних бешкетників найкраще вчився в школі Карафолька.
7. За жанром «Тореадори з Васюківки» – це оповідання.
8. Хлопці грались у фараона у вересні.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Павлуша не дружив із Явою до четвертого класу, бо той
А пхнув Павлушу в калюжу
Б учився краще за всіх
В ображав свою сестру
Г обманював однолітків

2. Установіть відповідність.

Персонаж	*Дії персонажа*
1 Ява Рень	**А** Щодня чистив зуби й робив зарядку.
2 Павлуша Завгородній	**Б** Погодився бути фараоном.
3 Степан Карафолька	**В** Міг їсти день і ніч.
4 дід Салимон	**Г** Ловив кавуни й складав на землю.
	Д Поліз у колодязь рятувати цуценя.

АНАЛІЗУЄМО

3. Перечитайте епізод байдикування хлопців на баштані. Чи можна вважати цей епізод гумористичним? Що саме тут смішного?

4. Чим Степан Карафолька відрізнявся від інших шибеників? Чи справедливим, на вашу думку, було те, що хлопці недолюблювали його?

5. Як Павлуша сприйняв ідею баштанних шибеників погратись у фараона? Зачитайте відповідні роздуми хлопчика.

6. Прочитайте виразно за особами діалог від слів *«Ну то що робйть?»* до слів *«До роботи, жалюгідні раби!»* (с. 152). Спробуйте інтонацією передати почуття обох персонажів.

7. Чому Павлуша Завгородній дружив з Антончиком Мацієвським? Коли хлопчик зрозумів, що це несправжня дружба?

8. Поясніть значення прислів'я *«Друг пізнається в біді»* на прикладі життєвої ситуації, яка трапилася з Павлушею Завгороднім.
9. Розкажіть детально від імені Яви, як йому вдалося допомогти Павлуші втекти від розлюченого діда Салимона.
10. Які два епізоди із цього розділу, на вашу думку, є найважливішими для розкриття особистісних якостей Яви й Павлуші?
11. Порівняйте поданих нижче персонажів. Що в них спільного, а що відмінного? Висловіть своє ставлення до кожного з них.

Антон Маційовський	?	Ява Рень
Павлуша Завгородній		Степан Карафолька

МІРКУЄМО

12. Знайдіть наприкінці розділу слова Павлуші Завгороднього про дружбу. Як ви розумієте сказане та чи погоджуєтесь із хлопчиком? Яке ваше розуміння дружби?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

13. Напишіть есе на тему «Що таке справжня дружба», посилаючись на приклади з повісті «Тореадори з Васюківки».
14. Розгляньте ілюстрацію Олександра Коваля до одного з епізодів повісті (с. 154). Кого з персонажів зображено на ілюстрації? Чи вдалося художнику відтворити зображені автором події?

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

(*яку розказав уже Ява Рень*)

Таємниця трьох невідомих, або Повість про те, як посварилися Іван Васильович із Павлом Денисовичем і що з того вийшло

Розділ двадцять п'ятий

Усе! Кінець! Я дарую велосипед.
«Загаза чогтова!» Я видужую

Прокинувшись, я побачив, що біля ліжка сидить на стільці Яришка й читає журнал «Барвінок».

У хаті було сонячно, аж очі сліпило, годинник на стіні показував за чверть десяту, і я зрозумів, що то ранок.

Яришка зразу відклала журнал і скочила зі стільця:

– О!.. Любий бгатику! Загаз будеш снідати.

◀ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» (2023)

Вона в нас не вимовляє літеру «р».

За мить Яришка вже ставила на стільці переді мною молоко, яєчню, сир і хліб із маслом.

Я збагнув, що в хаті нікого немає, усі на роботі, і їй доручено доглядати мене.

– Будь ласка, любий бгатику, їж! – сказала вона солодким голосом.

Я насторожився.

А коли вона втретє сказала «любий бгатику» («Любий бгатику, спегшу пгоковтни таблетку»), це вже мене зовсім збентежило.

«Любий бгатику!» Вона ніколи мене так не називала. Вона завжди казала на мене «загаза чогтова», «так тобі й тгеба», «щоб ти гозбив свою погану могду...». І раптом – «любий бгатику!..».

Кепські, виходить, мої справи. Може, і зовсім безнадійні. Може, я вже й не встану. Тому-то всі такі ніжні до мене: і батько, і мати, і дід... І весь час заспокоюють – видужуєш, мовляв. А я...

Бач, сплю весь час. Значить, нема в організмі сили, енергії для життя. Отак засну й не прокинуся більше. От голову навіть підняти від подушки не можу. Підведусь, сяду на ліжку, і йде обертом голова, аж нудить...

Я глянув на сир, на яєчню і згадав слова діда Салимона, які він любив повторювати: «Їжа – джерело життя. Доти живеться, поки їсться і п'ється. Добре кусай – і будеш, як бугай».

– Яришко, дай іще шмат хліба з маслом, – сказав я тихим глухим голосом.

– Тю, ти ж іще цього не з'їв?!

– Жалко? – з гірким докором глянув я на неї. – Може, я... Може...

– Та що ти, що ти! Будь ласка! – вона побігла на кухню, відремізувала від буханки величезну партику[1], намазала в палець масла й поклала на стілець. Писнула й побігла за піч сміятися!

Я зітхнув. Нічого, нічого! Дивися, щоб на кутні не засміялася[2], як я... як мене вже не буде...

[1] **Парти́ка** – великий кусень хліба.

[2] **Смія́тися на ку́тні** (*фразеологізм*) – плакати.

Яєчню з тим першим шматком хліба я вмаламурив досить швидко й легко.

А от тарілка сиру, щедро политого сметаною, і партика хліба, принесена на моє прохання Яришкою, пішли туго. Пів тарілки я ще сяк-так виїв, а далі почав давитися. Набивши повен рот сиру й хліба, я жував-пережовував ту жуйку по кілька хвилин і не міг проковтнути. Ремиґав, як той старий віл. Уже й молоком запивав, і різко смикав назад головою, як це робить завжди мати, ковтаючи таблетки, та все марно – не ковталося. «Ну, все! – із жахом подумав я. – Уже і їсти не можу. Не приймає організм їжі. Усе! Капець мені! Гаплик!»

Я безсило відкинувся на подушку.

Лежав і прислухавсь, як усередині в мене щось булькало, бурчало й переливалося. То гуляли в порожньому животі одинока яєчня, трошечки сиру й молока. Гуляли, не в змозі порятувати ослаблений організм.

Кольнуло в боці!.. І нога затерпла, мабуть, кров туди вже не доходить... І рука ліва якась безсило млява. Це ж там серце близько... Видно, серце вже відмовляється працювати...

О! Дихати вже важко. Уривчасте якесь дихання. І пальці на руках уже посиніли, здається, одмирають... Ех, жаль – нема Павлуші. Хотілося б із ним попрощатися. Не встигну, мабуть...

З-за печі визирнуло лукаве Ярищине око. Вона сміялася. Вона й не уявляла, як мені зле. Вона думала, що я придурююсь.

Треба їй якось довести, що це не жарти, що мені таки погано, що, може, це останні мої хвилини... Я не міг помирати під її хихикання.

– Яришко, – ледь чутно промовив я. – Іди сюди.

Вона вийшла з-за печі.

– Яришко, – зітхнув я і замовк. Вона підійшла ближче. Личко її стало трохи серйознішим.

– Яришко, – удруге зітхнув я і знову замовк. Я мусив сказати зараз щось незвичайне, щось значуще, благородне й велике, що говорять тільки перед смертю.

– Яришко, – сказав я нарешті тихо й врочисто. – Візьмеш собі мій велосипед… Я дарую тобі його… І заплющив очі.

– Ой! – верескнула вона радісно. – Ой! Пгавда?! Ой! Сегйозно?! Ой бгатику мій! Який ти хогоший! Ой! Дай я тебе поцілую.

І її губенята мазнули мене по щоці біля носа. Я одвернувся до стіни, бо відчув, що от-от заплачу.

Ми з Яришкою найчастіше сварилися саме через той мій велосипед. Вона хотіла на ньому кататися, а я не хотів, щоб вона каталася. Я вважав, що вона ще соплива, щоб кататися на дорослому велосипеді. Тільки в перший клас пішла в цьому році. До педалей ще навіть не діставала. Але однак примудрялася їздити – просовувала праву ногу крізь раму і, звиваючись черв'яком, навстоячки крутила педалі. Ця її спритність тільки дратувала мене. Таке потворне катання було, на мою думку, образою для велосипеда.

І взагалі кому хочеться, щоб на його велосипеді хтось катався! Це завжди неприємно.

Велосипед – це щось дуже особисте, близьке, заповітне. Це ближче, по-моєму, за сорочку, за штани, за що хочеш…

І зараз, подарувавши велосипед Яришці, я відчув, що мої рахунки з життям майже зведено.

Я чув, як вона, забувши від щастя про мою хворобу, уже витягала Вороного із сіней надвір. І він жалібно деренчав і дзвенів. Ці звуки шматували моє вмираюче серце. Так востаннє тужливо іржe вірний кінь, навіки прощаючись із козаком…

Я витягся, як мрець, склав на животі руки й приречено втупився у стелю.

Я ждав приходу смерті. Годинник на стіні невмолимо відцокував хвилини.

Але несподівано замість смерті прийшла медичка Люба Антонівна.

Грюкнувши дверима, вона зайшла в хату й швидким кроком наблизилася до мого ліжка.

Поклала руку мені на лоба, потім узяла за пульс. І все це, не кажучи ні слова, мовчки, зосереджено, строго. Я завмер у безнадійному чеканні.

Скінчивши слухати пульс, вона підняла мені сорочку, схилилась і приклала маленьке холодне вухо до моїх грудей. Вона завжди вислуховувала хворих просто так, вухом, без усякого лікарського причандалля.

І тільки вислухавши мене, вона сказала нарешті весело:

– Молодець, козаче! Усе гаразд! Скоро будеш здоровий.

І ляснула мене долонею по пузі.

– Еге! Гаразд! – буркнув я. – Оно вже і їсти не можу. Організм не приймає. І в голові паморочиться, підвестися несила.

– Що? – вона здивовано глянула на тарілки, що стояли на стільці. – А це хто снідав?

– Та я ж бачите... – зітхнув я.

– Ну! Бачу! І яєчню, бачу, прийняв твій організм, і сиру пів тарілки, і молока. Що ж ти хочеш? Після такої температури це навіть забагато зразу. Забороняю тобі їсти по стільки! А в голові паморочиться від довгого лежання. Треба вставати потрошку, якщо температури нема. Дозволяю тобі сьогодні встати хвилин на десять-п'ятнадцять і походити по кімнаті. Тільки не більше... «Організм не приймає!» – вона усміхнулась. – Ех, ти! Герой!

Я насупив брови й одвернувся.

Я не дуже їй вірив. Вона медичка. Вона мусить заспокоювати хворих. Така її робота, їй за це гроші платять.

І все ж після того, як вона пішла, я відчув, що мені полегшало – перестало колоти в боці, і нога одійшла, і руку відпустило. І серце забилося бадьоріше. Смерть поки що відступила.

Мені навіть здалося, що я почув, як вона, загримівши кістками, побігла-покотилася кудись геть по дорозі... Чи. може, то загримів, упавши разом із Яришкою, мій велосипед у дворі?..

Мій? Велосипед? Який же він мій? Нема в мене вже велосипеда! Нема! Подарував. Дурень! Та я ж... я ж... думав, що вмираю.

«Почекай-почекай! Чого це ти так рознервувався? Може, ще вмреш і не будеш дурнем», – шепнув мені глузливо внутрішній голос.

«Тьху на тебе! – лайнув я той голос. – Краще бути живим дурнем, ніж...»

Ну й що! Ну й подарував! Подумаєш! Рідній сестричці подарував. Хай катається на здоров'я, люба, дорога, се...

У дворі знову щось гупнуло й задеренчало.

Дідько! Чого ж вона, корова, падає! Так же всі спиці повибивати можна!

Ну й хай вибиває, її ж велосипед – може зовсім його розбити.

Чого тобі тепер хвилюватися? Не треба тобі хвилюватися.

Спи спокійно, дорогий товаришу!

Павлуша, значить, буде на велосипеді, Вася Деркач на велосипеді, Коля Кагарлицький на велосипеді, Стьопа Карафолька, гад, на велосипеді, – коротше, усі, усі геть-чисто на велосипедах, а я – пішки. На своїх двох. Та-а-ак...

Тоді вже краще вмерти! Що це за життя без велосипеда! Комедія! Сміх!

А який же був велосипед! «Україна». З багажником, з фарою, з ручним гальмом. А швидкість яка! Вітер, а не велосипед... Був!..

У дворі знову задеренчало.

Доламує!

Серце моє розчахнулося від болю.

«Дозволяю тобі сьогодні встати на десять-п'ятнадцять хвилин».

Я підвівсь і сів на ліжку.

Хоч глянути на нього востаннє. От гляну, потім ляжу й умру.

Я встав і, хитаючись, пошкандибав до вікна.

Яришка, висолопивши від старанності язика, вихилясами кружляла подвір'ям. На лобі в неї полум'яніла здоровеннецька ґуля, на щоці подряпина, коліно розбите. Але очі сяяли щастям. І, видно, те щастя засліпило її, і вона нічого не бачила. У всякому разі дубового ковбка[1], на якому ми рубали дрова, вона точно не помічала, бо перла прямо на нього. Я не встиг навіть роззявити рота, як вона перечепилася через ковбок і...

[1] **Ко́вбок** – стовбур зрубаного дерева; колода.

▶ **Мем, інтернет-мем** – це дотепна коротка інформація (фраза, зображення, звукоряд, відео) іронічного, жартівливого характеру, яка відтворює певне ставлення до якихось подій чи обставин і поширюється в інтернеті.

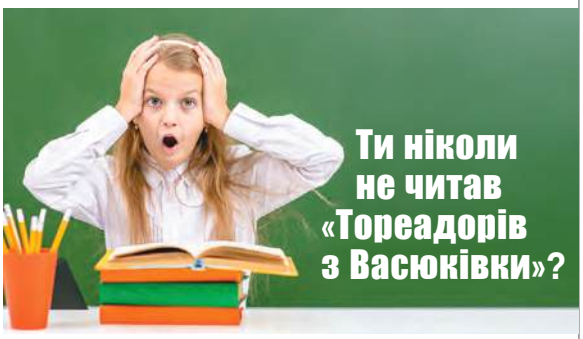

Отут уже я роззявив рота. Я не міг його не роззявити. Душа моя, яка ще трималася в тілі, не витримала.

Велосипед став дибки й з усього маху грюкнув на землю, задеренчавши всіма своїми деталями.

– Ех ти!.. Щоб тобі!.. Що ти робиш?! – одчайдушно закричав я. Хай я умру, але навіть перед смертю я не можу спокійно дивитися, як гине велосипед!

Лежачи під колесом, Яришка розгублено кліпала очима. Потім ураз насупила брови й мовчки почала вибиратися з-під велосипеда.

Устала, підняла велосипед і зміряла мене презирливим поглядом.

– Думаєш... думаєш... я тобі повігила, що ти подагував? Я знала, що ти жагтуєш... загаза чогтова!..

І, шморгнувши носом, одвернулася.

Я роззявив рота і... усміхнувся. «Загаза чогтова...»

Сонце засяяло з неба, заспівали пташки, і зацвіли-запахли під вікном троянди.

Життя повернулося до мене.

Сумнівів не було – я видужував.

Дорога Яришко, люба моя сестричко, я тепер завжди даватиму тобі велосипед – коли тільки захочеш! Чесне слово!

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Свій велосипед Ява уявляв

А колісницею фараона
Б вороним конем
В швидким автомобілем
Г космічною ракетою

2. Ява хвилювався, що не встигне перед смертю попрощатись із

А сестричкою
Б лікаркою
В Павлом
Г дідом

АНАЛІЗУЄМО

3. Що найбільше насторожило Яву, коли він прокинувся вранці? Підтвердьте свою відповідь цитатою з тексту.
4. Чому Яришка доглядала хворого братика? Чи дбайливо, на вашу думку, вона це робила?
5. Порівняйте реакцію Яви на незграбне катання Яришки на подарованому велосипеді в середині й наприкінці розділу.
6. Прочитайте уривок від слів *«Велосипед – це щось дуже особисте»* до слів *«Я ждав приходу смерті»* (с. 160). Що в цьому епізоді викликає сміх у читача?
7. Чи любивЯва свою сестричку? Які слова з тексту це підтверджують?
8. Знайдіть і зачитайте виразно рядки, у яких передано переживання Яви про своє здоров'я. Чи мусить людина, на вашу думку, перейматися своїм здоров'ям і чи є здоров'я найбільшою цінністю?
9. Які твори називають пригодницькими? Розгляньте асоціативний кущ до слова *пригода*. Якими були пригоди в головних героїв повісті «Тореадори з Васюківки»?

10. Якщо ви маєте сестричку або братика, розкажіть, які у вас стосунки з нею / ним. Чи допомагаєте, підтримуєте одне одного? Чи сперечаєтеся за іграшки? Чи маєте розподіл домашніх обов'язків?

МІРКУЄМО

11. Що в стосунках персонажів, поданих нижче парами, вам сподобалося найбільше, а що не сподобалося? Які позитивні риси ви можете виділити в кожному персонажі?

Ява – Павлусь |Ява – Яришка | Павлусь – Антон

12.Ява й Павлуша хотіли слави, але бій биків, будівництво метро, підводний човен залишилися мрією. Безславно закінчився похорон фараона. А які, на вашу думку, вчинки можуть уславити людину?

13. Які життєві уроки ви взяли для себе з повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки»?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

14. Підготуйте невеликий текст до буктрейлера (реклами) повісті В. Нестайка. Розповідь подавайте яскраво, образно, з інтригою. Зверніть увагу на тривалість, обсяг інформації, головну думку й ключові слова. Спонукайте слухачів прочитати твір.

15. Складіть кросворд за повістю «Тореадори з Васюківки».

16. Перегляньте короткометражний художній фільм «Тореадори з Васюківки», знятий за мотивами одного з епізодів однойменної повісті В. Нестайка. Які фрагменти повісті режисер узяв за основу для фільму? Чи вдалося режисерові, на вашу думку, відтворити характери головних героїв? Чим фільм відрізняється від повісті? Що вам сподобалося найбільше й чому?

▲ Кадр із короткометражного художнього фільму «Тореадори з Васюківки» (1965). Режисер Самарій Зеликин, Харківська кіностудія. https://www.youtube.com/@RadioHolosfm. Ліцензія CC BY

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

СЮЖЕТ. ЕЛЕМЕНТИ СЮЖЕТУ

Усі події в прозовому творі завжди викладено в певній послідовності відповідно до авторського задуму. *Система подій, у якій розкрито характери персонажів, суперечності між ними, утворює* **сюжет** *художнього твору*.

Сюжет складається з окремих **елементів**.

Експозиція	Фрагмент твору, з якого читачі вперше дізнаються про час, місце подій, головних персонажів
Зав'язка	Частина твору, у якій зображено перше зіткнення героїв; озвучено задум щось зробити
Розвиток дії	Одна або кілька подій, з яких ми дізнаємося про характери персонажів, суперечності між героями
Кульмінація	Найбільш напружений епізод із життя героїв
Розв'язка	Завершальна подія, яка показує, до чого привели вчинки персонажів

Послідовність елементів сюжету може бути довільною. Це залежить від задуму автора / авторки. Не обов'язково, щоб у творі були всі елементи сюжету. Інколи сюжет має як твір загалом, так і його частини або розділи. Наприклад, у повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» можна визначити сюжети окремих розділів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке сюжет?

2. Які є елементи сюжету?

АНАЛІЗУЄМО

3. Визначте елементи сюжету дев'ятого розділу першої частини повісті «Тореадори з Васюківки».

Елементи сюжету	*Події*
1 експозиція	**А** Рішення поховати в піраміді з кавунів фараона.
2 зав'язка	**Б** Павлусь знайшов нового друга, батьки покарали хлопців за їхню провину.
3 розвиток дії	**В** Поєдинок Яви й Павлуші з розлюченим дідом Салимоном.
4 кульмінація	**Г** Розповідь про дружбу Павлуші з Антончиком.
5 розв'язка	**Д** Гра у фараона.

Дехто уявляє себе детективом, хтось – шукачем скарбів, а дехто – мандрівником у минуле, коли на Землі жили динозаври. Нас часто запрошують у такі далекі подорожі, щоправда, лише в кінофільмах і книжках.

- А чи любите ви читати про динозаврів або дивитися фільми про них? Що ви знаєте про цих тварин?
- Чи вірите ви, що доісторичні тварини досі живуть на Землі, просто їх потрібно добре пошукати?

Український письменник Ярослав Стельмах знав двох хлопчиків, яким майже пощастило під час літніх канікул вистежити доісторичну істоту. І не на якійсь далекій планеті, а поряд зі своїм селом.

▲ Плакат до фільму «Світ Юрського періоду 2» (режисер Хуан Антоніо Байона, 2018 р.)

ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ
(1949–2001)

Ярослав Стельмах народився в Києві в сім'ї відомого українського письменника Михайла Стельмаха. З дитинства був дуже здібним, усебічно розвиненим хлопчиком, усе давалося йому легко: спорт, музика, іноземні мови. Він займався плаванням, гімнастикою, а з боксу та боротьби отримав навіть спортивні розряди. Чудово грав на фортепіано й гітарі, завжди був душею компанії, мав гарне почуття гумору. Життєрадісний і товариський, але водночас надзвичайно скромний.

Ярослав Михайлович був перекладачем, писав оповідання та повісті. Його п'єси – окраса репертуару будь-якого українського театру.

Письменник добре розумів дітей, тонко відчував їхні проблеми, намагався показати, що світ дитинства не такий простий, безтурботний і легкий, як іноді видається дорослим. Спробуймо дізнатися, як дотепні й непосидючі герої повісті «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» намагалися впіймати в місцевій водоймі динозавра.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Химе́ра в давньогрецькій міфології – страховище з головою лева, тулубом кози й хвостом дракона, з пащі якого вивергається полум'я. У переносному значенні «химера» – нездійсненна мрія, примха, вигадка, дивацтво.

◀▲ Будинок із химерами (м. Київ). Архітектор Владислав Городецький

МИТЬКОЗАВР ІЗ ЮРКІВКИ, АБО ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА

ПОВІСТЬ
(уривки)

Не велика, проте не дуже й мала повість, написана Сергієм Стеценком, свідком та безпосереднім учасником усіх подій.

Розділ І

Зоологія і комахи. «Відпустіть нас до бабусі!»

Коли ми склали іспити й п'ятий рік навчання в школі нарешті скінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла й учителька ботаніки та зоології Ірина Семенівна.

– Любі дітки! – вона завжди казала «дітки» чи «діточки». – Хочу вам ще раз нагадати – у шостому класі ми з вами будемо вивчати ботаніку, а згодом і зоологію…

Той, хто не знав нашої ботанічки, міг би подумати, що цілісінькими днями ми тільки й сушили голову над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ.

– Так от, любі діточки, – правила далі ботанічка, – для того, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

Тепер і я згадав стоси невеликих коробок зі скляним верхом, що припадали порохом у кабінеті зоології.

– А можна вдвох збирати одну колекцію? – схопився з місця Митько.

– Можна, тільки така колекція має бути більшою і кращою. Ти хочеш разом із Стеценком? – зиркнула на мене. – Тільки не так, як у минулому році.

Цим вона натякала на гербарій[1], який треба було зібрати минулого літа. Тоді ми й не думали збирати його, а потім Митько знайшов якийсь гербарій, ми його підписали й здали, навіть не поцікавившись, що воно таке. А потім до школи прибіг старший Митьків брат, з голосним скандалом забрав той альбом і нам'яв Митькові вуха. Виявилося, що то гербарій зовсім не рідного краю, бо містив зразки Далекого

[1] **Гербáрій** – колекція засушених рослин.

Сходу, і належав навіть не Митьковому братові, а котромусь із його приятелів.

– Чому тобі та колекція муляє? – запитав я Митька, коли йшли додому.

– А тому, що тепер точно відпустять до моєї бабусі!

Ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся.

– Уявляєш собі, – казав Митько. – Ліс. Кругом ні душі. А в лісі озеро. А на березі куріń[1]. А в курені – ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом ні душі.

Отож ми й докучали моїм батькам (Митькові були не проти), канючили мало не щодня:

– Відпустіть, ну відпустіть нас до бабусі!

Але батьки дуже сумнівалися, чи піде це на користь у першу чергу самій бабусі.

– Уявляю собі, що вони там вироблятимуть, – хитала головою мама.

– Двоє лобуряк[2] на голову старенькій жінці, – докидав тато.

І тільки моя бабуся підтримувала нас.

– Не такій уже й старенькій. Ми з нею однолітки…

– Хоч і не старенька, – мовив тато, – а коли б вам, мамо, вони обоє сіли на шию на три тижні, то хто знає, якої б ви заспівали.

– О, я була б тільки щасливою, – не здавалася бабуся. – Село, річка, ліс, два юних джентльмени. Певно, я знову відчула б себе молодою.

– Боюсь, що ненадовго, – обізвалась мама. – Господи, як ви мені вже набридли з цим селом!

– Невже ви хочете, Оксано Павлівно, – втрутився нарешті в розмову й Митько, – щоб ваш син, а заодно і його найкращий приятель ціле літо нудились у місті, де все кругом – і пилюга, і спекотні вулиці – навіває сумні думки й сприяє передчасному старінню наших організмів? – (Цю промову він підготував заздалегідь). – А хіба існує кращий відпочинок, ніж там, у селі, злитися з природою після успішного закінчення п'ятого класу?

– Не дуже-то ви й перепрацювались, – кволо посміхнулася мама.

[1] **Куріń** – тут: легка будівля, сторожка.

[2] **Лобуря́ка** – бездіяльна й ледача людина.

– Хоч би як там було, – вів своє Митько, – дітям потрібен відпочинок. До того ж як інакше ми виконаємо важливе завдання із зоології?

– Яке ще там завдання?

– Хіба Сергій вам нічого не казав? Адже вчителька звеліла нам – мені та йому – зібрати найкращу колекцію жучків і метеликів. «На вас, – каже, – хлопці, уся надія!»

– Так уже й сказала? – засумнівався тато.

– А того, хто не принесе першого вересня колекцію до школи, не переведуть у шостий клас.

– Так уже й не переведуть? – не повірила мама, але видно було, що Митькові слова таки надщербили її несхитність і стрілка маминої впевненості гойднулась у наш бік.

– А може, просто двійку поставлять, – не здавався Митько. – А кого порадує двійка у перший же день навчання? Це на весь навчальний рік може настрій зіпсувати.

– Еге ж, – знов усміхнулась мама, – вам зіпсуєш. Ну, то як? – звернулася до тата.

Я відчув, що дмухнуло сприятливим вітром.

– Та хай уже їдуть, – одмахнувся він. – Тільки щоб бабусю слухали.

– Ура! – закричали ми й вибігли з кухні, але в передпокої на мить затрималися.

– Чула? Чула? – сміявся тато. – «Передчасному старінню наших організмів», га?

– А як тобі оце, – вторувала йому мама: – «На вас, хлопці, вся надія». Ну й молодці!

– І настрій у них на цілий рік зіпсується!

– Ех ти, – закинув я Митькові, – то це ж вони з нас глузують!

– Ага, – почухав він потилицю, – переборщили трохи. Але головне – мети досягнуто…

[1] **Фа-діє́з** – нота фа, підвищена на пів тону.

Друзі приїхали в Юрківку. Тут їх дуже привітно зустріла Митькова бабуся, а також сусід дядько Гнат, якого по-вуличному звали Фа-Дієзом[1] за те, що постійно грав на тромбоні. Познайомилися хлопці й із задиркуватим підлітком Василем Трошем, який також приїхав до своєї бабусі на канікули й удавав із себе майстра велосипедного спорту міжнародного класу. Хлопець почав насміхатися з юних мандрівників, з їхнього спорядження – рюкзаків та сачків, назвав їх лівінгстонами. Василь справив на друзів неприємне враження.

Розділ ІІІ

Озеро. Змії люблять сіно

…І ось уже ми йдемо, навантажені рюкзаками з їжею та всякою всячиною, туди, де за річкою шумить верховіття, де голубінь неба заглядає в синь лісового озера, де птахи радіють погожій днині, куди вабить нас вільне життя.

– А головне, – казав дорогою Митько, – ти завважив, яка бабуся? Інша вже почала б: «Ой, та куди ж ви йдете? Та що вам там потрібно? Не купайтесь, бо втонете! Та не ходіть у ліс, бо заблукаєте!». А моя – ні слова.

– Так, – погодився я, – бабуня що треба.

– А що нам у селі робити? Хлопців тут малувато, та й ті всі заклопотані – то город сапають, то по господарству… А я, було, позаторік і собі спробував сапати, і що ж ти думаєш? Виполов якусь розсаду, а бур'яни полишив. Тут такі бур'яни ростуть, зовсім на бур'яни й не схожі. Подивишся – ніби якась городина, а воно ні, виявляється. Хотів навіть корову помогти доїти, так мало того, що вона хвицалась, як скажена, ще й мою панамку зжувала…

– Зараз беремо праворуч, – хвилин за двадцять мовив Митько, – і стежечкою до самісінького озера.

Тільки-но ми звернули, як навстріч, прямо на нас, із-за дерев вихопивсь велосипед, а хлопець, що сидів на ньому, гукнув знайомим насмішкуватим голосом:

– Гей, мухолови, з дороги!

Ми ще навіть не зметикували, що воно й до чого, як промайнула мимо спортивна Василева майка.

▶ Анатолій Василенко. Ілюстрація до книжки Ярослава Стельмаха «Митькозавр із Юрківки». Видавництво «Веселка» (1983)

– А щоб тобі колесо відпало! – кинув я вслід. – Ну чого він причепився до нас, Митю?

– А, – махнув він рукою. – Мало дурнів? Не зважай!

Проте настрій таки підупав, і решту путі ми йшли мовчки. Зате коло озера… Хіба можна лишатися в поганому настрої через якогось там пришелепка, коли бачиш перед собою мрію якщо не сказати всього життя, то принаймні трьох останніх місяців?

Неподалік, на пагорбі, видніла якась безформна купа. Ми кинулись уперед.

– Та це ж курінь був! – перший здогадався Митько. – Ось і двері, – вказав на дві прихилені одна до одної палиці. – А от поруч і місце для вогнища розчищене.

– А сіна скільки! – радів я. – Та ж цей курінь відремонтувати – раз плюнути. І місцинка яка зручна. Цікаво, хто тут жив?

– Не підходь! – гукнув Митько й заходився бігати навколо купи паліччя й сіна, штрикаючи в неї з усіх боків держаком[1] сачка.

– Та що з тобою, Митю? – здивувався я. – Ти б відпочив!

– Нема! – вдоволено мовив приятель. – Тепер можна й ремонтувати.

– Чого нема?

– Змій! Вони, знаєш, як сіно люблять! Забереться й чекає, поки ти на неї сядеш. І все! Узагалі тут треба бути обережним, – говорив Митько, випорожнюючи рюкзак. – Ліс усе-таки, хоч яка, а все ж глухомань. Як щось укусить чи що скоїться – до села бігти далеченько. Ось диви, цим ми курінь накриємо, а згори ще й соломи накладемо. І ніяка злива не страшна!..

[1] **Держáк** – деталь предмета (лопати, сачка, зброї і т. ін.), за яку його тримають.

Розділ IV

Таємничий і, бр-р-р-р, – який страшний. Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати

Ми приходили до озера щодня…

Але одного ранку відбулася подія, яка трохи змінила й наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: у нашому озері купається якийсь хлопець. Нам це одразу

не сподобалось, бо в ньому ми впізнали свого знайомого, майбутнього майстра спорту.

– Принесло ж сюди цього велосипедиста, – буркнув Митько. Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

– І вам покупатися скортіло? А водичка, що треба! Це вам не річка!

– Добридень, – озвались ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схиляли до дружньої розмови.

– Та чого ви такі набурмосені[1] обоє? Ще й досі сердитесь? Ну що ж, заради миру – ось вам од мене подарунок, – він витяг із кишені штанів жовтий прозорий камінець. – Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василевою долонею.

– Ух ти, це що?

– Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

– Ви знаєте, що таке бурштин? – вів далі Василь. – Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка – велика цінність.

– Ти що, її тут знайшов? – не повірив я.

– А де ж, по-твоєму? Ось у цьому озері. Хотів у краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте. А ви вмієте зберігати таємниці? – він суворо звів брови. – Ну так ось, хлопці. Озеро це незвичайне. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди з села ніхто й не потикається?

– Бояться?!

– Якщо кого спитаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатись. А насправді, усі аж тремтять, коли доводиться отут у воду лізти, тому що в озері... – він

[1] **Набурмо́сений** – насуплений, незадоволений.

▲ Озеро поблизу села Стригани, Хмельницька область

стишив голос, – хтось живе. По ночах, правда, не часто, виє страшно й зітхає «о-о-о-ох», аж мороз по шкірі[1]. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, й вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травою поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують – телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. І на піску сліди здоровенних лап, мов од крокодила.

[1] **Моро́з по шкі́рі** (*фразеологізм*) – дуже неприємно, моторошно, страшно.

– Та що ти!

– Але це ще не все. Ходімте зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води. На стовбурах видніли глибокі подряпини, кореневища двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю.

– Ось і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс? Це озеро в Шотландії. І живе там дивна й здоровенна тварина... Та не робитиму припущень. Це ще не доведено. Ну а тепер пробачайте, мені час. Бувайте! Ще побачимось. У мене тренування. За графіком.

– Що ти на це скажеш? – запитав Митько, коли Василь уже зник з-перед очей. – Якось не віриться...

– Сергію, а якщо нам... Таки оселитися коло озера й самим простежити... за отим от... Адже Василь казав, що воно тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі позаздрити можна. Хоч зимуй там. Узяти із собою ковдри. Зараз же тепло. Не замерзнемо. Не бійся.

– Я і не боюсь. А от бабуся...

– Хіба може бабуся чогось не зробити заради власного онука?

Розділ V

Я вкриваю себе ганьбою. Великий зоолог

І ми рушили до озера. Попереду весело вистрибував Митько, за ним із рядном і ковдрами човпав[2] я. Клунок зв'язали один і домовилися нести його по черзі.

[2] **Чо́впати** (*діалектне*) – плентатися, повільно пересуватися.

– А якщо то й справді якийсь звір? – обернувсь до мене Митько. – І ми першими його побачимо. Сфотографуємо! У школу знімок

привеземо. Ото переполох зчиниться! Усі повмирають од заздрощів. Це не якісь там метелики.

– І ми тільки вдвох будемо на уроки ходити.

– Чому це?

– Усі ж повмирають.

– Несерйозна ти людина. У нашої ботанічки улюбленими учнями станемо, – розмріявся він.

– І вона негайно пошле свого улюбленого учня на районну олімпіаду, на якій він урочисто завоює останнє місце й одразу знову стане звичайним Дмитром Омельчуком, посередністю навчання та праці.

– Посередністю! – зобидився Митько. – У тебе самого трійка з фізкультури. За минулий рік.

– А в тебе з малювання.

– Бо це ти мені в останньому малюнку дерева синім олівцем розфарбував, та ще й домалював невідомо що.

– А ти мене за ногу смикав, коли я на оцінку підтягувався.

– Ти поглянув би на себе! Жодного разу підтягнутись не зміг.

– А в тебе пика такого ж кольору, як і дерева, стала, коли ти той малюнок побачив.

Але тут ми обоє почали сміятися, згадуючи вирази облич одне одного. Ми вирішили по черзі вартувати, щоб чудовисько зненацька не напало на нас, чи хоча б не проґавити його, якщо воно здумає вилізти з води.

– Я піду посплю, – мовив надвечір Митько, – а о другій годині ночі зміню тебе.

– Як же ти прокинешся о другій? У нас навіть годинника немає.

– Не проґавлю, не бійсь. – І Митько зник у курені.

Довго сидів я біля багаття і дивився, як темрява полонить ліс... Запала тиша. Стало моторошно. Мовчазний таємничий ліс оточував мене зусібіч. Величезні дерева казковими велетами заступали путь. «Ну що я, – думалось мені, – у порівнянні хоча б із оцим деревом? Якась комаха! А в порівнянні із цілим лісом? Якийсь мікроб. А в порівнянні із земною кулею?» І од цього мені стало гірко-гірко... І ще страшніше. А якщо тут і справді живе якийсь звір і зараз він чатує десь поруч? Згадалась домівка, татусь, мама...

Я позіхнув. «Ух, – опустився я на землю, спершися спиною на курінь. – Вартую… А що? Невідомо. Ось зараз заплющу на хвилинку очі. Отак. Як приємно… Ще трошки…» – голова моя схиляється на груди.

– Ага! – чую сердитий голос. – Спиш, значить!

Спросоння схоплююсь на ноги й просто перед собою бачу розлючене Митькове обличчя.

– Ну, пробач, – почервонів я. – Лиш на хвилинку присів. Маму згадав.

– Хіба тобі можна доручити серйозну справу? Маму згадав! Вона, бідна, й не здогадується, який у неї синочок. Іди, спи, мамій. Я постою. Нічого не бачив? Звичайно, за спанням і дивитися нема коли.

Приголомшений, картаючи[1] себе за негідний вчинок, я принишк у курені. Мене пік сором: ну як, як я, нещасний, міг заснути! Докори совісті люто вгризались у мою душу, шматували її на дрібні клаптики. Зрештою я не витримав.

– Митю, – гукнув несміливо.

«Мовчить, – подумав я. – Ображається. Так мені й треба». Полежав іще хвилин п'ять, тоді вибрався назовні. Уже займалося на світ. Згорнувшись калачиком, – спиною до куреня, – Митько солодко спав. Я витягнув ковдру, обережно вкрив товариша й поліз усередину. Другої ночі варти вже не виставляли.

– Яка користь, – сказав Митько, – у тій варті, якщо ми все одно засинаємо?

Вранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став мов укопаний, а я з розгону наштовхнувся на нього.

– Дивись, – тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води хижо вимальовувались відбитки здоровенних і страшних лап.

– Як у крокодила, – визначив я, нервово озираючись на озеро.

– Значить, не збрехав, – хрипко додав Митько. Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.

– Сергію, – почув я увечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.

[1] **Карта́ти** – гостро дорікати кому-небудь; різко критикувати, осуджувати.

– Чого тобі?

– Ти знаєш, що я придумав?

– Ні.

– Треба нам книжки взяти в бібліотеці.

– Правильно, підемо завтра наберемо – фантастику яку-небудь…

– Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

– Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?

– Так то ж ботаніка.

– А зоологія, по-твоєму, краща? Я одного разу поглянув у підручник – там якісь кишковопорожнинні, гадюки – бридота одна!

– От ти не розумієш…

– Не хочу я такого й розуміти, – урвав я Митька. – Маєш бажання, то й читай собі, скільки влізе. Станеш великим зоологом, будеш казати: «Любі діточки, бачите цього павучка?» – засміявсь я, згадавши нашу ботанічку.

– Якби ти дав мені договорити, то й сам менше дурниць намолов би зараз.

– Ну, кажи, кажи, – поблажливо дозволив я.

– Ти думаєш, зоологія – це самі павучки і оці от, як їх, кишковопусті?

– Порожнинні, – поправив я його. – Одна назва чого варта.

– От-от. Так, до твого відома, зоологія – наука про весь тваринний світ. Отже, у ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще й для нас, цебто про те, що живе в цьому озері.

– Ти думаєш?

– Ще б пак!

– Гм, а й справді, – погодився я по хвилинному роздумі. – І голова ж у тебе, Митю.

– Ну що ти, – скромно озвався Митько…

[1] **Проливáти свíтло** (*фразеологізм*) – робити щось зрозумілим, умотивованим; прояснювати.

Розділ VI

який проливає світло[1] на наших пращурів і ще на дещо. Ну й Митько!

– Які молодці, – дивувалась бібліотекарка, коли ми втретє прийшли міняти книжки. – Цілими днями читають.

– Авжеж, молодці, – бурмотів, виходячи з бібліотеки, Митько. – Стільки читати – з глузду можна з'їхати.

– Невже тобі нецікаво? – питав я.

– Звичайно, цікаво. Це ж подумати тільки – дев'ята книжка за якийсь тиждень. Слухай ось, – Митько перегорнув сторінку. – «Багато віків серед жителів східної частини Індонезії ходили легенди про страшних, ненажерливих драконів. Казали, що з пащ їхніх вилітає вогонь, а здобич вони вбивають одним поглядом злих очей.

Голландські вчені, котрі записали ці розповіді, звісно, не повірили в їх правдивість. Однак ученим здалося, що опис жахливих драконів нагадує давно вимерлих хижаків – динозаврів.

У 1912 році ці розповіді потвердив один голландський льотчик. Він був першим європейцем, який на власні очі побачив драконів острова Комодо. Його літак здійснив вимушену посадку, і кілька місяців цей чоловік прожив буквально в оточенні гігантських химер. Однак його розповідям теж не повірили, бо льотчик повернувся звідти нібито з розладнанням нервової системи».

– Ще б! – жахнувся я.

– «Після Першої світової війни, – оком не зморгнув Митько, – учені вирішили таки до кінця розібратись у цій загадковій проблемі "динозаврів". І нарешті, у двадцятих роках нашого століття, на острові Комодо було впіймано цього дракона. Ним виявилась гігантська ящірка, або ж варан. Не злякатись чотириметрового гіганта важко. Колір шкіри буро-чорний. З грізної ікластої пащі безперестанку вилітає яскраво-оранжевий роздвоєний язик, люто дивляться блискучі чорні очі.

▲ Комодський варан

Варан ступає сильними лапами, тіло його піднято над землею. Сила в його хвості страшна: одним ударом варан збиває кабана, валить із ніг оленя».

– Якби й собі там побувати, – у захваті мовив я.

– «Гігантський варан, – не звернув на мене ніякісінької

уваги Митько, – був відомий ученим із палеонтологічних знахідок...» (палеонтологія – це наука, що вивчає викопні організми), е-е, «...знахідок в Австралії, в шарах мезозойської ери. Вважалося, що він повністю вимер теж більше ніж п'ятдесят мільйонів років тому».

– Ти можеш заперечити, – вів далі Митько. – Мовляв, там є умови, щоб зберегтися кому завгодно. І, нарешті, лохнесське чудовисько, про яке ми вже прекрасно знаємо, у Шотландії. А це ж набагато північніше від України. Ось які факти знайшов я за ці дні. А скільки, певно, ми ще знайдемо!

– Так ти хочеш сказати... – у захваті скочив я на ноги.

– Саме це я і хочу сказати. У нашому озері живе давній звір, якого, може, вважають за давно вимерлого. Адже й озеро наше давнє, про що свідчить отой шматочок бурштину. Поглянь лише на карту палеозойської ери. Дивись, тут і звірозубий плазун, і хижий диноцефал. Та що там казати! А ось карта мезозою. Дивись: у наших краях якраз море межує із сушею. Тут міг жити хто завгодно. А скільки довкола нашого озера папороті, ти помітив?

Мені од усього цього аж дух перехопило.

– Митьку, – закричав я, – Митьку, ти уявляєш, перед яким відкриттям ми стоїмо? Це надзвичайно! Ти, Митько... Ну й Митько!

Ото життя пішло в нас! Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались, робили різноманітні припущення і бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера. Якось, коли ми прогулювались берегом, Митько сказав:

– Ти знаєш, що мені спало на думку? Село наше зветься Юрківкою через те... Ну, бо від юрського періоду! Точно-точно, якийсь зв'язок тут є.

– Ти, Митю, мабуть, уже зовсім здурів. І хто ж, по-твоєму, так його назвав?

– Люди, які раніше тут жили.

– Коли раніше, в юрському періоді? Мабуть, ящери його так і назвали, правда? Хай, думають, раз ми живемо в юрському періоді, то й село, що тут буде, зватимуть Юрківкою. Приїде колись сюди Митько, нас добрим словом згадає. Так?

– Смійся, смійся…

– Та ти не переживай, Митю, – заспокоїв я його. – Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього ось, – показав на озеро, – котрий отут живе, Митькозавром. На твою честь.

– А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом, гм… працюємо.

– Але ж головний у нашій експедиції ти.

– Е, ні, я не згоден. Хай буде, скажімо, Митькозавр Стеценка із Юрківки. Ой, дивись…

За три кроки від нас лежало безладно кілька воронячих пір'їн, і біля самої води знову чітко вирізьблялись на піску таємничі сліди.

– А вранці їх не було, – згадав я. – Отже, воно вилазило вдень.

– Й ворону зжерло, – підхопив Митько.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте зашифровану назву населеного пункту. Кого ви знаєте з його мешканців?

2. Учителька Ірина Семенівна загадала п'ятикласникам зібрати за літо колекцію

А листків **Б** квіток **В** комах **Г** камінців

3. Розповідь у творі ведеться від імені

А Митька **Б** Сергія **В** Василя **Г** автора

АНАЛІЗУЄМО

4. Визначте головних і другорядних героїв повісті «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера». Запишіть їх у зошит у дві колонки.

5. Поясніть, чому Митько й Сергій так хотіли поїхати в село. Чи лише для того, щоб зібрати колекцію?

6. Як Митькові вдалося переконати Сергієвих батьків відпустити сина в село? Зачитайте, які аргументи використав хлопчик.

7. Яку історію про страшну істоту повідав хлопцям Василь Трош? Чому хлопчики так легко йому повірили? Що, на вашу думку, замислив Василь?

8. Проаналізуйте поведінку Сергія і Митька перед від'їздом у село та в першу ніч біля озера. Хто із друзів був лідером? А хто був більш поступливим? Обґрунтуйте свою відповідь.

9. Які дії Митька й Сергія доводять, що друзі серйозно поставилися до свого задуму – знайти давнє чудовисько?

10. Розкажіть, як хлопці утворили неологізм *Митькозавр* і як вони пояснювали походження назви села Юрківка. Чи свідчить це про їхню допитливість і кмітливість?

11. Доведіть, посилаючись на текст, що Митько й Сергій:

1) спостережливі,
2) мають почуття гумору,
3) винахідливі,
4) великі мрійники.

12. Хтось із вас має підготувати за поданою схемою повідомлення про Сергія, а хтось – про Митька.

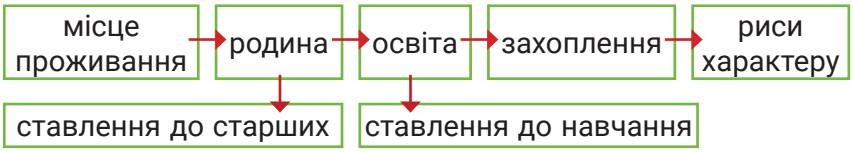

13. Прочитайте уривок п'ятого розділу повісті від слів *«Мовчить, – подумав я»* до слів *«Дивись, – тихо сказав він мені»* (с. 176). Знайдіть і випишіть фразеологізми. Що вони означають? За потреби скористайтеся словником.

МІРКУЄМО

14. Чи правильно зробили Сергій і Митько, що почали шукати в бібліотеці інформацію про невідому химеру лісового озера? Поясніть свою відповідь. Чи з користю для навчання пройдуть для хлопців літні канікули?

15. Поясніть, чи небезпечним було те, що хлопці хотіли вистежити дивного звіра самотужки. А як вчинили б ви, якби почули від когось, що нібито в сусідньому лісі водиться невідома тварина?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

16. Знайдіть або пригадайте прислів'я, приказки, фразеологізми про дружбу, якими можна схарактеризувати взаємини головних персонажів повісті Ярослава Стельмаха. Наприклад: 1. *Добре тому жити, хто вміє дружити.* 2. *Дружба – як дзеркало: розіб'єш – не складеш.*

Розділ VII

Операція «Курка» провалюється разом із дідом Трохимом

– Я колись книгу читав, – задумливо сказав увечері Митько. – Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає на прив'язі й жалібно мекає. А десь поблизу гуляє собі тигр і думає: «Піду-но я його з'їм». Ось він біжить до дерева, а мисливець із засідки – ба-бах! Тигр – догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.

– А деякі племена, – на льоту вловив я Митькову думку, – риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й убивають у дно загострену вгорі коляку[1], а яму прикривають гілками й листям. Іде собі якийсь лев, ступив на гілки й – готово!

– Думки читаєш! – радо згукнув Митько. – Ми ці обидва способи поєднаємо.

– А козеня де візьмемо? Ко́зи є, але ж кози́ ніхто не дасть. А може, – прояснило його лице, – мотузку на роги, та в ліс, а вранці відведемо назад?

– Е, ні. Якось у дитинстві коза гналася хтозна-куди за мною. Та ще й у ліс її тягти… Вона ж не дурна. – І довірливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував: – А якщо ми прив'яжемо тебе?

– Тобто як це? – вибалушивсь[2] я.

– Мотузкою, як же ще! А де взять її – я знаю. У клуні висить. Для кози згодилася б, значить, для тебе теж. Чим ти гірший? Мекатимеш потрошку, здалеку й не видно, хто це. Може, в о н о вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємось.

– Та ти, мабуть, сказився, – обурився я, доп'явши[3], що Митько й не думає жартувати. – Чим я гірший за якусь там козу? А чим ти гірший? А якщо в о н о ззаду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'язуй!

– Я згоден. Хоча, ти знаєш, мені здається, можна й не прив'язувати. Козу – інша справа, вона втекла б. А я і так посиджу.

– Та гаразд уже, – охолов я. – А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша. Ворон же в о н о хрумає!

– Звичайно, курку! Так навіть безпечніше.

Курка, яку ми наділили довір'ям виступити в ролі кози, розуміла, що питання про її життя чи смерть стало руба, і бігала із страшенною швидкістю по дворищу, несамовито кричала та била крилами.

– Фу, – мовив, одхекуючись, Митько. – Бігає, як коняка. Таку курку можна у воза впрягати!

– Це хіба курка! Це ж страус!

[1] **Коля́ка** – кілок.

[2] **Ви́балушитися** (*діалектне*) – витріщитися.

[3] **Доп'я́сти** (*розмовне*) – здогадатися.

І ми знов якомога лагідніше заводили:

– Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп! Тю-тю-тю-тю.

Ми таки загнали птаху (і хто тільки назвав її свійською?) між курником і клунею і накрили рядном.

– Є! – вдоволено скрикнув Митько, засовуючи її в мішок, і тут же загорлав: – Ой-ой-ой! Вона ще й дзьобається!

– А якби коза? Ото б намучились!

* * *

– Ну що, Митю, може, вистачить? – я стояв по пояс у щойно виритій ямі й витирав чоло.

– Та де там вистачить. Йому звідси вилізти – усе одно, що тьху! До речі, оті варани, що я тобі казав, вони навіть на нижні гілки дерев залазять і хапають мавп.

– Нічого собі новину ти приберіг, – пощулився я. – Що ж нам тепер, десь у верховітті жити? Гніздо собі, може, звити чи дупло видовбать?

– Та він на людей побоїться…

– Побоїться! Бачив, лапища які. А до нас хто в курені жив? – промайнув у мене жахливий здогад.

– Звідки я знаю. Може, турист який.

– А де ж він тепер?

– Де! Додому поїхав!

– Додому! А може, – важко сковтнув я, – воно з'їло його?

– З'їло? – злякався Митько. – Хто тобі сказав? Невже, думаєш, і справді… А речі? Речі хоч які лишились би. Не могло ж воно його разом із речами!

– Були речі, – промимрив я, відчуваючи, як сорочка липне до спини. – Сандаля. Отут же, біля куреня, лежала.

– Чому ж ти мовчав? І куди ти її подів?

– У вогнище вкинув. Вона ще так кадила[1] добре від комарів.

– Ай-я-яй! – мало не застогнав мій друг. – Хоч би пам'ять рідним була.

– Дуже б вони тішилися тією пам'яттю.

– Черства ти людина! А якби тебе з'їло, то твоя мама й сандалі була б рада.

– Та цур тобі, Митю! Що ти кажеш таке?

– А що, – розпалювався ще більше Митько. – Рада була б!

– Щось ти вже сильно теє, перегнув.

[1] **Кади́ти** (*переносне, розмовне*) – випускати, виділяти дим або чад, запах; курити.

– Чому перегнув? Приїхав якийсь науковець, професор, а то й академік. А може, просто ентузіаст-природолюб. Теж дізнався, що в озері хтось живе, і вирішив спостерігати, як і ми. Збудував курінь, сів відпочити, помилуватися природою, скинув одну сандалю, а тут воно його хап! І готово.

– Еге, бач, як воно обертається, – роздумливо подав голос я. – Хоча ні, Митю, ні. Шукали б усі, й міліції понаїхало б. А нас і на гарматний постріл сюди не підпустили б.

Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполіг, щоб вибрану землю однести геть, «інакше в о н о здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма».

– Ямка – будь здоров! Хоч слона лови. От іще кілка треба вбити.

– Та ти що – кілка! Воно ж загине, а нам потрібне живе.

Ми витягли птаху з мішка й прив'язали мотузкою до дерева. Однак курка, стомлена вранішніми переживаннями або ж здогадавшись, що служить приманкою, кудкудакати не хотіла.

– Вона вже заніміла, як до діла дійшло, – дратувавсь Митько. – Ну, квокчи ж, ну, ну, отак от: кво-кво-кво-кво-кво.

– Ко-ко-ко-ко-ко, – дуже справно почав я, але курка сховалася за стовбуром.

– Тьху ти! – спересердя сплюнув Митько.

– Хай заспокоїться, а тоді, може, й заквокче. Однак не завадило б і повечеряти.

– Звичайно, – згодився товариш. – Що то нам Бог послав, точніше, бабуся підкинула?

– А хто обіцяв юшку в казанку над полум'ям? – усе ж запитав я в Митька.

Той невдоволено зашурхотів соломою:

– Ти ж бачиш, що робиться. То в село, то з села, то в бібліотеку, то на озеро. То курку кради, то яму рий. Ніколи й угору глянути. Хай уже трохи проясниться із оцим от, – кинув на озеро, – буде тобі юшка.

Тим часом споночіло.

– Швидше б ми його побачили, а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева. Скоріше б воно вже вилазило. Стривай-но, – стишив Митько голос. – Диви…

Я придивився. Лісом щось прямувало до нашої пастки.

– Та це ж людина! – вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився униз.

– От лиха година! – крикнув я, вискакуючи з куреня. – Хто це? Що з вами? Ви цілі?

– Та здається, – озвався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з'явилась його голова. – Мало в'язи не скрутив. І хто його таке ямище вирив?

Я побачив, як Митько показує мені кулака, і зрозумів, що дідові й справді ні до чого знати правду.

– Це, дідусю, – пробелькотів Митько, – ми й самі не знаємо, хто.

– А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.

– Молочка, – облизнувсь Митько. – Багато?

– Повний бідончик.

– А може, не все вилилось?

– Та ні, все... Ну, як вам тут, добре? – цікавився, прямуючи до куреня.

– Добре, дідусю, – піддобрювались ми.

– Ну, а лопатка вам уже не потрібна?

– Лопатка? – зашарівсь Митько.

– Еге ж, лопатка. Он вона лежить. А то бабуся шукала сьогодні. Ви, мабуть, черви копали?

– Ось-ось черви. На риболовлю, – випалив Митько.

– А оце ще й курка пропала. Чи вкрав хтось, чи собака який придушив.

І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, мовби почула, що йдеться про неї, і стала несамовито квоктати.

– Ти бач, – наче не вірячи власним вухам, дивувався дід. – Здається, курка.

– Курка, дідуню, курка, – хутко запевнив його Митько. – Ми оце прийшли із села, бачимо – бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.

– Ой-йой, це ж куди забігла! – розвів руками дід. – Якось віддав я сестрі котика свого на кілька днів, а сестра живе кілометрів за п'ятнадцять од Юрківки. Сіла, значить, на автобус і поїхала. Коли це минає неповний тиждень, чую – нявчить шось уранці під дверима. Глядь – а то Мурчик мій.

А оце, значить, і курочка так само. Полюбила вас кріпко[1], видать. То ви її завтра принесете?

– Принесемо, принесемо, – спантеличено запевнили ми.

[1] **Кріпко** (*діалектне*) – сильно, дуже.

– І лопатку тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму схочете закидать, а то ще втелющиться хтось. А я вже піду.

– До побачення, дідусю. До завтра, спасибі вам.

– І хитрющий же дідуган, – мовив по хвилі Митько.

– Добре, що кілка в ямі не вбили, як ти казав. Це ще дідові пощастило.

Розділ VIII

Нічний гість. Негативні наслідки навчання вві сні

– А може, Митю, то все вигадки?

– Аякже, вигадки… – договорити він не встиг. Тривожний рев розлігся над озером, вдарив у курінь, рвонувсь увись, і вже далеко-далеко такою самою тривогою і незбагненністю озвався ліс: «О-о-у-у-у-у». Митько скочив на ноги:

– Ти чув?

З ліхтариком у руках ми кинулись до берега.

– Як з одним що трапиться, другий допоможе.

Попереду щось голосно плюснуло.

– Туди! Туди! – тривожно озвалось у мене в животі.

Пробігши ще трохи, ми засапано зупинились. Метрів за сім од берега щось булькало.

– Воно, – підтвердив Митько, трохи непевно ступаючи у воду.

– Куди? – схопив я його за руку. – Ти що? Назад! Ти що, збожеволів! Щоб під воду затягло? Як дурне теля? Не здумай лізти, – тягнув я його що було сили.

– Та добре вже. Не полізу, – сердито озвався він. – Пусти.

Ми стояли по коліна у воді й дивились на ті дивні бульбашки. Ще хвилина, і все затихло.

– Все. Ех, така нагода!

– Схопило б тебе за ногу, була б тобі нагода!

– При чому тут нога! Це ж, може, єдиний шанс. І так безглуздо його втратити.

– Але ж не ризикувати життям!

– А всі великі дослідники! Багато б вони відкрили, якби не ризикували? А ти все зіпсував!

– Виходить, я винен у тому, що не пустив тебе, може, на певну смерть? А коли б в о н о тебе вхопило, мені що, ліхтариком його по голові бити? В о н о й мене разом із ліхтариком проковтнуло б!

– Ну, то вигадки чи не вигадки? – з'єхидничав Митько, коли ми вклалися в курені на ніч. – Ще й зараз не вірить! Хочеш, я тобі почитаю? То слухай: «Якби ми з вами опинились у лісі кам'яновугільного періоду, то навряд чи у вас склалося б приємне враження...».

– Авжеж, – ліниво погодився я.

– «...Лиш зрідка мертву тишу порушував плюскіт води: то по болоту брьохали тварюки, що виглядом своїм нагадували саламандр, але набагато більших за розмірами. Іноді в повітрі пролітали величезні хижі бабки, розмахом крил до сімдесяти п'яти сантиметрів...» – усе тихше й тихше звучав голос мого друга. Аж ось і зовсім замовк.

Я брів болотом. Усе навкруги справляло навряд чи приємне враження. Колине-коли наді мною пролітали бабки з розмахом крил до сімдесяти п'яти сантиметрів, а здоровенні павуки, таргани та скорпіони сердито блимали очима з густих чагарників. Ось неподалік почувся плюскіт води: якась тварюка насилу виповзла на берег із рибиною в пащі. «Стегоцефал, – безпомилково визначив я. – Перші наземні хребетні».

▲ Тиранозавр

Десь неподалік затріщали гілки – на відкриту галявину вискочило двоноге страховисько разів у три вище за мене й вишкірило зуби. «Тиранозавр, – жахнувсь я, – страшний ворог усіх наземних тварин. Але ж він повинен з'явитися пізніше на сорок мільйонів років». Але роздумувати було ніколи. Хижо прискаливши око, тварюка кинулася на мене. Хутко зірвав я з плеча рушницю, прицілився... і тут тільки помітив, що в руках у мене не зброя, а сачок. Ще сьогодні я ловив ним метеликів, а зараз мене самого, як ту комаху... Ось іще один крок могутніх лап, хижак хапає мене передньою кінцівкою за руку...

– А-а-а-а! – б'є мій зойк у верхівки дерев, роззявляється страшна паща і Митьковим голосом кричить:

– Сергію, Сергію, що з тобою, га? Прокинься!

Розплющую очі. Наді мною схилився з ліхтариком Митько, стискаючи рукою мій лікоть.

– Тобі що, снилося щось страшне?

– Нічого мені не снилося, – сердито одказую. – Це все твої читання дурні вголос. Мало не вмер од переляку через твої читання.

Він вимкнув ліхтарик і ліг поруч.

Розділ IX

Таємниця лісового озера

Після того випадку Митькозавр більше не з'являвся.

– Може, він потонув, – висловив я припущення, але Митько так на мене поглянув, що я в ту ж мить пройнявся вірою у вічне існування тієї потвори.

Ми, як і раніше, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

У Фа-Дієза щез тромбон, і завклубом оплакував його, мовби пропала його рідна дитина. Подейкували, що то розстарався хтось із доведених до відчаю сусідів. Проте через два дні тромбон знайшовся: висів просто на штахетині. Відтоді Фа-Дієз грав з іще більшим натхненням, але вже при зачинених дверях і вікнах.

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

– Ну й онучки ж у мене. Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Це ж щастя – таких діточок мати.

– Жах, – сказав якось Митько. – Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет... Ну ніколи не міг би подумати, що замість літнього відпочинку ми влаштуємо собі навчання й тут.

– А ти нічого не помітив? Уперше ти назвав нашу ботанічку Іриною Семенівною, – єхидкувато зауважив я.

А дні минали. Час було збиратися додому. Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

– А що, якби ми його справді побачили? – якось запитав я. – Треба було б спробувати спіймати.

– Скоріше в о н о тебе спіймає.

– Тоді хоча б сфотографувати. Потім здати фотографію до Академії наук з описом усіх наших пригод. Оце було б відкриття! Уявляєш, вмикає наша Ірина Семенівна радіо, а там: «Урядове повідомлення: учні шостого "Б" класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку...». Якщо через одну латимерію[1] свого часу такий галас зчинили, то що вже казати про нашого, – він ледь порожевів, – Митькозавра. Може, ще й по медалі чи й ордену...

– Мабуть, «За відвагу».

– Яка ж у нас відвага? От скажи мені, було таке, щоб ти, поки ми отут, дуже-дуже боявся?

– Було. Коли булькало. Лізти у воду хотів, але боявся.

– І я боявся. Аж тремтів.

– Тихше, Сергію, – почув я шепіт друга. – Диви...

Я мерщій обернувсь і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

– Хапай ліхтарик, – зашепотів Митько. – За мною!

Ми бігли, розуміючи, що доля подарувала нам ще одну надію на розкриття таємниці. До кущів, за якими починався вже береговий пісок, повзли. Від води линув неголосний плюскіт. Незрозуміла млість охопила враз усе тіло. Невже оце зараз ми побачимо жителя лісового озера?..

– Апарат! Фотоапарат забув! – простогнав Митько. – Ах я ж роззява!

– Може, голосно крикнути, щоб в о н о злякалось?

– Еге, в о н о злякається та як кинеться на нас!..

На слабких ногах вивалився я з кущів, натис на кнопку ліхтарика й завмер. Від здивування, несподіванки чи переляку, не знаю від чого. Скоріш за все, од усього разом. Так, я був готовий, здавалося, стріти в нашому озері що завгодно, але те, що я побачив, перевершило найхимернішу уяву.

Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне й дуже доісторичне. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова! О! Яка то була голова! Здоровецька, темно-зелена, лискуча й бридка. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великі ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби.

[1] **Латиме́рія** – викопна риба, яка збереглася до наших днів як жива істота. Виловлена біля берегів Африки та Індонезії.

Враз схотілося мені опинитися десь далеко-далеко – в селі чи й у самому Києві, і я мимохіть позадкував до кущів, з-за яких так необачно вискочив секунду тому.

– У-у-у-у! – люто завила мордяка й стала наближатись.

Я дивився на цю химеру, мов загіпнотизований.

– Тікаймо, Митю, – врешті здобувсь я на слово. – Тікаймо!

– Ні! Ні! Крім нас, ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке в о н о...

– У-у-у-у! – ревонуло страхіття ще раз.

– А! Лякати! То ти нас лякати! – несподівано заверещав неприродно-тонким голосом Митько і, окинувши поглядом берег, вхопив каменюку й пожбурив нею в оту голову.

І хоч він не поцілив, проте чудиську такий гостинець не сподобався. Воно спинилось, а тоді, не зводячи з нас очей, стало віддалятися. Четвертим чи п'ятим каменем Митько таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло, і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

– А-а-х-х! – тільки й мовив я. – Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулась в один бік, у другий і пішла під воду. Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знову з'явилась на поверхні й раптом людським голосом загорлала:

– Рятуйте! Рятуйте! Тону!

– Господи! – прошепотів я. – В о н о по-людськи балакає!

– Рятуйте, хлопці! – зарепетувала голова й зникла під водою. – Ряту!.. Це я, Василь!..

– Василь? – безтямно глянув я на друга й здогадався: – В о н о його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько підбіг до води.

– Куди ти? В о н о ж і тебе...

– Ти що, не зрозумів іще? Присвіти-но, – і кинувся в озеро.

Вода попереду аж клекотіла.

– Ой, помо!.. Поможіть! Я більше не буду! – захлинавсь один голос, і тут же йому вторував[1] Митьків:

– Та не хапай! Не хапай за шию! Кому кажу! Стягай з нього це опудало, – закричав Митько мені, – бо втоне. Знизу підважуй!

[1] **Йому вторува́в** – за ним повторював.

Я вхопивсь обіруч[1] за ту страхітливу голову – під пальцями відчув цупку тканину, – проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів рукою знизу і, намацавши якийсь пасок, що вистачило сили рвонув за нього. Пасок відірвався, і опудало потвори легко одлетіло геть. А втім, це вже було ніяке не опудало – зіжмаканий фарбований брезент і потрощене паліччя каркаса. Дерев'яні роги повідлітали, зуби відклеїлись. То вже було ніщо – мотлох, сміття. Тим часом ми з Митьком під пахви витягли Василя на сухе. Схлипуючи, він повалився на пісок й очманіло[2] поводив туди-сюди безтямними очима. Василь щось белькотів, пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

– Ря-ря-ряту-уйте! – промимрив зрештою перше розбірливе слово.

– Та вже ж урятували, – відповів я. – Чи тебе ще в село віднести?

– Ні-і, в с-село не треба, – цокотів той досить жваво зубами. – Я с-сам.

– Ну й чого ж ти домігся цим маскарадом? – запитав Митько.

– Я хотів вас налякати, – схлипнув Василь, – та в ременях заплутався.

– Ха! Налякати! – гордо мовив я. – Ми не з лякливих, правда, Митю?

– А каністри хто злякався?

– Якої каністри?

– І слідів.

– Яких слідів? – насторожився я.

– Дивіться яких! – він важко відліз навкарачки вбік, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'янкою і з розмаху вдарив об пісок. – О! О!

Усюди, де опускалася та дерев'янка, з'являлися сліди, такі знайомі сліди Митькозавра.

– То це ти? Це ти ставив оті сліди? – скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине наша мрія про велике відкриття.

– Звичайно, я. Вирізав із корча. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подарував, – у сестри з намиста зняв. Та то й не бурштин зовсім... І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів – Фа-Дієзів, а ви

[1] **Обіру́ч** – обома руками.

[2] **Очмані́ло** – без здатності нормально мислити або нормально діяти.

й не впізнали. А бульбашки пам'ятаєте? То я прив'язав до дірявої каністри каменюку й пожбурив у воду. Ось вона й булькала. Сам я тоді в кущах сидів й од сміху помирав. «За ногу вхопить!» Хто? Каністра за ногу? Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають…

Легка тінь нашого Митькозавра змигнула востаннє перед моїми очима й зникла назавжди.

Василь закашлявся і знов пустив ротом фонтанчик.

– А здорово я вас, га, у дурні пошив[1]? А ви й клюнули.

– Ах ти ж… Ах ти ж брахіцефал, – засичав я, підступаючи до нього. – Ах ти ж диплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай-но виб'ємо йому бубни!

– Та кинь, Сергію, – озвався Митько. – Подякуймо йому краще, – мовив раптом.

– Подякуймо? – дурнувато гигикнув Василь. – За що подякуєте?

Я теж здивовано зиркнув на Митька.

– Васю, – почув я голос мого друга. – А що ти знаєш про стегозаврів?

– Стегозаврів? – перепитав той.

– А про археоптерикса?

– Кого-кого?

– А про індрикотеріїв? – не став навіть повторювати Митько.

– Та йди ти зі своїми птеріями.

– Так от, Васю, ми тобі вдячні, Васю, за те, Васю, що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ми, Васю, відкрили для себе такий світ, який тобі, Васю, і не снився. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні.

– Но-но, легше там, – озвавсь Василь. Він уже трохи оговтався, і видно було, як допекли й дошкулили йому Митькові слова.

– От за це й спасибі тобі, Васю, – не звернувши уваги на цей застережливий вигук, закінчив Митько. – Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь лишився на піску – мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив і слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там,

[1] **Пошúти в ду́рні** (*фразеологізм*) – поставити когось у незручне, комічне становище; обдурити когось.

де сходить сонце. Я крокував поруч із Митьком і думав: «Як здорово минув у нас цей місяць».

«А колекція? – нараз виринуло в моїй пам'яті. – А як же колекція? Але ж у нас попереду ще пів літа, – тут же заспокоїв я себе. – Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий і переповнений новими подіями. І взагалі в нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком».

Поки ми з Митьком...

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Кому з персонажів повісті належить зображене на малюнках?

2. Установіть відповідність.

Персонаж	*Характеристика*
1 Митько	**А** задиркуватий
2 Сергій	**Б** мудрий
3 Василь	**В** поступливий
4 дід Трохим	**Г** запальний
	Д упертий

3. Сам себе пошив у дурні

А Митько **Б** Сергій **В** Василь **Г** дід Трохим

АНАЛІЗУЄМО

4. Розіграйте за особами один із запропонованих уривків твору, намагаючись інтонацією, мімікою, жестами передати почуття, настрої, характери персонажів. Чи можна на прикладі цих діалогів стверджувати, що Я. Стельмах був майстром гумору? Поясніть відповідь.

Уривок 1	**Уривок 2**
Розділ VII	Розділ VIII
Від слів *«Думки читаєш! – радо згукнув Митько».*	Від слів *«А може, Митю, то все вигадки».*
До слів *«А якби коза? Ото б намучились!».*	До слів *«Воно й мене разом із ліхтариком проковтнуло б!».*

5. Як ви вважаєте, родичі хлопчиків зовсім не контролювали поведінку Сергія і Митька в селі чи робили це ненав'язливо й непомітно? Підтвердьте свої думки фрагментами з тексту.

6. Доведіть, що обидва хлопчики в певних епізодах твору навіть дуже боялися химери лісового озера, але мужньо переборювали свій страх.
7. Знайдіть у тексті й зачитайте опис чудовиська. Яке враження воно справило на хлопців?
8. Перекажіть епізод, у якому друзі проявили справжній героїзм. Заради кого вони ризикували життям?
9. До яких хитрощів удавався Василь Трош, щоб покепкувати з хлопців. Висловіть свою позицію щодо такої поведінки підлітка.
10. Чи виявився Василь вдячним Сергійкові й Митькові за порятунок? Поясніть свою відповідь.
11. Як відреагував Митько, коли дізнався, що Василь їх обманював? Знайдіть і зачитайте відповідний епізод твору. Чому хлопчик вважає, що Василь сам себе пошив у дурні, та чому саме йому подякував за цікаві канікули?
12. Які події в тексті повісті – звичайні, а які – пригодницькі?
13. Яких помилок, на вашу думку, припустилися Сергій і Митько в описаних нижче ситуаціях? Сформулюйте свої рекомендації щодо безпечної поведінки.
    - Знайшовши в лісі старий курінь, Митько перевірив палицею, чи немає там змій.
    - Хлопці викопали глибоку яму на дорозі, щоб упіймати химеру лісового озера.
    - Помітивши наближення чудовиська, друзі вирішили сфотографувати його чи навіть упіймати.
14. Хтось із вас має створити гроно *«Образ Сергія»*, а хтось – *«Образ Митька»*: доберіть і запишіть якомога більше слів, які характеризують вашого героя. Зіставте свої записи. Що спільного ви помітили?

15. Визначте елементи сюжету повісті «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера».

Зав'язка → Розвиток дії → Кульмінація → Розв'язка

МІРКУЄМО

16. Що таке, на вашу думку, справжня дружба? Чи була вона такою між Митьком і Сергієм? Відповідь поясніть.
17. Чи зрозуміли ви, читаючи повість Я. Стельмаха, яким могутнім буває влучне слово? Спробуйте підтвердити цю думку прикладами з власного досвіду.
18. Виберіть із поданого переліку характеристики, які є спільними для кожної пари персонажів із таких творів: «Федько-халамид-

ник» (В. Винниченко) та «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» (Я. Стельмах).

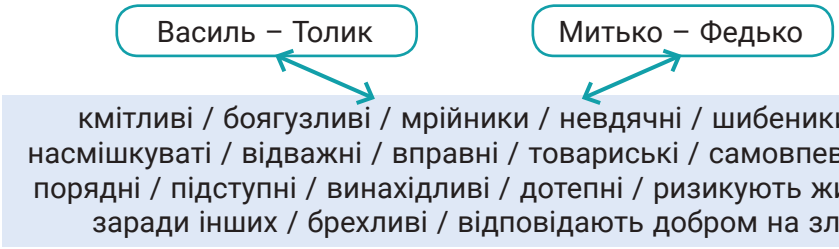

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

19. Якою ви уявляєте химеру лісового озера? Намалюйте цього дивного звіра на папері або зробіть це за допомогою фотомонтажу чи комп'ютерної графіки.

20. Уявіть, що біля лісового озера, змальованого в повісті Ярослава Стельмаха, одночасно зустрілися шестеро персонажів:

Ява, Павлуша («Тореадори з Васюківки»)	Санько, Грицик («Джури козака Швайки»)	Митько, Сергій («Митькозавр із Юрківки...»)

Які пригоди могли б із ними трапитися? Що хлопці вигадали б? Які історії кожен повідав би про себе?

ЛЕСЯ ВОРОНИНА
(народилася 1955 року)

Народилася Леся Воронина в Києві. Назвали її на честь Лесі Українки.

Дівчинка росла розумною і допитливою, любила читати й вигадувала різні пригодницькі, фантастичні та детективні історії. У підлітковому віці захоплювалася східними єдиноборствами.

Під час літніх канікул разом із друзями ходила в туристичні походи, подорожувала на байдарках. А на запитання, чим її приваблюють мандрівки, відповідала: «Під час мандрів сприймаєш усе, що відбувається навколо тебе, як миттєвий стоп-кадр, що назавжди залишається у твоїй свідомості. Раджу всім випробувати цей рецепт – несподівано

податися світ за очі в пошуках неймовірних зустрічей і фантастичних відкриттів».

Леся Воронина працювала в Музеї народної архітектури та побуту, в дитячому журналі «Соняшник». Проте головною справою її життя є літературна творчість. Разом зі своїм чоловіком, відомим українським письменником Євгеном Гуцалом, обговорювали літературні доробки одне одного, працювали над удосконаленням своїх текстів.

Спробуймо врятувати Землю від космічних прибульців спільно з героями повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

Кажуть, що немає людей, які б ніколи нічого не боялися. Усі ми відчуваємо якісь побоювання. І це нормально. Почуття страху закладено в людині від природи на рівні інстинктів, воно допомагає уникати численних небезпек. Але якщо всього й постійно боятися, то ніколи не досягнеш успіху.

- Кого, на вашу думку, можна назвати боягузом?
- Як ви розумієте вислів «У страху очі великі»?

Свої страхи мав і головний герой повісті Лесі Вороніної Клим Джура. Утім, коли Землю атакували прибульці, зумів приборкати свій страх. А допомогла йому супербабуся Соломія.

ТАЄМНЕ ТОВАРИСТВО БОЯГУЗІВ, АБО ЗАСІБ ВІД ПЕРЕЛЯКУ № 9

ПОВІСТЬ
(уривки)

Розділ 1
Кактус показує колючки

Я обережно визирнув із-за рогу будинку й одразу ж відсахнувся: біля мого під'їзду стояв Кактус, якого насправді звуть Сашко Смик. Мама каже, що сваритися ми з ним поча-

ли ще лежачи у візочках. Досить було залишити наші колясочки поруч, як ми відразу ж намагалися видерти одне в одного іграшки й билися пляшечками з молочною сумішшю.

Я до цього давно звик і ставився просто, – як до неминучого лиха. Ми із Сашком завжди були однакові на зріст, і сили в нас були рівні. Але після літніх канікул я побачив Кактуса й просто остовпів. Розумієте, раніше Сашко був невеличкий і худий, волосся в нього стирчало на всі боки, як колючки в кактуса, – через це його так і прозвали. А тепер він став схожий на гібрид жирафи з орангутангом. Тобто виріс одразу на дві голови й накачав м'язи, як у Шварценеггера[1]! І перша ж наша сутичка скінчилася тим, що я зрозумів: ось що відчувають альпіністи, потрапивши під гірську лавину!

[1] **Шварцене́ггер Арно́льд** – американський бодибілдер, кіноактор і продюсер.

Після цього я почав виходити з дому, як шпигуни в старих фільмах: полохливо озираючись, а потім біг до школи прохідними дворами. А коли все ж стикався десь із Сашком ніс до носа, то просто тікав, як звичайний боягуз. А Кактус реготав мені в спину й кричав, копіюючи голос Дарта Вейдера з фільму «Зоряні війни»:

– Підійди-но до мене, дитинко! Зараз як дам боляче!

Ось і зараз Кактус мене помітив, ошкірився і почав підманювати пальцем. При цьому він ще й приказував:

– Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи.

Я відчув, що втягаю голову в плечі, як черепаха, яка помітила небезпеку й намагається сховатися в панцир, і щодуху побіг геть, подалі від Сашка й від його нахабного переможного реготу. По ногах мене бив футляр від скрипки: я саме повертався з уроку музики, і це, здається, смішило Сашка найдужче. Адже він дражнив мене Поганським Паганіні ще відтоді, як уперше побачив зі скрипкою. Хоча справжнє моє ім'я Клим Джура.

Серце в мене калатало, як скажене, я задихавсь і відчував, що Кактус ось-ось схопить мене за шкірки й почне лупцювати, але тут сталося щось дивне й незрозуміле: кришка люка, на яку я наступив, раптом почала м'яко вгинатися під моїми ногами, і я шкереберть полетів у чорну прірву.

▲ Володимир Штанко. Ілюстрації до книжки Лесі Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9». Видавництво «Знання» (2022)

Розділ 2

Я стаю піддослідним кроликом

Я почав навпомацки просуватися вперед, усе ще не розуміючи, що сталося, – адже останнє, що я пам'ятав, було падіння. Почувався так, ніби те, що зі мною відбувається, це якась комп'ютерна гра. Варто натиснути на кнопку – і все закінчиться.

Світло спалахнуло зненацька й засліпило мене. Стіни були глухі, без жодного вікна, а підлога під моїми ногами злегка вібрувала. Я підійшов до найближчої стіни, торкнувся до неї. Звідти, немов на пружині, вискочила таця, на якій лежало кілька бутербродів і стояла склянка томатного соку. «А звідки вони знають, що я люблю томатний сік і бутерброди з лікарською ковбасою?» – подумав я і відчув, що й справді страшенно зголоднів. Звідкись почувся механічний голос:

– Смачного! Раді вітати вас у секретній лабораторії ТТБ.

– А що це таке? – запитав я, швидко дожовуючи бутерброд.

– ТТБ – це Таємне Товариство Боягузів. А тепер прошу сідати.

На гігантському екрані я побачив вулицю, по якій щодуху мчала якась зіщулена перелякана істота. І раптом я впізнав себе: та це ж моя вулиця, по якій я тікаю від Кактуса, і це мене б'є по ногах скрипка, яку я стискаю в руці. Зробилося так соромно, що я відчув, як палають мої щоки.

І сльози набігли на очі. Хто вони, ці люди, що так підступно підглядали за мною? Яке вони мають право?

– Хочеш взяти участь у таємному експерименті?

– Я навіть не знаю, хто ви. І чому ви за мною спостерігали? І як я опинився у вашій таємній лабораторії?

– Перш, ніж я відповім, ти маєш пообіцяти, що збережеш у таємниці все, про що дізнаєшся.

– І ви не боїтеся, що я вас обдурю?

– Ні, – спокійно відповіла жінка, – нам досить твого слова.

– Ну що ж – обіцяю, – легко згодився я, але при цьому на всяк випадок непомітно схрестив безіменний і середній пальці. Адже кожному дурневі відомо, що коли так схрещуєш пальці, жодна клятва не має сили.

– Ми винайшли засіб від страху. Ти маєш стати першою людиною, на якій ми хочемо його випробувати. Вирішуй!

Так само тримаючи схрещеними пальці, я кивнув і впевнено сказав:

– Я згоден!

Розділ 3

Знайомство із Жуком та Зайцем

Я стояв посеред вулиці й мружився від сонця. Розгублено озираючись на всі боки, я намагався зрозуміти, де опинився. Один дядечко навіть спинився і запитав:

– Хлопчику, що з тобою? Тобі допомогти?

Вигляд у мене й справді був досить дурнуватий: волосся скуйовджене, сорочка розхристана, джинси в якихось іржавих плямах. І що найдивніше – у руках я досі судомно стискав обшарпаний футляр зі своєю нещасною скрипочкою. Навмання побрів вулицею, намагаючись знайти дорогу додому.

Але якась невидима сила не давала мені відхилитися від наперед визначеного шляху. Врешті я опинився біля старого будинку з іржавою залізною брамою, на якій висів великий старовинний замок. Ледве я ступив у хвіртку, ворота заклацнулися, і я зрозумів, що знову опинився в пастці.

– Ну от ти й на місці, – почув я вже знайомий жіночий голос. – Саме час розпочинати наш експеримент.

Навпроти мене стояла молода білява жінка, обличчя якої здалося мені знайомим, але звідки її знаю, я ніяк не міг зга-

дати. Вона вмить відчула моє вагання і вже зовсім по-іншому, жорстко й суворо, наказала:

– Заходь у сад і починай тренуватися!

Я зробив ще кілька непевних кроків й інстинктивно відсахнувся. Повз моє вухо зі свистом пролетіла гострозуба металева зірочка й вп'ялась у стовбур старої яблуні.

– Нічого собі тренування!

Двоє хлопців, приблизно мого віку, гамселили один одного руками й ногами, вигукуючи тоді ще незрозумілі мені слова:

– Засіб від переляку номер один!

– Засіб від переляку номер сім!

– Засіб від переляку номер чотири!

Я з острахом відступив від явно божевільних, але в цю мить один із хлопців, кругловидий, зі смішними довгими, мов у зайця, передніми зубами, усміхнувся і сказав:

– Привіт, Музиканте!

А другий, чорнявий, з чорними, як смола, очима й густими насупленими бровами, похмуро бовкнув:

– Ходімо готуватися до вечірньої операції. Ти й так затримався!

Розділ 4

Підготовка до секретної операції

Я слухняно, мов механічна лялька, пішов за хлопцями, так ніби ми й справді домовлялися про якусь операцію. Липкий страх кудись зник. Мене охопили цікавість і бажання приєднатися до Зайця й Жука – так я подумки прозвав своїх нових знайомих. Ми вийшли на круглий піщаний майданчик, посеред якого стояв звичайнісінький дерев'яний грибок. Жук і Заєць сіли під дашком дерев'яного мухомора. Чорнявий підняв руку, вхопився за дошку на дашку грибка, і раптом ця дошка почала розтягатися й перетворилася на сувій тоненького, згорнутого трубочкою паперу. Жук розгорнув його на колінах і мовив до мене:

– Сьогодні рівно о 21-й стоятимеш під цим банком. Одягни щось діряве й брудне. Гратимеш жалісну пісеньку про байбачка. А ми співатимемо.

Жук затягнув тоненьким жалісним голосом, йому басовито підспівував Заєць:

▶ Володимир Штанко. Ілюстрація до книжки Лесі Вороніної «Таємне Товариство Боягузів і Брехунів» (2012)

По світу я попобродив,
І байбачок зі мною.
Побачив я чимало див,
І байбачок зі мною…

Співаю різні я пісні,
І байбачок зі мною,
Є і веселі, і сумні,
І байбачок зі мною.

За це – в дарунок хліба шмат,
І байбачок зі мною,
І тим я сит, і тим я рад,
І байбачок зі мною…

[1] **Ла́хи** – старий, зношений одяг.

– З байбачком ми тебе познайомимо при зустрічі! Він уже спеціально видресируваний – уміє витягати папірці з віщуваннями. А тепер біжи додому й готуйся.

Не встиг я нічого сказати, як уже стояв за залізною брамою, на якій знову висів іржавий замок. У руках у мене, крім футляра зі скрипкою, з'явився зіжмаканий папірець, на якому було написано адресу, намальовано план-схему й додано слова пісні про байбачка. Що це за таємна операція і навіщо я маю перевдягатися у лахи[1] й грати на центральній площі міста жалісну пісеньку про байбачка?

Розділ 5

Чи можна порушувати клятву?

Я сидів у своїй кімнаті і, мов загіпнотизований кролик, дивився на секундну стрілку годинника, який нагадував мені велетенського хижого удава, що заковтує секунди й хвилини. У мене ще й досі стояв у вухах голос Жука: «Сьогодні рівно о 21:00 чекаємо тебе біля банку!».

На письмовому столі лежав клаптик паперу зі словами дитячої пісеньки про байбачка й планом банку, де працювала моя бабуся прибиральницею. Улітку я часто ходив із нею на роботу й допомагав поливати квіти й пилососити цілі

кілометри килимових доріжок, які вкривали довжелезні коридори банку.

Що ж вони збираються робити в банку? Може, я втрапив до банди грабіжників і вони хочуть викрасти золоті зливки, що зберігаються в броньованих підвалах? Тоді мені кінець: банк стереже ціла армія озброєних охоронців, а камери нагляду встановлено в кожному приміщенні. Я настільки поринув у роздуми, що підскочив як ошпарений, коли бабуся поклала руку мені на плече.

– Господи, дитино, чого ти сахаєшся[1] як від вогню? Хочеш пиріжків? – І бабуся поставила переді мною тарілку, повну рум'яних пиріжків із м'ясом.

Моя бабуся готує найсмачніші в світі пиріжки, а ще понад усе вона любить квіти. Уся наша квартира завдяки старанням бабусі Солі перетворилася на справжню оранжерею.

[1] **Саха́тися** – лякаючись, різко відсторонятися; відхитнутися.

– Ніколи не чіпай моїх квітів! – наказувала, коли залишала мене самого вдома. – Від дотику чужих рук вони можуть загинути.

Я сприймав застереження бабусі як старечі дивацтва. Ухопив ще гарячого пиріжка й, не попрощавшись, прожогом вискочив із квартири. До зустрічі залишалося 20 хвилин. «Зорієнтуюся на місці!» – вирішив я: адже завжди можна сказати моїм новим знайомим, що мене просто не відпустили батьки. Проте я добре усвідомлював, що так просто ця історія скінчитися не може.

Клим підбіг до банку й побачив Зайця та Жука. Убрані вони були в яскраві циркові костюми, а на візочку в клітці з дротяним колесом усередині швидко перебирав лапками... байбачок. Климу дали стару скрипку, одягли в чудернацький костюм і змусили грати й співати. Люди їх жаліли, давали гроші, цукерки.

Потім хлопці потягли Клима до підворіття та привітали з першим випробуванням. Заєць і Жук сказали, що їм потрібно потрапити до будівлі банку. Для Клима це не була проблема, оскільки він добре знав це приміщення.

Розділ 9
Знайомий ротвейлер

Ми із Зайцем та Жуком стояли посеред маленького двору, захаращеного поламаними меблями, іржавими ваннами й холодильниками. На цьому дворі я знав один секрет.

▶ Володимир Штанко. Ілюстрація до книжки Лесі Вороніної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9». Видавництво «Знання» (2022)

Якось, блукаючи підвалами банку, який прибирала моя бабуся, я виявив невеличкі двері під сходами. Вони були геть непомітні. Ніби хтось їх навмисне замаскував, накидавши біля них цілу купу відер і довгих палиць із кудлатими ганчір'яними насадками для миття підлоги. Тоді, влітку, я розгріб завал, натиснув на ручку дверей. Вони на диво легко відчинилися. Так я знайшов потайний вхід до банку, про який, напевне, давно забули. Я натиснув на клямку невеличких дерев'яних дверцят – і вони розчинилися, пронизливо зарипівши. Жук спересердя стукнув мене по шиї та засичав:

– Ти що, сказився?! Хочеш, щоб сюди збіглася вся банкова охорона?

Раптом я зрозумів, що в глибині душі в мене жила божевільна мрія: а що як і справді я позбудуся цього огидного страху, що переслідує мене скрізь? І одного разу, коли Кактус крикне мені: «Гей ти, Поганський Паганіні! Ходи-но сюди, я трохи тебе відлупцюю», – я зроблю блискавичний рух рукою, і мій кривдник полетить шкереберть на асфальт, розмазуючи соплі й сльози.

– Ти що, заснув? – знову штурхонув мене в спину Жук.

Ясно було, що ми йдемо на пограбування, і я чудово усвідомлював, що нас ось-ось схоплять. В охороні банку працювали спортсмени-каратисти, а на кожному повороті банкових коридорів було встановлено відеокамери нагляду. Раптом я почув зойк, озирнувся й не зміг утриматися від сміху. Мої сміливі супутники Заєць і Жук стояли мов укопані, притиснувшись до холодної стіни. А біля них, ошкіривши гострі ікла, стояв Бакс – ротвейлер, якого випускають уночі охороняти банк.

– Баксику, до мене! – пошепки покликав я грізного собацюру, і той, весело заметлявши хвостом, кинувся мені на груди й лизнув у носа.

«А що, знатимете, як глузувати з мене?» Дивно, але нічна пригода вже починала мені подобатися. Та холодний голос Жука вмить привів мене до тями:

– Відсторонися! Тепер діятимуть фахівці…

Хлопці, немов за командою, одночасно витягли з-за пазухи невеличкі гумові присоски й приклали їх до скла. Потім приладами, схожими на циркулі, намалювали два кола й беззвучно витягли із шибки два невеличкі кружальця. За мить ми вже стояли посеред директорського кабінету, встеленого м'яким перським килимом.

Хлопці впевнено, ніби вони бували тут сотні разів, підійшли до величезної картини, що висіла позаду директорського столу. Жук якусь мить пильно розглядав намальований на картині сільський пейзаж – дерева, пагорби й маленьку хатинку на вершечку гори. Тоді простягнув руку й ледь торкнувся до того місця, де були намальовані двері хатинки. Клац! – картина раптом розділилася навпіл і почала роз'їжджатися, відкриваючи вузенький прохід у глибину стіни.

Розділ 10

Криївка[1] блакитних жаб

[1] **Криївка** – таємна схованка, тут: лігво прибульців.

Те, що відкрилося нашим очам, було настільки дивним, що я навіть не встиг злякатися. У великому басейні, встеленому водоростями й лататтям, у зручних кріслах сиділи дивовижні створіння. З першого погляду було видно, що це космічні прибульці – на землі таких істот зроду не водилося. Ті істоти скидалися на жаб, але велетенських та ще й яскраво-блакитного кольору. Морди в потвор були сині, а банькаті очі світилися червоною барвою. Перед кожною блакитною ропухою, що роз-

◀ Володимир Штанко. Ілюстрація до книжки Лесі Вороніної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9». Видавництво «Знання» (2022)

валилася в кріслі, стояв столик із частуванням. А на столику купками було розкладено хробаків, мух та жуків. Найдивнішим було те, що блакитні жаби жваво перемовлялися, якщо можна було назвати мовою оті страхітливі звуки, які нагадували сюрчання поліційних свистків і гупання барабанів.

– Що це?! – вражено запитав я.

– Тихіше, головне зараз – залишитися непоміченими й встигнути все зафільмувати, – прошепотів Жук і спрямував на жаб'ячий бенкет маленьку відеокамеру.

Тим часом Заєць витягнув уперед руку з приладом і почав робити якісь вимірювання. Хлопці так захопилися роботою, що не помітили, як до нас кинулася істота, що віддалено нагадувала людину. Здавалося, що це якась іграшкова фігурка, яку поспіхом виліпила маленька дитина, бавлячись пластиліном.

Ми прожогом кинулися до рятівного отвору в стіні, Жук натиснув на потайну кнопку, і картина заклацнулася – дві частинки знову стали на місце. Ми вилізли крізь вікно, скочили на пожежну драбину й почали спускатися по ній, озираючись – чи не наздоганяють нас блакитні монстри. Нарешті ось воно – рятівне віконце комірчини. Жук, Заєць і я вже через кілька хвилин стояли на захаращеному поламаними меблями й іржавим залізяччям подвір'ї.

– Ну що ж, Музиканте, ти витримав і друге випробування – не покинув нас у тому лігвиську і вивів на волю. – Тепер Жук говорив по-дружньому, куди й поділася його зверхність і грубість.

– Тільки так можна зрозуміти, чи людина підходить для роботи в ТТБ, – додав Заєць й усміхнувся. – Розумієш, ці хижі прибульці таємно заволоділи вже половиною світу.

– А цей банк – їхня головна база. Космічні окупанти вирощують тут мутантів-перевертнів і посилають їх на таємні завдання. Вони навчилися проникати в людську свідомість і підкоряти людей своїй волі, – похмуро додав Жук. – Найгірше, що вони заразили майже все людство вірусом страху.

Я стояв мовчки й ніяк не міг прийти до тями. Мої нові знайомі – мисливці за хижими прибульцями.

– Але як же ми можемо боротися проти прибульців, коли самі – боягузи? – врешті вражено запитав я. – Адже ви так і називаєтеся: Таємне Товариство Боягузів?

– Вірус страху найперше вражає хоробрих. У них зовсім немає імунітету. А нам, тим, хто звик боятися, усе життя треба боротися з власним переляком…

Розділ 11

Паганіні стає Чаком Норрісом[1]

– Климе, онучку, прокидайся! – почув я в себе над вухом і схопився з ліжка мов ошпарений.

Біля мене стояла бабуся й лагідно усміхалася. Годинник показував восьму ранку, отже, на те, щоб одягтися-умитися-поснідати-добігти-до-школи, залишалося якихось пів години. Я прожогом кинувся до ванни, і тільки глянувши на себе в дзеркало й помітивши над бровою невеличку подряпину, пригадав усе. Отже, ТТБ – це зовсім не жарт і навіть не банда злочинців.

Усе ще намагаючись розібратись у вчорашніх неймовірних подіях, я вибіг із квартири й ніс до носа зіткнувся з Кактусом – моїм одвічним ворогом і сусідом Сашком Смиком. Кактус лиховісно посміхнувся і почав повільно підходити до мене. Я добре знав, що саме станеться наступної миті – шкереберть полечу по сходах вниз. Кактус називав цю веселу гру живим футболом, і м'ячем у цій грі був я. Він завжди ко́пав[2] мене ногою. Та що це? Ніби виконуючи давно відомий мені прийом, я широко розставив ноги і, пружинячи на ледь зігнутих колінах, поставив руки в блок.

– Ги-ги, – розвеселився Смик, – це вже щось новеньке. Поганський Паганіні хоче стати Чаком Норрісом!

Але це були його останні слова. Якась незнана сила змусила мене підскочити, а потім з несамовитим криком, від якого мені самому позакладало вуха, мов лавина звалитися на свого ворога. І сталося диво. Сашко Смик – непереможний Кактус – раптом осів, затулив руками обличчя й заскімлив тоненьким дівчачим голосочком:

[1] **Чак Но́рріс** – американський кіноактор і майстер бойових мистецтв, популярний виконавець головних ролей у фільмах-бойовиках.

[2] **Ко́пати** – ударяти, бити, штовхати ногою.

– Відпусти мене! Я більше не буду!

Але я підхопив рюкзак, який звалився в мене з плечей під час фантастичного стрибка, й помчав до школи.

«Що зі мною відбувається?» – думав я. Здається, страх відступив від мене після відвідин таємного лігвиська монстрів. Тільки не встиг я про це подумати, як чиясь липка, схожа на присоску лапа міцно вхопила мене за руку й потягла до піщаного кар'єру, на краю якого працював екскаватор. Я з жахом помітив, що ця довга лапа з перетинками між кістлявими пазуристими пальцями була яскраво-блакитного кольору.

Розділ 12
Міраж на будмайданчику

Переді мною була рівна земля, без жодної травинки. Земля мала дивний іржаво-коричневий колір, її вкривали глибокі тріщини. Але найгірше було те, що посеред цієї пустелі, яка раптом утворилася на будмайданчику, сиділо потворне банькате створіння. Огидна синя пика з довжелезним язиком, банькаті червоні очі, довгі лапи з перетинками говорили про те, що переді мною один із космічних прибульців.

Я спробував поворухнутися, але марно – мене ніби обмазали липким тягучим клеєм, і я почувався, як муха, що потрапила в павутину й не може поворухнути лапкою, готуючись до того, що її ось-ось ізжеруть. Я мимоволі замружився, аж тут у голові моїй залунали слова:

– Слухай, нікчемне створіння! Сьогодні вночі, рівно о 3:00, на вашу планету прибуває основний десант могутньої цивілізації блакитних жаб. Останньою перепоною на нашому шляху залишалося ваше таємне товариство. Досі нам не щастило захопити жодного члена ТТБ. Тепер вам кінець. Ти покажеш секретну лабораторію і після цього експерименти проводитимемо тільки ми… над вами.

Блакитна тварюка висолопила довжелезного язика, на льоту вхопила якусь необачну муху та з апетитом схрумала її. Але, мабуть, земні комахи впливали на прибульців ще і як снодійне, бо думки потвори почали плутатися, і вона, сама того не усвідомлюючи, вибовкала зайве:

– Підкоримо цю смачненьку планетку… Лишилося проникнути в їхній штаб…

Велетенська синя ропуха захропла, але я встиг підслухати останню думку перед тим, як пожирач мух остаточно відключився:

– Цей людський екземпляр ще не до кінця приборканий. Гаразд, прокинусь і вкушу його як слід, тоді він стане моїм рабом назавжди і зробить усе, що звелю.

Тож, напруживши всі м'язи, я почав звиватися, як вуж, і сантиметр за сантиметром рухатись у бік паркану, що оточував цей фальшивий будівельний майданчик. Я шубовснувсь у досить глибоку калюжу й відчув, як липка речовина – напевно, це була отруйна слина космічної жаби – почала розчинятися. Мало не потрапивши під колеса автобуса, я обминув свою школу й побіг до знайомого перехрестя. Туди, де кілька днів тому я так необачно наступив на кришку люка, який виявився входом до підпільної лабораторії ТТБ…

Завернувши за ріг, я, не вагаючись, наступив на кришку металевого люка. Та що це? Кришка була непорушна. Я почув лопотіння крил, і мені на плече вмостився велетенський метелик. До передньої лапки в нього була прив'язана маленька залізна капсула. За мить я вже розгортав скручене трубочкою послання, написане знайомим коструватим почерком Жука: «ТЕРМІНОВО ВЕРТАЙСЯ ДОДОМУ. НІЧОГО НЕ БІЙСЯ. ІНСТРУКЦІЇ ОТРИМАЄШ ВІД…».

Я прожогом побіг до свого будинку…

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розташуйте в правильній послідовності події повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

А	Б	В	Г
Клима викрала велетенська жаба	Клим біля банку грає на скрипці	Клим рятує хлопців від ротвейлера	Клим тікає від Кактуса

2. Бабуся Клима Джури працювала

А у поліції
Б у школі
В у банку
Г в інституті

АНАЛІЗУЄМО

3. Яке враження справив на вас Клим Джура на початку повісті? Чому саме він потрапляє до Таємного Товариства Боягузів?

4. Чому Сашка Смика називали Кактусом? Зачитайте відповідне пояснення з тексту. Чи доводилося вам у житті зустрічатися з такими людьми?
5. Що саме запропонували Заєць і Жук Климові під час першої зустрічі? Як хлопчик поставився до такої пропозиції?
6. Перекажіть від імені Клима епізод, у якому він пояснює, чому погодився піти на таємну операцію. Чи можна вважати, що в цій ситуації хлопчик уперше переборов свій страх перед невідомістю?
7. Чим могла б завершитися вечірня витівка хлопців поблизу банку?
8. Як Климу, Їжаку й Зайцю вдалося проникнути в приміщення банку, а потім вийти з нього? Чи вдалося Климу довести, що він підходить для роботи в ТТБ?
9. Що ви дізналися про космічних прибульців? Чим вони були небезпечні для землян?
10. Чому Климу Джурі не відразу повідомили, що са́ме він має робити, підписавши угоду з ТТБ?
11. Під час яких подій, описаних у перших розділах повісті, ви відчували найбільше хвилювання за головного героя?
12. Проаналізуйте, як з образом Клима співвідносні подані парами характеристики.

рішучість – нерішучість	упевненість – невпевненість
боязкість – сміливість	обман – дотримання слова

13. За яким принципом Леся Воронина поділила свій твір на окремі розділи?
14. Спрогнозуйте кількома реченнями подальший розвиток подій у повісті.

Міркуємо

15. Чи вистачить, на вашу думку, у Клима мужності, хоробрості вистояти до кінця в поєдинку з прибульцями? Наведіть відповідні аргументи.
16. Прочитайте подане висловлення. Як ви його розумієте?

> Проблеми, які порушують у фантастиці, стають важливими проблемами всього людства (*Айзек Азімов*).

17. Пофантазуйте. Серед персонажів повісті, з якими ви вже познайомилися, є той / та, хто створив / створила Таємне Товариство Боягузів. Як ви думаєте, хто це може бути? Поясніть відповідь. Прочитавши наступні розділи твору, ви дізнаєтеся, чи правильним було ваше припущення та чи зможе ТТБ урятувати планету від прибульців і вірусу страху.

Розділ 14
Послання від бабусі

Тиша, яка стояла в помешканні, видалася мені моторошною і гнітючою. Я помітив на столі невеличкий предмет, схожий на комп'ютерну флешку. Однак коли я взяв предмет до рук, то з подивом виявив, що це звичайнісінький спортивний свисток на мотузці. Такий має наш учитель фізкультури. Я розгублено покрутив свистка в руках, аж раптом щось усередині нього клацнуло й звідти почувся… голос моєї бабусі:

– Климе, якщо ти зараз чуєш моє послання, значить, мене захопили синьомордики. По-перше, підійди до вікна.

Я був такий ошелешений, що слухняно рушив до єдиного у вітальні вікна.

– Бачиш вазон із калачиками? Витягни квітку, на дні горщика дістань ключа. Скоріше, часу залишилося зовсім мало. На подвір'ї під старою грушею стоїть жовтий автомобіль. Цим ключем відчиниш дверцята, сядеш за кермо, а далі отримаєш нові інструкції. І головне, онучку: нічого не бійся. Скоро ти про все довідаєшся. Пам'ятай, ТТБ у тебе вірить! – бабусин голос якось дивно забринів, і мені здалося, що вона намагається стримати чи то сміх, чи то сльози.

Під покрученою дуплавою грушею, що якимось дивом вижила посеред заасфальтованого міського подвір'я, справді стояв… обшарпаний «горбатий» «запорожець»… «Тю, – промайнуло в мене в голові, – і на цій іржавій консервній бляшанці ми збираємося перемогти космічних монстрів і врятувати світ?»

Розділ 15
Найкращий у світі автомобіль – це…

Щойно я підійшов до «запорожця» і почав встромляти іржавого ключа в шпарину замка, як на наше подвір'я заїхав екскаватор із величезним, виставленим уперед ковшем. Мене здивувало те, що їхав екскаватор неймовірно швидко.

«Нічого собі будівельна техніка розвелася – якісь гоночні екскаватори шастають містом», – подумав я, і враз зрозумів, що той екскаватор прямує саме до мене й до старенького жовтого «запорожця».

– Негайно пристебнися! – почув я механічний голос і відразу впізнав його. Саме цей голос привітав мене в підземній лабораторії ТТБ, куди я провалився крізь каналізаційний люк. Вагатися було ніколи. Ківш екскаватора вже навис над самісінькою моєю головою. Я намацав ремені безпеки й одним рухом заклацнув їх на грудях. Не встиг я цього зробити, як мій старенький «запорожець» загуркотів, немов ракета перед стартом, підстрибнув угору, наче велетенський гумовий м'яч, і вискочив з-під самісіньких залізних зубців гігантського ковша. Краєм ока я побачив, що керує екскаватором уже знайомий мені синьомордий прибулець, який нещодавно захопив мене на фальшивому будмайданчику.

Здивувавши мене шаленим стрибком, автомобільчик несподівано чхнув, потім різко розвернувся на місці й помчав назустріч нападникові.

– Що ви робите?! – закричав я, чомусь звертаючись до машини на «ви».

Але наступної миті автомобіль так само спритно підстрибнув й опинився позаду неповороткої машини. За кілька секунд посеред мого двору лежав перевернутий екскаватор, що надсадно гудів і смикався. Усередині скаженів блакитний прибулець, марно намагаючись вилізти. На лобі в нього росла величезна синя ґуля. А я, зрозумівши, що мій «запорожець» – найнадійніший і найдосконаліший автомобіль у світі, з полегшенням відкинувся на спинку сидіння й на шаленій швидкості понісся в безвість – назустріч небезпеці.

Розділ 16
Загадкова пані Соломія

– Істота, яка хотіла розчавити тебе ковшем екскаватора – ватажок космічних прибульців, – терпляче пояснив голос. Сьогодні прибуває основний десант космічних хижаків. Блакитні жаби – це тільки їхні розвідники. Десант прибуває в пустелю. Саме туди, де ведуть розкопки твої батьки. Рівно о третій ночі.

– Але чому ми їдемо туди самі? І як з усім цим пов'язана моя бабуся? І мама з татом? І як ти збираєшся встигнути? Навіть найшвидший «запорожець» не може літати зі швидкістю ракети.

– Пані Соломія все продумала. Ми будемо вчасно.

Соломія – ім'я моєї лагідної і завжди заклопотаної хатніми справами бабусі. Щоправда, вдома й на роботі вона просто бабуся Соля. І чим бабуся може захиститися від цих лютих і підступних потвор? Бити синьомордиків шваброю і ганчіркою? Але механічний голос додав:

– Пані Соломія – видатний учений. Це вона винайшла протиотруту від вірусу страху. На жаль, синьоморди вистежили пані Соломію і зненацька захопили її. Та в неї був підготовлений запасний план. І виконати його маєш ти.

Я визирнув у вікно й зойкнув від подиву – ми стояли посеред сільської садиби моєї бабусі. Як тільки ступив на зелений спориш, до мене підлетів жовтий метелик – той, що зранку приніс записку, – і так, ніби він робив це все життя, спокійнісінько сів мені на долоню. Я швидко пробіг записку очима: «Третій помідорний кущ ліворуч від паркану».

Підказок більше не було, тож я мимоволі простяг руку й зірвав найбільший томат. Тієї ж миті кущ почав повільно від'їжджати вбік, а під ним відкрилася металева поверхня, схожа на дитячу гірку, по якій так люблять спускатися малюки. Може, тут теж схованка – як у горщику з-під калачиків?

Розділ 17
Машина часу існує?

За кілька хвилин я впав на щось м'яке й пахуче. Сіно – тільки від нього йде такий солодкий дух. Уся невеличка підземна кімнатка освітилася яскравим світлом. Уявити, що це криївка бабусі Солі, було неможливо, але я мусив у це повірити.

Ось на стіні наше сімейне фото, прикрашене вишитим рушником. Ось мої тато й мама біля підніжжя єгипетської піраміди. А ось… Цю гарну молоду жінку я впізнав одразу – це її голос я вперше почув у таємній лабораторії ТТБ, це на її вимогу я заприсягнувся, що візьму участь у секретному експерименті. І врешті – це з нею я зустрівся за брамою, що вела в яблуневий сад, де відпрацьовували прийоми мої нові друзі – Жук і Заєць. Тепер я зрозумів, кого вона нагадувала. Очі в неї були точнісінько такі, як у бабусі Солі, тільки обличчя зовсім молоде.

Прилад скидався на комп'ютер, тільки замість клавіатури перед темним екраном лежала невеличка пласка скринька. Я знесилено опустився в крісло й поклав долоню на кришку загадкової скриньки. На екрані з'явилося молоде обличчя жінки, яку я не міг назвати бабусею.

– Ну що ж, здрастуй, онучку. Ось ми й зустрілися…

Від хвилювання в мене перехопило подих, та все ж я зміг прошепотіти:

– Хто ви?

– Я – Соломія, мама твого тата. Тільки зараз мені тридцять років. Я – з минулого. Зовсім недавно я сконструювала машину, за допомогою якої можна переноситись у часі й просторі.

– Якщо б Ви насправді винайшли машину часу, то за тридцять років про неї б уже всі знали. І користувалися б нею, як мобілками чи комп'ютерами.

– Я поясню, якщо встигну. Але зараз треба рятувати мене… стареньку. Бо без мене порятувати світ не можна.

Розділ 18

Я відчуваю смак пригод

– Тепер зосередься і роби все точно так, як я тобі казатиму. Підійди до фотографії. Ось до цієї, де твої тато й мама біля піраміди. Ти маєш перенестися на часольоті в те місце, де вони тепер ведуть розкопки. Саме туди прибудуть головні сили космічних хижаків. Запам'ятай: ти мусиш випередити ворога. Отже, перенесешся у вчорашній день. Тоді ще синьоморди не знали, що їх викрито і що ми проникли в їхній штаб у приміщенні банку. Ви зможете підготуватися.

Раптом я усвідомив, що найбільше хочу, щоб мені дали спокій. Хіба моя бабуся така? Вона лагідна й добра. Я її дуже люблю, але що, що я можу зробити?! Є Жук і Заєць, які нічого не бояться. Ось вони нехай з усім цим розбираються.

– Ключ від часольоту висить у тебе на шиї. А сама машина часу замаскована під старенький «запорожець». Користуватися ним дуже просто. Налаштуй часоліт на першу годину ночі.

Звук урвався, екран потемнішав. Я намацав маленький прилад на шкіряному ремінці. Спершу він здався мені

звичайним спортивним свистком, потім цей «свисток» передав інформацію від бабусі. А тепер виявляється, що це ключ від часольоту?

Розділ 19
Політ крізь часопростір

«Запорожець» стояв посеред двору, і тепер, коли я знав, що це хитро замаскована машина часу, то подивився на маленький кумедний автомобільчик зовсім іншими очима. Я зняв зі «свистка» кришку й побачив маленький дисплей. Слухняно виконав інструкцію. Після цього знайшов на «свистку» крихітні кнопки – такі, як на електронному будильнику, – і виставив час...

Розділ 20
Синьоморди наступають

– Часовий переліт закінчено! – нагадав про себе мій механічний інструктор. – Ми перебуваємо на африканському континенті. Зараз рівно перша година ночі 26 вересня 2012 року.

– Але ж я виставляв на дисплеї не 26, а 25 число! Ми помилилися на цілу добу.

– Пробачте, – так само спокійно відповів автомат, – ця машина є експериментальним зразком. Перепрограмуйте завдання, і ми вмить опинимося в потрібному часовому відрізку.

На маленькому екранчику засвітився напис: «Технічні несправності. Тимчасова зупинка програми». Мить – і я, вхопившись за кермо, крутнув його так, що машина підскочила й полетіла по прямовисній стіні піраміди донизу.

Я вистрибнув назовні й тут-таки наштовхнувся на купу розкиданих глиняних черепків. Небо було чисте й зоряне, а місяць сяяв так, що можна було добре роздивитися все довкола. Навколо валялися інструменти для розкопок, консервні бляшанки, пластикові пляшки з водою і роздерті на клапті намети. Але людей не було ніде. Табір моїх батьків захопили зненацька.

І враз я побачив накреслену на піску стрілку, спрямовану вглиб пустелі. Це був герб Андрія Джури, нашого предка-

козака, який під час військових походів скрізь, де опинявся, залишав після себе цей знак.

Я сів у «запорожець», і мій вірний диво-автомобіль полинув по в'язкому піску легко, немов по розкішній асфальтованій трасі.

Проте через кілька хвилин я почув гуркіт мотора, й мене засліпили потужні фари величезного джипа, що мчав навперейми. Як видно, блакитні прибульці визнавали тільки такі – найбільші земні автомобілі. Спершу екскаватор, тепер цей автомобільний монстр зі здоровецьким бампером, купою різнокольорових фар та підфарників і величезним салоном для пасажирів.

Але жовтий автомобільчик повторив той самий фокус, що й на моєму подвір'ї. Він раптово зупинився – і в ту мить, коли велетенський джип мав розплескати нас, як млинець, машинка високо підстрибнула в повітря й приземлилася позаду нападників.

Розділ 21
Козацька світлова абетка

Спекавшись[1] переслідувачів, я розумів, що зараз головне – чимшвидше розшукати батьків. Я почав роздивлятися навкруги й помітив, що на сусідньому піщаному пагорбі блимає слабкий червоний вогник. Придивився й помітив, що той вогник то засвічується, то згасає з різними проміжками часу.

– Та це ж таємна світлова азбука роду Джур! – вигукнув я, забувши, що, крім мого механічного інструктора, котрий час від часу дає мені настанови, поруч немає жодної живої душі.

– Розумію, – пролунало мені у відповідь.

Цю таємну абетку винайшов козак-характерник Андрій Джура. Нею користувалися козацькі вартові, які пильнували в степу, чи не йдуть на Вкраїну вороги. Козаки будували високі дерев'яні вежі так, щоб з однієї було видно вогняний сигнал, який посилають з іншої. І ось так, від вежі до вежі, той сигнал доходив аж до Запорозької Січі.

[1] **Спе́катися** – звільнитися від кого-, чого-небудь неприємного, небажаного; позбутися.

Розділ 22
У всесвіті дрібниць не буває

Я скерував свого «запорожця» в бік мерехтливого вогника. Що ближче ми під'їжджали, то меншим і слабшим він ставав. Я вже почав боятися, що це чергова пастка або міраж, аж тут почув знайомий голос мами:

– Привіт, синку, нарешті ми тебе дочекалися!

– Ну що, перестав боятися? – озвався й татів голос, і вони обоє з'явилися з протилежного боку пагорба.

– Бабуся… – почав я, та мама мене перебила.

– Ми все знаємо. У нас був прямий зв'язок зі штабом ТТБ, – і мама по-змовницьки підморгнула мені.

– Але ми чекали на тебе вчора. Твоя затримка трохи ускладнила ситуацію, – додав тато.

Я обурився:

– А ви знаєте, що сьогодні вранці мене захопив огидний синьомордий обмотав мене якоюсь липкою гидотою, як кокон шовкопряда? Я ледве від нього втік. А потім ще скажений голубий прибулець на екскаваторі.

Тато пильно глянув мені в очі й дуже серйозно сказав:

– Климе, а хіба ти не помітив: ти ж майже вилікувався від страху! На жаль, таких, як ти, на Землі тепер дуже мало. Просто майже всіх мешканців нашої планети заразили вірусом страху.

– А та… пані Соломія, вона не може допомогти бабусі Солі? Тобто самій собі?

– За непорушними законами часопростору людина не може зустрітися сама з собою в іншому часі. У Всесвіті дрібниць не буває, запам'ятай це! А тепер годі базікати. У нас залишилося якихось дві години. Треба зустріти наших космічних гостей як слід.

Сім тисяч років тому Земля вже зазнала нашестя блакитних жаб. Єгипетські вчені винайшли засіб для боротьби із синьомордами. Цей засіб описано в стародавньому манускрипті, але розшифрувати записи тато й мама не змогли.

Мама повела Клима до наукової лабораторії, де працювали Жук і Заєць, яких бабуся Соля доправила сюди на часольоті. Вони також намагалися відтворити протиотруту.

Тоді Клим розповів, як його викрали і що земні мухи впливають на прибульців як снодійне. Але де взяти в пустелі так багато мух?

Усі почали роздивлятися манускрипт, на якому був малюнок мухи. Такий самий малюнок побачили на стіні.

Розділ 25
Космічні загарбники прибувають

Зненацька підлога під нашими ногами почала вібрувати, а звідкись ізгори пролунав звук, схожий на гуркіт грому. Було таке враження, що у верхівку піраміди щойно влучила блискавка. Я глянув на годинника й здригнувся. Стрілки показували рівно третю ночі.

– Здається, прибули наші незвані космічні гості, – дуже спокійно сказав тато, потім провів рукою по намальованій стрілці. У ту ж мить у стіні відкрилася ніша, з якої тато витягнув невеличкий металевий предмет.

– Та це ж дримба, – прошепотів у мене за спиною Заєць, – тільки форма в неї інша, ніж у звичайних дримб.

▲ Дримба (варган) – музичний інструмент

Дивні звуки залунали під склепінням кам'яної зали. Вони були схожі й на пронизливе дзижчання, й на свист вітру, і на дзюркотіння струмка. Не припиняючи грати, тато рушив по вузеньких східцях догори. Ми, немов заворожені, сунули за ним, аж поки опинилися біля невеличкого металевого люка.

Тато на хвильку урвав гру на дримбі й звичним рухом розчахнув люк. Нам в очі вдарило сліпуче світло, а потім ми побачили космічні кораблі прибульців. То були гігантські прозорі капсули, що зависли над пірамідою. З кожної капсули струменів потужний сніп світла, спрямованого на усічену верхівку піраміди. Я відчув себе таким же беззахисним і маленьким, як та муха, котру сьогодні вранці на моїх очах проковтнув довголапий синьоморд.

– Я не думав, що їх буде аж так багато, – зауважив Жук.

Розділ 26
А тато грає на дримбі

Найспокійніше, здається, почувався мій тато. Він упевнено продовжував вигравати на дримбі, і раптом я почув,

що до цих звуків почали долучатися десятки, сотні, тисячі інших.

За мить у сліпучих променях над пірамідою кружляли й дзижчали комарі, мухи, ґедзі – кузьки всіх кольорів і розмірів. Зненацька я почув знайоме ляскання – то знову здиралися на піраміду синьоморді любителі комах, які вже встигли поласувати нашими мухами та комарами раніше, й тепер їхній потяг до земного делікатесу був непереборний.

Спершу я злякався, коли побачив, як із-за краю кам'яної стіни виткнулася перша ротата блакитна ропуха. Та, не зважаючи на нас, блакитні жаби почали несамовито крутитися на всі боки, раз у раз підстрибуючи, висолоплюючи довжелезні язики й хапаючи все нових і нових комах. Видно було, що земні мухи, комарі та ґедзі вразили чужопланетян у самісіньке жаб'яче серце. Вони не помічали нічого, окрім смачної поживи, що хмарами кружляла навколо них.

Розділ 27

Я розмовляю мовою синьомордів

Картина, що постала перед нашими очима, була фантастична. Скільки сягало око, пустеля була вкрита велетенськими блакитними ропухами, що лежали на піску догори черевами й голосно хропли.

– Оце так непереможні космічні завойовники! – зареготав Заєць.

– Страшна загроза людству! – зневажливо докинув Жук.

– Вони просто обжерлися і впали в сплячку, – пояснив тато.

– Треба скоріше їх знешкодити, бо вічно грати на дримбі наш тато не зможе, – по-діловому промовила мама.

– А головне: скоріше дізнатися, куди синьоморди заховали нашу бабусю, – озвався я.

Я підійшов до чужинця з ґулею на лобі й обережно поторсав його за плече. У ту ж мить у голові в мене залунало:

– Як смачно! Як поживно! Земні комахи – найкращі в усій галактиці!.. А стару чаклунку ми гарненько заховали. Її тепер ніхто й ніколи не знайде. Та й шукати буде нікому. Наш десант окупує всю цю планету. Спротиву аборигени не чинитимуть – усі вони заражені нашим вірусом. А хто не піддався, тому силоміць зробимо щеплення. І ніяка проти-

▶ Володимир Штанко. Ілюстрація до книжки Лесі Воронинової «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9». Видавництво «Знання» (2022)

отрута не допоможе. Ось тільки б допастися до їхньої секретної лабораторії…

Отямився лише тоді, коли тато сильно струсонув мене за плечі. Виявляється, я так перейнявся думками синьомордого чужинця, що почав свистіти, кумкати й клацати язиком…

Космічні прибульці впали в такий глибокий транс, що й не думали прокидатися. А на нас попереду чекала тяжка робота – треба було придумати, як знешкодити синьомордів, щоб вони не могли накоїти лиха, поки ми шукатимемо бабусю Солю.

Клим, тато, мама, Заєць і Жук на часольоті повертаються в минуле, коли Клим вибіг до школи (і потрапив у лабети синьоморда), а бабуся Соля залишилася вдома сама. У дворі вони побачили, як зазомбований Сашко Смик (Кактус) разом із синьомордами, замаскованими в чорні старомодні пальта й кислаті капелюхи, викрали бабусю Солю та завели її в будку, де лагодять взуття. Клим припустив, що блакитні жаби просто підкупили Кактуса, бо той понад усе любив гроші, які витрачав на ігрові автомати.

У дерев'яній будці Клим із батьками й друзями знайшли вхід у провалля, з якого потрапили в центр космічних прибульців.

Розділ 34

Бабуся Соля дає нам інструкції

Ми переступили через поріг центру космічних прибульців, і нас засліпило яскраве сяйво. Коли очі призвичаїлися до світла, ми побачили, що посеред устеленої свіжою травою кімнати на маленькому дерев'яному ослінчику сидить бабуся Соля. Зараз вона перебувала в такому ж стані, як я, коли мене захопив головний синьоморд. Вона була щільно обмотана якоюсь слизькою гидотою так, що не могла поворухнутися.

Раптом до мене дійшло, що це місце страшенно нагадує криївку синьомордів, яку ми з Жуком та Зайцем виявили

◀ Володимир Штанко. Обкладинка до книжки Лесі Воронини «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9». Видавництво «Знання» (2022)

в банку. Так само пахло вологістю й свіжоскошеною травою. Ось тільки той таємний центр блакитних жаб містився на десятому поверсі сучасного хмарочоса, а ця схованка була розташована глибоко під землею.

Цікаво, скільки ще таких хитромудро замаскованих криївок синьомордів існує в усьому світі? У будь-якому разі, з усього було зрозуміло, що космічні загарбники готувалися до захоплення нашої планети довго й ретельно.

Тато кинувся вперед, щоб звільнити бабусю, але вона крикнула:

– Не рухайтеся! Синьомордики влаштували спеціальні пастки на той випадок, якщо мене прийдуть рятувати. А ще запам'ятайте: вам треба якнайшвидше повертатись у завтрашній день. Бо зараз вам доведеться змінювати майбутнє, а це може викликати дивовижні й непередбачувані наслідки. Отож слухайте. У мене в лівій кишені фартуха лежить маленька полотняна торбинка. Візьміть її з собою і мерщій вертайтеся в пустелю. Підніміться на піраміду й розвійте насіння по вітру. Якщо я все розрахувала правильно й не помилилася у своїх припущеннях, космічні хижаки перестануть загрожувати нашій планеті.

Тато нахилився до бабусі й витягнув із кишені фартуха полотняну торбинку.

– Бабусю, а як же ти? – крикнув я і мало не заплакав. Мені було шкода бабусі, яка сиділа, прип'ята до ослінчика, а хижі синьоморди от-от могли до неї допастися.

– Не хвилюйся, онучку, все буде гаразд. Головне – зробіть усе так, як я сказала. А тоді вертайтеся додому. Не забудьте поставити часоліт на те саме місце, де взяли, – під старою грушею. Це дуже важливо. І зробіть так, щоб блакитні жаби не помітили, що ви тут побували. Зараз у них

обідня перерва, жеруть, нелюди, наших комашок. Але за дві хвилини вони повернуться…

Розділ 35

Квіти перемагають хижих прибульців

Ми стояли на усіченій верхівці піраміди. Позаду був часовий стрибок із нашого подвір'я до пустелі в ранній ранок нинішнього дня. Сонце вже освітило гарячими променями безкраї піски й безліч нерухомих синьомордів та їхні прозорі космічні капсули. Звідси, згори космічні хижаки видавалися блакитними цяточками на сліпучо-жовтому піску.

– Почнімо, – сказав тато й витяг із кишені полотняну торбинку.

Він дочекався сильного пориву вітру, розв'язав мотузочок і витрусив дрібненькі насінинки собі на долоню. А тоді почав висипати їх зі своєї жмені – ніби сіяв у повітрі.

Вітер підхопив крихітні зернятка й поніс у пустелю.

Ми всі: тато, мама, Жук, Заєць і я, – затамувавши подих, чекали, що буде далі. Але минула хвилина… дві… десять – і нічого не змінилося. Так само світило сонце і вітер гнав піщані хмари кудись ген за овид.

– Дивіться! – раптом скрикнув Заєць, показуючи рукою вниз. – Квіти!

І справді, на наших очах пустеля почала вкриватися різнобарвними квітами. Вони проростали скрізь, де лежали синьоморди й стояли їхні бойові капсули. Вони піднімалися до сонця й тріпотіли пелюстками. Ось уже перед нами колихався цілий велетенський строкатий килим. І не було видно ані блакитних космічних хижаків, ані їхніх кораблів.

Я побачив, що з кожної квітки випурхує величезний метелик. І крильця в метеликів точнісінько такої ж барви, як квіти, в яких вони народились.

– Погляньте, – вигукнула мама, – синьоморди заворушилися! Зараз вони розпочнуть полювання. Метелики – це ж їхня найулюбленіша їжа!

– Не хвилюйтеся, – тато показав нам клаптик паперу, який щойно витяг із бабусиної торбинки, – тут є чіткі інструкції. Але виконати їх може лише Клим. – І тато простягнув записку мені.

Я одразу ж упізнав чіткий бабусин почерк:

«Климчику, щойно синьомордики вдихнуть пилок цих квітів, як стануть слухняними й покірними. Ти маєш подумки віддати їм наказ чимшвидше забиратися геть з нашої планети й забути до неї дорогу назавжди. Адже тільки ти розумієш мову блакитних жаб і можеш з ними спілкуватися. Онучку, головне – не бійся. Тоді банькаті ненажери тебе послухаються».

Я зосередився й подумки наказав синьомордам, що голосно чхали й розгублено озиралися на всі боки:

– Усім стати в колону по два! Узятися за лапи! Кроком руш до своїх капсул!

Тієї ж миті космічні пірати почали шикуватися в колону, а тоді, побравшись за лапи, немов першокласники, слухняно попрямували до своїх літальних апаратів.

Коли останній синьоморд застрибнув усередину капсули, я подумки передав їм останню настанову:

– Повертайтеся додому й ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Бо наступного разу вам це так просто не минеться!

Крізь прозорі ілюмінатори я бачив, як блакитні жаби ствердно захитали головами, капсули беззвучно піднялися в небо – і за кілька секунд від грізних прибульців не лишилося й сліду.

На серці в мене було так гарно, як не було ще ніколи в житті. Бо я точно знав: Землю врятовано, адже бабусині квіти виявилися сильнішими за наймогутнішу зброю. І люди вилікуються від вірусу страху…

Розділ 36

Так народжуються народні пісні…

Ніби нічого не змінилося на подвір'ї біля нашого будинку відтоді, як я був тут востаннє. Але ні – навколо лунало безліч звуків. Діти ліпили в пісочнику пасочки, бабусі на лавочках обговорювали останні політичні події, двірник підмітав асфальтовану доріжку. Мої нові друзі – Жук і Заєць – потисли мені руку, вилізли з машини й за мить зникли за рогом будинку.

А ми з батьками, лишивши «запорожця» під старою грушею, піднялися на наш дев'ятий поверх. Тато подзвонив

у двері, і за мить на порозі з'явилася бабуся Соля. З кухні долинали пахощі свіжоспечених пиріжків, і бабуся сказала те, що я найменше чекав почути від неї зараз:

– Здорові були, діточки. Ви, певно, зголодніли з далекої дороги? Ану, швидше мийте руки й сідайте до столу!

Я здивовано глянув на батьків, та вони тільки усміхнулися й пішли виконувати бабусин наказ. А я кинувся за бабусею й запитав про те, що мене мучило всі останні дні:

– Бабусю, а що то за дивовижний засіб від переляку? І чому синьоморд казав, що на мене не подіяв вірус страху?

– Та все дуже просто, – озвалася бабуся. – Я винайшла універсальні[1] ліки від переляку – вони блокують вірус страху. Це спеціальний сорт квітів, пилок яких знищує отруту, яку принесли із собою синьоморди. А крім того, цей пилок робить синьомордів безпорадними. Ти ж знаєш, усе у світі пов'язано між собою. Синьоморд, що втратив свою лють і жорстокість, перетворюється на звичайну банькату[2] ропуху. Тільки чужопланетну…

Бабуся розповідала про свій чудовий винахід так буденно, що я навіть образився. Щиро кажучи, мені було прикро, що бабуся навіть не похвалила мене. Хіба це не я щойно наказав синьомордам забиратися з нашої планети? Хіба не я мандрував на часольоті й ледве втік від навіснілого[3] ватажка блакитних жаб? Та бабуся Соля лише лагідно поглянула мені в очі й додала:

– Це був дев'ятий і, як бачиш, найуспішніший засіб від переляку. А клала я ті ліки… в пиріжки. Ти ж, Климчику, їх любиш найдужче. Тепер зрозумів? А зараз ходи за мною, допоможеш накрити на стіл…

Я все ще стояв із роззявленим ротом, а бабуся, ніби це не вона щойно врятувала людство від нашестя космічних хижаків, узяла тацю з пиріжками й понесла її до кімнати, наспівуючи собі під носа: «Ой хотіла жаба – синяя ропуха та й світ підкорити…».

Я почухав потилицю й подумав, що он воно, виявляється, як народжуються народні пісні, казки й легенди.

[1] **Універса́льний** – придатний для всього або для багато чого; який має різноманітне призначення.

[2] **Банька́тий** – який має опуклі очі; витрішкуватий.

[3] **Знавісні́лий** – який утратив розум, почуття міри в чому-небудь; озвірілий.

Гра «ТАК – НІ»

Підтвердьте або заперечте подані твердження. Кожна правильна відповідь – 1 бал.

1. Викрасти бабусю Солю допоміг Кактус.
2. Вірусом страху заразили людей Жук і Заєць.
3. Розповідь у повісті ведеться від імені Клима.
4. Тато Клима в пустелі грав на сопілці.
5. Піддослідним кроликом відчував себе Кактус.
6. Батьки Клима були археологами.
7. Блакитні жаби маскувалися під дерева.
8. Пилок від страху бабуся підсипала в пиріжки.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розшифруйте ребуси – назви фантастичних предметів. Як ці предмети допомогли здолати хижих прибульців?

2. Ключі від дверцят «запорожця» бабуся Соля заховала

А у вазоні **В** у гаманці

Б у гаражі **Г** у холодильнику

3. Упізнайте персонажа за його словами.

Персонаж	*Слова персонажа*
1 тато Клима	**А** «Повертайтеся додому й ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю!».
2 Клим Джура	**Б** «Але ми чекали на тебе вчора. Твоя затримка трохи ускладнила ситуацію».
3 Сашко Кактус	**В** «Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи».
4 бабуся Соля	**Г** «Бачиш вазон із калачиками? Витягни квітку, на дні горщика дістань ключа».

АНАЛІЗУЄМО

4. Ким насправді була бабуся Соломія? Чи була вона впевнена у своєму онукові, доручаючи йому виконувати небезпечні завдання?

5. Опишіть близько до тексту «найкращий у світі автомобіль» та його двобій з екскаватором.
6. З якою метою Клим Джура вирушив до Єгипту й чому запізнився на цілу добу?
7. Що ви дізналися з повісті про світлову азбуку українських козаків? Доведіть, посилаючись на текст, що Клим теж знав її.
8. Розкажіть від імені Клима, як вдалося приборкати в пустелі знавіснілих блакитних жаб.
9. Як ви думаєте, чому Кактус пішов на співпрацю з космічними прибульцями?
10. Озвучте інструкції, які бабуся Соля дала синові й онукові, щоб позбутися космічних загарбників? Чи все вони ретельно виконали?
11. Прочитайте виразно уривок із розділу 35 від слів *«Я одразу ж упізнав чіткий бабусин почерк»* до слів *«І люди вилікуються від вірусу страху...»* (с. 222). Опишіть внутрішній стан Клима в цей момент. Чи був хлопець рішучим і впевненим?
12. Розкажіть про родину Клима за поданою схемою.

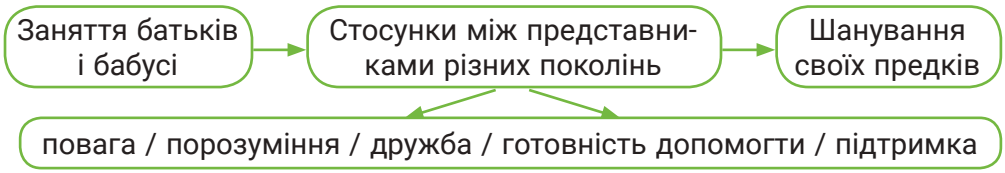

13. Хто з персонажів повісті Лесі Вороніної вам сподобався найбільше? Яку роль ви хотіли б виконати у фантастичному фільмі за цим твором?
14. Доведіть, що «Таємне Товариство Боягузів...» за жанром – повість. Назвіть елементи сюжету цього твору (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка).
15. Добро завжди перемагає зло. Чи згодні ви із цим твердженням? Наведіть приклади з тексту.

МІРКУЄМО

16. Із чим або з ким, на вашу думку, боровся Клим Джура протягом усього твору? Чи переміг він? Відповідь поясніть.
17. Висловіть свої міркування щодо поданого нижче твердження Жука й Зайця.

> Боягуз, який переміг свій страх, – найсильніша людина у світі.

18. Хто з героїв твору, на вашу думку, виконав основну місію під час порятунку землян від хижих прибульців?
19. Чого навчає читачів повість «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

20. Виконайте одне із запропонованих завдань.

А. Створіть комікс за мотивами повісті Лесі Воронинової «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

Б. Складіть кросворд за змістом твору «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

21. Роздивіться в підручнику ілюстрації Володимира Штанка до повісті Лесі Воронинової «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9». Якими уявив художник космічних прибульців? Опишіть їх, спираючись на ілюстрації. Створіть власний малюнок чужопланетян.

Для додаткового читання.

Всеволод Нестайко. «Таємниця Віті Зайчика», «Неймовірні детективи».

Ярослав Стельмах. «Найкращий намет», «Вікентій Прерозумний».

Іван Багмут. «Пригоди чорного кота Лапченка, описані ним самим».

Іван Андрусяк. «Вісім днів із життя Бурундука».

Леся Воронина. «Таємне Товариство Ботанів».

Багато дітей, особливо на Різдво, чекають ди́ва. Але дива не буде, якщо самому не докласти зусиль для цього. Потрібно бачити красу навколо себе, намагатися знаходити спільну мову з людьми, не заздрити іншим, підтримувати рідних і знайомих.

- Чи буває так, що життя складається лише з неприємностей?
- Що ви вважаєте дивом? Чи обов'язково це має бути щось фантастичне, казкове?

Головна героїня твору «Ангел Золоте Волосся» нарікала на своє життя, вважала, що воно в неї найгірше. І ось трапилося диво: до неї прилетів Ангел Золоте Волосся. Він має навчити дівчинку бачити добро навіть у щоденних клопотах і щиро вірити в те, що життя прекрасне.

ЗІРКА МЕНЗАТЮК
(народилася 1954 року)

Зірка Мензатюк народилася на Чернівеччині, виростала в оточенні невимовної краси буковинської природи. Закінчила факультет журналістики Львівського університету імені І. Франка. Вона згадує, що писати почала ще в другому класі. Це сталося так: одного разу вчителька запропонувала переказати текст «Ліс восени». Замість кількох рядків дівчинка написала цілих п'ять сторінок. А надалі їй так сподобалося викладати на папері свої думки та яскраво фантазувати, що на цьому вона не зупинилася.

Серед творів Зірки Мензатюк є багато казок, оповідань, повістей про дітей, про українські церкви, про історію Києва, про світ природи. «Нехай будуть у дітей модними не тільки гаджети, – пише вона, – а й квіти, сонячні світанки, туристські мандрівки – уся барвистість і повнота життя».

Популярними стали книжки авторки «Таємниця козацької шаблі», «Дочка Троянди», «Дике літо в Криму», «Як я руйнувала імперію» та ін.

У повісті «Ангел Золоте Волосся» четвертокласниця Галя одного дня, коли їй на душі було надзвичайно важко, у себе в кімнаті побачила Ангела Золоте Волосся, який наче злинув із давньої ікони. Він запрошує дівчинку помандрувати в далеке минуле (у Київ

▶ Дарина Сингаївська. Обкладинка до книжки Зірки Мензатюк «Ангел Золоте Волосся». Видавництво «Знання» (2023)

XI століття!), де вона дізнається про видатного київського митця-іконописця Алимпія. Та чи дружніми будуть у Галі стосунки з однокласницями, чи навчиться вона аналізувати свої вчинки та чи повірить у те, що життя насправді – прекрасне? Прочитаймо твір і дізнаймося відповіді на ці запитання.

АНГЕЛ ЗОЛОТЕ ВОЛОССЯ

ПОВІСТЬ
(уривки)

1. Галині нещастя

Життя – паскудна штука, Галя давно це зрозуміла. Паскудно в школі, бо її улюблена вчителька Наталя Василівна вийшла заміж і виїхала з Києва. Паскудно вдома, бо батьки сварять Галю за ті зауваження, що в щоденнику, та ще багато за що. Паскудно влітку на канікулах, тому що Галя вкотре нікуди не поїхала. Навіть ім'я в неї паскудне.

Несе Галя воду,
Коромисло гнеться,
А за нею Йванко,
Як барвінок, в'ється.

Хлопці частенько приспівують їй цієї пісні, особливо Сашко Гнатенко. Для повного щастя в їхньому класі є ще й Іванко, а Галі зовсім не хочеться, щоб саме за нею вився.

Ніби батьки не могли назвати її інакше. Сабіна, чи Аліна, чи Карина, чи Ісанна. І тоді б – спокій голові. Як говорить бабуся Віра, «ніби ангели перелетіли». Але таким препаскудним, як останні три місяці, життя ще ніколи не було.

Узимку на ковзанці Степанчик, менший Галин братик, зламав собі ніжку, а коли Степанчика привезли в лікарню – ой-йой-йой, складний перелом, потрібна операція. На ніжку приладнали якийсь жахливий апарат, і ось уже пішов четвертий місяць, відколи братик у лікарні, і його лежанню кінця-краю не видно. Мама геть перевелася, змарніла, схудла. Їй, напевно, доведеться звільнитися з роботи. Та найгірше не це, а жалібні Степанчикові очі на бліденькому личку. Їй-бо, краще б уже псував Галині фломастери, як раніше.

▶ Михайлівський Золотоверхий монастир (1108–1113 – будівництво; 1997–1998 – перебудова), м. Київ

Верталася з лікарні, світу білого не бачила. Перетнула Михайлівський майдан, і раптом в очі вдарило сліпуче світло. Підвела голову – то сонце, що прозирнуло з-за хмар, осяяло крилату фігуру ангела на Михайлівському Золотоверхому соборі, і яскравий відблиск упав просто на неї. Галя несподівано для себе рушила в браму під дзвіницею. Колись вона сюди повертала, – з бабусею Вірою, але то було давно... Двері собору було відчинено навстіж. Усередині мерехтіли свічки, і Галя, мов заворожена, пішла на їхнє мерехтіння.

У портфелі вона знайшла дві гривні. Хвильку повагалася (бо за них мала б пакетик своїх улюблених горішків), і купила свічку. Тоненьку, із жовтого пахучого воску. Глянула: Ісус Христос і Божа Мати. Вони в церкві найголовніші, тому Галя не посміла турбувати їх. Але поруч із Божою Матір'ю стояло ангельське воїнство – здається, так називала цю ікону бабуся Віра. Тож запалила свічку й поставила перед ангелами. Не знала, чого і якими словами просити. Однаєдина думка товклася в голові: «Ну чому все так погано?».

2. Несподіваний гість

Галя побачила його, відчинивши двері своєї кімнати, але, на диво, не злякалася. Мала б подумати, що хтось чужий заліз у квартиру, проте не подумала. Він сидів на підвіконнику, спокійний і замріяний, і дивився у вікно. Здавалося, мовби його лице обрамлене золотом – ясним сяючим німбом. Він був добрий, без найменшої тіні зла. Його лагідне обличчя вона вже десь бачила, як і світлі кучері навколо лиця, і схилену в задумі голову. Але де, коли вона могла його зустріти? Таких зачісок сто років як не носять. І не вдягають подібного одягу. Хто ж він? Спитати, як його звуть, теж було не дуже зручно, але хіба зручніше тупцювати мовчки на порозі власної кімнати?

– Почекай… заходить сонце, – сказав світловолосий юнак, не повертаючи голови. – Прекрасний краєвид.

Їхня квартира на останньому – шістнадцятому – поверсі, і з вікна відкривається широка панорама: вулиця, будинки, а вдалині, на обрії – ліс. Точніше не ліс, а пуща[1], бо містечко, яке стоїть за лісом, так і називають: Пуща-Водиця. Сонце якраз торкнулось обрію, заливши навколишні будинки м'яким рожевуватим світлом. Сліпуче кружало поволі поринало за ліс, за далекі зубчики сосен. Ось лишилося пів кружала; ще видніється крихітна цятинка, мов жарина… Все, погасла.

– Моє ім'я нічого тобі не скаже, – повернувся до Галі юнак. – Тому краще називай мене Ангел Золоте Волосся.

Він – ангел?!! Може, ангели так запросто і з'являються? Вона нічого про них не читала, в шкільних підручниках про ангелів не пишуть.

Набравшись відваги, дівчинка ступнула ближче й сіла на краєчок ліжка. Про що спитати несподіваного гостя? Коли одужає Степанчик? Чи, може, краще нічого не питати, а натомість попросити, аби її прикрощі минулися? Може, ангел і з'явився, щоб допомогти? Хоча, якщо чесно… Їй хотілося… дива. Бодай маленького, але справжнього, неземного, чогось такого, що тільки ангели вміють.

– А… хто назвав вас Ангелом Золоте Волосся? – спитала дівчинка.

– О, то давня історія! – засміявся він. – Я дістав це ім'я через мого друга.

– Через ангела в блискучих латах? – згадалася Галі ікона з Михайлівського монастиря.

– Ні, через людину.

– Хіба ви дружите з людьми? – як же вона могла забути, що в людей є ангели-охоронці!

– Я не був його охоронцем. Проте ми заприятелювали.

Галя знітилася. Здається, він читав її думки.

– Він був твоїм ровесником, коли батько привів його вчитися.

– Ангели дружать зі школярами?

– Хіба це дивно?

– Та, мабуть, ні, – невпевнено відповіла Галя.

[1] **Пу́ща** – великий, старий ліс.

Той хлопець її зацікавив. Яким він був, що ангел потоваришував із ним? Святим та божим, з ранку до ночі молився? Чи, навпаки, звичайною дитиною?

– Якщо хочеш, можеш його побачити. Хай станеться… одне невеличке диво, – добродушно примружився золотоволосий юнак.

3. Хлопчина з минулого

Що трапилося далі, Галя не могла пояснити. Вона відчула легке запаморочення, – на якусь коротку мить, а проте все довкола невпізнанно змінилося. А Галя ніби дивилася суперсучасне кіно в 3D-кінотеатрі з напрочуд яскравими кольорами й звуками. Проте замість кінозали навколо розлягався неозорий простір і широко синів… Дніпро?

– Так, Дніпро, – підтвердив Ангел Золоте Волосся.

На протилежному березі, скільки сягало око, виднів безкрайній незайманий ліс. По цей бік теж здіймалися віковічні дуби й сосни. Мов зелений вінок, вони оточили простору галявину на кручі, серед якої стояла новозбудована церква. Біля її входу чоловіки розмішували червонястий розчин. Ще кілька робітників розпилювали товсті дубові дошки. На Галину появу ніхто з них не звернув уваги.

– Ти для них невидима, – зауважив ангел.

На кручу вибрався, розхлюпуючи із цеберки воду, рудоголовий нестрижений хлопчина в латаній-перелатаній одежі. Робітники почали жадібно пити, передаючи кухоль один одному. Деякі мали на собі чернече вбрання.

– Не впізнаєш ні місця, ні собору? – запитав Галю ангел.

Вона ще раз глянула на споруду. Рожеві стіни складені з каменю і рядів тонкої цегли. Вчора на уроці Катерина Петрівна пояснювала, що таку цеглу називають плінфою і що будували з неї дуже-дуже давно, в княжі часи.

– Ти бачиш далеке минуле, – підказав Ангел Золоте Волосся.

Он воно що. Цікаво, цікаво. Галя могла б заприсягтися, що ніколи раніше не бачила ні цих круч, ні церкви. Хоча краєвид нагадував щось знайоме.

– Паночку, то ви питали за отцем ігуменом? Він пішов у Ближні печери, – мовив хтось неподалік від Галі, аж вона стрепенулася.

◀ Києво-Печерська лавра (1051), м. Київ

[1] **Ки́єво-Пече́рська ла́вра** – православний монастирський комплекс, одна з найбільших українських святинь.
[2] **Ла́вра** – великий православний чоловічий монастир.

Ближні печери! Виходить, вона бачить Києво-Печерську лавру[1]. Точніше те, із чого лавра[2] починалася.

Недалеко від неї старий чернець розмовляв із сільським дядьком. Поруч із дядьком переступав із ноги на ногу його син – хлопчина в білій сорочці, підперезаний червоним поясом, височенький, русявий, з тонкими рисами ніжного рум'яного обличчя. Галя подумки назвала його паничиком.

– Доглянь коней, – звелів дядько хлопцеві. – А я піду пошукаю отця ігумена.

Коні, пофоркуючи, захрумтіли зерном, а хлопчина, задерши голову, замилувався церквою. Споруда йому подобалася: він аж усміхався, обводячи поглядом високі могутні стіни, прикрашені узорами з плінфи, величну баню із золотим хрестом, що мовби пливла серед хмар. Здавалося, він забув про все на світі.

– То це так ти глядиш коней?

З несподіванки хлопчина здригнувся (і Галя теж), а нестрижений служка, який щойно приніс майстрам води, зайшовся реготом.

– Що, гарна церква? Певно ж, тобі й не снилося, що в світі є такі церкви.

– Та ні, я з-під Києва. Ця церква така ж висока, як Собор святої Софії! – щиро сказав прибулий хлопець. – Чи правду мовлять люди, що цю церкву варяг Симон побачив у небі? І навіть обміряв її поясом зі щирого золота?

– Звісно правда! Інакше чого б народ говорив, – відповів служка.

Галя знала цю історію. Вони всім класом ходили в Лавру, і їхня вчителька – то була ще її лю́ба Наталя Василівна – розказувала, як збудували знаменитий Успенський собор.

У київського князя служив варязький княжич Симон. Коли він плив до Києва, його корабель захопила на морі страшна буря. Вже не сподіваючись на порятунок, Симон почав молитися і раптом побачив у небі величну церкву. «Ти не потонеш, а будеш похований у цій церкві, яку мають збудувати!» – почувся згори голос. Видіння постало таке виразне, що варяг обміряв церкву золотим поясом: вона була 20 поясів завширшки, 30 завдовжки, 30 заввишки, а разом з верхом, з банею – 50.

У 1068 році, коли на Русь напали половці, варяг Симон разом із князями Ярославичами прийшов у Печерський монастир до преподобного Антонія просити благословення перед битвою. І знову він почув про церкву: святий чернець йому провістив, що битва завершиться поразкою, але Симон не загине, бо має бути похований у церкві, яку тут збудують. Після нещасливої битви на річці Альті Симон віддав золотий пояс святим отцям на будівництво храму.

– Навіть місце на церкву вказав сам Бог, – додав монастирський служка: – Прийшли в монастир четверо майстрів-греків із Царгорода, ці, що й тепер у нас працюють. Прийшли й питають: «Де ви хочете ставити церкву? Бо нам явилася Цариця Небесна і послала збудувати храм у Києві на Русі». Тоді отець Антоній став молитися, щоб по всій землі впала роса, а там, де має стояти церква, щоб лишилося сухо. Уранці братія і знайшла суху галявину на верху гори.

– Може, її провіяв вітер або просушило сонце? – зауважив паничик.

– Еге! Наступної ночі отець Антоній став молитися, щоб, навпаки, по всій землі було сухо, а на святе місце впала роса. І знову Бог указав оцю гору! – служка аж ногою тупнув, мовляв, ось вона, обрана Богом земля. – Отець Антоній молився ще й третьої ночі. А вранці поблагословив місце під божественну Богородичну церкву, і тоді з неба зійшов вогонь, спалив кущі, розчистив галявину. Люди з дива попадали на землю. Було тут багато киян, і ченці, і великий князь Святослав, і його дружинники, і княжий небіж Володимир, той, що тепер править у Переяславі.

– Ти теж бачив, як вогонь із неба сходив? – запитав паничик, не зводячи зі служки зачарованих очей.

– Ні, я тоді ще малий був, уже більш як десять літ минуло, – знехотя зізнався служка. – Але отці про це розповідають. Кажуть, що великий князь власними руками копав рів на підвалини…

Служка згорда подивився на прибульця. Прекрасна церква, будівництво якої перетворилося на низку чудес, заполонила його уяву.

– Не така вона й незвичайна, ця церква, – шепнула Галя ангелові. – Бабуся казала, що під час війни її підірвали динамітом. І ніяке диво її не врятувало.

– Тільки собор знову стоїть відбудований. Ніби з ним нічого й не сталося.

4. Диво

Тим часом із-за собору видибав чернець із білою бородою, схожий на доброго дідуся з казок. Глянувши на служку, він докірливо похитав головою:

– Остапе, а діло стоїть! – пробурмотів старенький, а тоді пильно подивився на паничика, з яким розмовляв Остап.

– Йди-но, хлопче, сюди, – поманив його рукою.

Паничик поцілував ченця в руку й стояв перед ним, схиливши голову.

– Твоє місце тут, Алимпію, – сказав старий.

– Я не Алимпій.

– Станеш Алимпієм. Тут, у монастирі, знайдеш славу й благодать. І сам його прославиш! – він поблагословив хлопця, тоді ще раз зиркнув на Остапа й подибав до будиночка віддалік за деревами.

Паничик провів його зчудованим поглядом.

– Оце то так… – проказав Остап, розглядаючи паничика, ніби щойно його побачив. – Ти хоч уявляєш, хто з тобою говорив? Отець Матвій Прозорливий! А чого ти не признався, що прийшов постригатися в ченці?

– Та я… Батько привезли мене в науку… якщо візьмуть.

– Святе Письмо переписувати? Мабуть, ти будеш, як отець Нестор! Мабуть, ти теж таким станеш.

– Мені б до малярства, – тихо усміхнувся хлопчина.

– Маєш хист?

– Малювати малював…

– Може, святого Миколая Угодника? Чи Георгія Побідоносця, що змія перемагає?

– Я малював коней, дівчат, дядьків… удома на хатніх стінах… Мати били, бо Парася, служниця наша, третій раз цього літа мусила хату перебілювати.

– А нащо ж ти аж тричі стіни розмальовував! – розреготався Остап.

– Сам не знаю. Воно як накотить на мене – хоч умри, хочеться малювати. Мати сердилися, карали, а батько звеліли збиратися до печерських отців. Бо якщо воно, кажуть, від Бога, то мене треба віддавати в науку. Коли я малюю, мені так гарно на душі, що й не сказати…

– Диви, сюди піднімається ігумен Никон!

Стежкою, що вела із кручі вниз, наближалися двоє: батько паничика й літній чернець із поважною поставою і суворим лицем. Обидва хлопці низько вклонилися.

– Це і є твій отрок[1]? – запитав ігумен у чоловіка.

Паничик ще раз вклонився, даючи знати, що таки він.

– Ходімо до храму. Скажу майстрам, хай випробують хлопця.

Ігумен Никон, не озираючись на супутників, швидкою ходою рушив до церкви і перший увійшов усередину. За ним – чоловік, підштовхуючи сина, а слідом подався й цікавий Остап. Ангел Золоте Волосся легенько торкнув Галю за плече, і вони також опинилися в храмі. На риштованнях працювали майстри, які оздоблювали стіни. Одні чаклували над хитромудрими узорами, прикрашаючи ними стовпи, що підпирали центральну баню[2]; інші малювали на стіні, на свіжій сирій штукатурці, пастухів, які кланялися Матері з Дитятком. Вгорі над вівтарем троє майстрів викладали образ Божої Матері з дрібних шматочків кольорового скла.

Ігумен Никон кивком руки підкликав майстра, що саме спустився з риштовань – сухорлявого, дуже смаглявого, напевно, одного з греків.

– Цей хлопець хоче вчитися малювати. Випробуй, чи має він хист.

Майстер оглянув хлопця з голови до ніг насмішкуватим поглядом.

[1] **О́трок** – підліток.
[2] **Ба́ня** – церковний купол.

– Значить, хочеш малювати? – і Галя зрозуміла, що зовсім то не грек, бо майстер вимовляв слова м'яко й округло, як сільські дядьки з-під Києва.

Хлопчина глянув майстрові в очі й твердо мовив:

– Так, хочу…

– Ось маєш скло, – майстер подав хлопцеві миску з дрібними скляними кубиками. – Це смальта, з неї ми викладаємо на стінах мозаїку. Скажи, вона тут однакова? Одного кольору?

– Ні. Ця ось, – хлопець узяв один із кубиків, – зелена, як трава; ця темніша, як лист конюшини, – узяв він інший кубик, – ця як рута, а ті кубики зелено-сиві. Такою трава буває вранці, коли впала роса.

– У тебе добре око. Близькі відтінки розрізнить не кожен. В одному кольорі маємо по двадцять-тридцять відтінків смальти, а часом їх навіть більше. Й золота́ смальта різна. Якби була однакова, хіба б грала живим сяйвом навколо Богородиці? Тепер спробуй докінчити узір на стовпі. Тільки малюй легенько, щоб можна поправити.

Хлопчина взяв від майстра щось схоже на вуглину й несміло підійшов до стовпа. Глянув угору на початий орнамент, обережно провів лінію… Ще кілька змахів рукою – і на стеблі розгорнулися широкі кучеряві листки, точнісінько такі ж, як були зображені вище.

Майстер стояв, узявшись у боки, поглядом вивіряв узір.

– Добре! – похвалив він. – Я беру тебе в учні…

– Дивіться! Диво! – несподівано почувся гучний вигук.

– Дивіться! Дивіться всі! Це ж Дух Святий!

Над вівтарем з'явився голуб. Галі здалося, ніби він спурхнув із вуст Діви Марії. Чернець, що саме приніс відро свіжого розчину, впав на коліна. Робітники, покинувши працю, молитовно складали руки.

– Та це ж голуб, простий голуб! – гукнув один із майстрів. – Зловіть його!

Ніби відчувши загрозу, голуб злетів у недосяжну височінь, зробив коло і – зник, злився з уже закінченим мозаїчним образом Ісуса Христа.

– Куди він подівся? – спитав майстер, який хотів зловити голуба.

– Влетів у вуста Спасителя! – відповіло йому кілька голосів.

– То справді Святий Дух!

Раптом лик Божої Матері, що було потьмянів, знову сяйнув сонячним світлом. У сліпучому промінні з'явився той же голуб. Він підлітав до образів святих апостолів, сідаючи кожному то на руки, то на голову. Майстри падали на коліна.

– Диво… Диво! Дух Святий! – приглушено гомоніли вони.

Юний художник стояв навколішках, притиснувши руки до грудей.

– Пострижусь… Тільки б малювати… – шепотів він.

Ангел Золоте Волосся торкнув Галю за руку. Світ мовби схитнувся в її очах, і враз усе щезло – голуб, собор, хлопці, майстри.

5. Успіх і розчарування

Галя знову сиділа на краєчку ліжка у своїй кімнаті. Ангел Золоте Волосся, як і раніше, спирався об підвіконня, напівобернувшись до неї.

– Що сталося з тим хлопцем… Алимпієм? Це ж ви з ним подружилися?

– Так, із ним, – кивнув головою ангел.

– Він постригся в ченці? І що то було в соборі: Святий Дух чи звичайний голуб?

– Кожен бачить те, що здатний побачити, – ухильно відповів ангел.

Значить, дива не сталося. У собор випадково залетів голуб. А майстри й повірили, що то Дух Святий. Алимпій у нього повірив. І постригся в ченці. З хлопцем вчинили нечесно. Заманили його в монастир.

– Див сталося три, а не одне, – посуворішав ангел. – Перенестися в минуле – це не поїздом у метро прокататися. І не всім випадає побачити ангела, – він злегка розвів руки, мовби демонструючи: ось я. А щодо з'яви Святого Духа…

Він устав із підвіконня, даючи знати, що розмова закінчена.

– Хочу, Галю, попросити тебе про одну річ. Постарайся знаходити добре в тому, що є. Гаразд?

Він підбадьорливо усміхнувся і – зник.

* * *

– Отже, ви мали прочитати й переказати розповідь про найвідоміші храми Київської Русі, – голос у Катерини Петрівни тонкий і високий, аж від нього дзвеніло в вухах. – Супрун Галина!

Галя підхопилася, ніби обсипана жаром. Урок вона вивчила, але чомусь щоразу, коли доводилося відповідати перед класом, усе прочитане вилітало з голови.

– Найвідоміші храми… це… Софія Київська… і Успенська лавра… Печерська лавра… Успенський собор у Печерській… – залепетала Галя…

– Тепер розкажи, якими були давні собори, із чого їх будували.

Галя здивовано глянула на Катерину Петрівну. Поволі, спочатку невпевнено, а далі все твердішим голосом вона стала описувати могутні рожевуваті стіни з каменю і рядів тонкої цегли-плінфи, викладені плінфою оздоби – хрести й безконечники, розповіла про важку працю давніх будівничих, які навіть дошки робили вручну, про фрески – малярство по сирій штукатурці – і смальту з її незліченними відтінками, з якої викладали чудові мозаїки, про те, як вражали тодішній люд пишні височенні собори і які прекрасні легенди складали про них у народі. Галя говорила й говорила, Катерина Петрівна не зупиняла її, а весь клас слухав напрочуд уважно.

– Отже, діти, – сказала вчителька, коли Галя раптом замовкла, – в нашому класі росте майбутня історикиня. Або, можливо, мистецтвознавиця. Молодець, Галю! Ставлю тобі дванадцять балів за домашнє завдання і ще дванадцять – за ґрунтовний усний реферат про давньоруське мистецтво.

Це ж треба – дві дванадцятки одним махом! Відмінниця Ісанка невдоволено закопилила губки… Схвильована, розчервоніла, Галя не вірила власному щастю. Ото мама здивується та зрадіє, коли дізнається!

Як казав Ангел Золоте Волосся? Знаходити добре в тому, що є. У Катерині Петрівні можна знайти добре: вона справедлива. Поставила дві дванадцятки!

Додому Галя летіла, немов на крилах…

Відчинивши вхідні двері, дівчинка вловила запах валер'янки. Мама знову плакала. А Галя ж уявляла, як діставатиме з портфеля щоденник, як розкриватиме його перед мамою… Ех, усе коту під хвіст?

– Мамусю, що сталося? – спитала Галя, хоч здогадалася, у чому річ.

– Ой доню! У Степанчика ніжка не зрослася. Хоч би він вилікувався!

Значить, таки знову операція. Не могла собі пробачити, що вчора не спитала в ангела про Степанчика. І ось тепер, коли Галя сиділа й дивилася на заплакану маму, її раптом осяяв здогад.

– Зі Степанчиком буде все добре! Тому що… учора я бачила ангела.

– Якого ангела, Галю? – тихо, майже пошепки спитала вона.

– Ангела Золоте Волосся. Наше лихо минеться, бо він допоможе.

– Люди не бачать ангелів!

– Він був білявий, з волоссям до пліч… Схожий на вродливого юнака.

– О, Господи! Невже ще й тебе водити по лікарях? – схлипнула мама. – Може, ангел тобі приснився, правда ж?

Галя ствердно кивнула й низько-низько опустила голову.

– Від твоїх вигадок можна розрив серця дістати…

Коли з роботи вернувся тато, мама довго щось розказувала йому притишеним голосом, батьки по черзі повчали Галю, що треба розуміти, до чого можуть призвести необдумані фантазії. Галя мовчки міркувала, який у неї невдалий день. Якби не дві дванадцятки, в ньому не було б нічогісінько хорошого. Проте від згадки про шкільний успіх дівчинка нишком усміхнулася, і на душі їй потепліло.

6. Катерина Петрівна

Цей урок ніколи не закінчиться. Ділення чисел із нулями на двоцифрові числа… Галя не слухала, а міркувала про Ангела Золоте Волосся. Не варто було говорити про нього мамі. Тепер жодній живій душі не обмовиться про ангела. Він буде її таємницею, яку вона не розкриє ні Олі, ні Ісанці, а то ще подумають, що в неї галюни.

Але все-таки – чому з'являвся ангел? Учора Галя переглянула дитячу Біблію. Небесні посланці здебільшого мали значно важливіші завдання: зупинити Авраама, щоб не приносив у жертву свого сина; забрати праведного Лота з приреченого на загибель Содому; благовістити Діві Марії про народження Ісуса Христа. Дрібними справами ангели не переймалися.

Дівчинка примружила очі. Уявила свого ангела в сяйві призахідного сонця. Цікаво, що з Алимпієм трапилося далі? Продзвенів дзвоник! Галя вже намірилася шмигнути в коридор, як її перепинив голос Катерини Петрівни:

– Галинко Супрун, будь ласка, залишся в класі.

Ісанка хихикнула, переморгнулася з Олею. Їм з неї смішно. Зараз учителька вліпить їй чергове зауваження.

– Олю, Ісанко, хіба я просила вас залишитися? До побачення!

Подружкам довелося виместися з класу.

– Що в тебе з пальчиком?

– Врізалася.

– Коли чистила яблука на млинці? Я дзвонила на роботу до твого тата, похвалила тебе за чудову відповідь на уроці. Він розповів, як ти хазяйнуєш без мами.

Катерина Петрівна злегка дорікнула Галі, що та нічого не розповіла про свої домашні негаразди. І все ж Галя мусить триматися. Батьків не потішить, якщо їхня хороша, розумна доня закінчить навчальний рік абияк. Братика неодмінно вилікують.

Дівчинка слухала, втупивши погляд у круглі голівки цвяхів на підлозі. Їй було б легше, якби Катерина Петрівна сварила її. Від лайки Галя наїжачувалася, згорталась у такий собі колючий клубочок, на голках якого застрягали докори й нарікання, не пробиваючись глибше. Враз відчула себе малою і самотньою, в горлі прикро зашкребло, і по щоці, на Галин сором, поповзла сльоза.

– Тихо, тихо, не треба плакати, – Катерина Петрівна легенько обняла дівчинку.

Гладила їй голівку й говорила, говорила щось тихе, ласкаве, і Галя раптом збагнула, що не почуває до вчительки неприязні. Шморгнувши носом, дівчинка витерла долонями мокрі щоки.

– Вибачте, що я не слухала на уроці, – ледь чутно мовила дівчинка, почервонівши.

7. Тридцять тисяч

За вікном пливли важкі дощові хмари. Ангела знову не було. А вона мала до нього цілу купу питань. Про Степанчика, про… Вона зробила домашні завдання – зробила старанно, навіть математику.

Потім заходилася варити вечерю. Відколи Степанчик у лікарні, Галя багато чому навчилася. Вона вже чистила картоплю, майже не ранячи пальців, уміла смажити яєчню і навіть пекти яблучні млинці. Але сьогодні хай буде суп. Але Степанчик не йшов їй із думок. Він, звичайно, бешкетник і ще той фрукт: ламав і виписував Галині фломастери, заважав учити уроки… А ще вечорами вони гралися: Степанчик тікав, Галя його ловила, і вони бігали, реготали, верещали й тупотіли, як сто слонів.

Раніше дівчинка не підозрювала, що коли вдома нікого нема, домівка стає такою незатишною. Вернувся з роботи тато, і Галя метнулася подавати вечерю. Суп явно не вдався, але тато їв і прихвалював. Мабуть, дуже зголоднів.

– Бабуся Віра передала тобі гостинець, – сказав він, повечерявши. – Ця книжка тобі знадобиться, бо ти в нас, виявляється, історикиня!

Він вийняв із кулька альбом «Мистецтво Київської Русі». Бабусі його подарували на роботі, коли вона виходила на пенсію. Галя любила його розглядати, особливо фотографії старовинних коштовностей: браслети, персні, важкі сережки-колти[1], які чіпляли не до вух, а до шапочок. А найдужче їй подобалися золоті намиста-барми й корони з перегородчастої емалі з зображеннями Богородиці, птахів-сиринів та інших дивовиж. Галя уявляла себе київською князівною, подумки приміряла прикраси: ось ця діадема якраз на її голову! Ось це намисто було б їй до лиця!

Тільки що це? З розгорненого альбому на неї глянув Ангел Золоте Волосся! То був його портрет. Чи, точніше, ікона. Про що свідчив і підпис: «Архангел Гавриїл (Ангел Золоте Волосся)». Але чому ангела названо архангелом Гавриїлом?

[1] **Колт** – давньоруська жіноча прикраса XI–XIII ст. у вигляді порожнистої металевої підвіски, яку прикріплювали до головного убору.

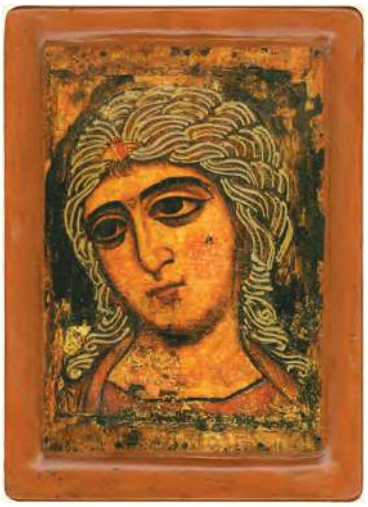

◀ Копія давньої ікони Ангел Золоте Волосся (XII ст.). Була поширена на території Русі-України

Можна подумати, ніби в нього два імені. Про архангела Гавриїла Галя дещо пам'ятала. Він благовістив Діві Марії про народження Божого Сина. Проте друге його ім'я – Ангел Золоте Волосся – їй подобалося більше. Дівчинка знову перечитала підпис. «Ікона новгородського письма (?) XII ст. Дошка, паволока, левкас, темпера. Петербург. Державний Російський музей».

Здавалося, ніби хтось засумнівався: «Це ікона новгородського письма?». І Галя мала відповісти, так чи ні, а вона ж не знала. «XII ст.» – це зрозуміло. Ікону написано в дванадцятому столітті. Дев'ятсот років тому. Ого! «Дошка». Теж ясно. А далі знову загадка: паволока, левкас, темпера. Галя не знала, що означали ці слова. Повагавшись, вона подалася до тата.

– Чому стоїть знак питання? – відірвався від телевізора він. – Та тому, що одні вчені відносять ікону до новгородського малярства, а інші вважають, що вона створена в Києві.

– Якщо ікона київська або новгородська, то чого написано: «Петербург»?

– Бо ікону вивезли з Києва, вона тепер зберігається в Петербурзі.

– А що значить «паволока, левкас, темпера»? – не вгавала[1] Галя.

– Намальована на дошці. Як правило, брали липові дошки, добре висушені, вистояні, щоб готова ікона не тріскалася і не жолобилася. На дошку наклеювали тонку тканину, щоб краще трималася фарба. Тканина була дорога, найчастіше шовкова. У давнину її називали паволокою. Далі тканину заґрунтовували – наносили тонкий шар алебастру або крейди, змішаних із клеєм. Ця суміш і є левкасом. Фарби брали натуральні, з різних мінералів. Інших тоді не

[1] **Не вгава́ти** – не переставати говорити, не замовкати.

знали. Їх розтирали в найдрібніший порошок і змішували з яєчним жовтком. Така техніка називається темпера. До фарби додавали винний оцет і збагачену сріблом свячену воду, які консервували жовток, тому зображені лики краще зберігалися. Кажу «лики», бо то в звичайної людини – лице, обличчя, а в святого на іконі – лик.

Добре, що тато в неї такий розумака. Він знав про все на світі, крім хіба що одного: як заробляти гроші. Так жартома говорила мама. Гроші в їхній хаті не водилися, на жаль. Галя вернулась у свою кімнату, але все ще думала про тата.

Ось якби він був банкіром, як батько Сабіни, її однокласниці! Він підвозив би Галю до школи на лискучому чорному джипі. Заходив би з нею до класу – поважний, напахчений дорогими парфумами, костюм на ньому новесенький, з голочки, ще й напрасований до хрускоту. «Катерино Петрівно, – мовив би він учительці, – думаю, ви не будете проти, якщо ми заберемо Галю за кілька днів до початку канікул? Розумієте, у нас квитки до Італії, і вже замовлено готель». Тож Галя, узявши тата під руку, велично вийде з класу, щоб летіти в Італію. Або на Крит! Або в Париж! І клас заздро дивитиметься їй услід...

З альбомної сторінки на Галю дивився ангел. «З тобою не все гаразд, дитинко», – мовби казали його розуміючі, співчутливі очі. За дев'ять століть він нітрохи не змінився. Таке ж ніжне, округле обличчя – ой ні, лик! Лик зі світлою шкірою; такі ж великі темно-карі очі, з яких променилася доброта. «Чи той художник була не Алимпій?» – мимохіть подумалося Галі. Дівчинка метнулася до книжкової шафи, вийняла довідник про Київ і знайшла в ньому час будівництва Успенського собору: 1073–1089 роки. Далі відшукала дати життя і смерті засновників Києво-Печерської лаври преподобних Антонія і Феодосія. Той нестрижений хлопчина-сирота, Остап, казав, що обидва десять літ як покійні. Значить, Галя бачила літо 1083-го року або наступне за ним. Алимпій був на ту пору підлітком. Отже, ставши художником, він малював в кінці XI – на початку XII століття. Усе збігалося!..

Хряснули вхідні двері – то прийшла мама. Вона дуже повільно роздягалася в передпокої, зайшла на кухню й знеможено сіла край стола.

– Лікарі радять робити операцію в Німеччині. На це потрібно тридцять тисяч євро, – холодним голосом сказала вона.

– Лесю… Лесю Українку також оперували в Німеччині[1], – не до ладу згадав тато.

– Інакше Степанчик лишиться калічкою.

Тато сумно похилив голову. На відміну від Лесиного батька, він не мав маєтку в Колодяжному. Він взагалі не мав нічого, крім мізерної зарплати.

– Ми мусимо знайти ці гроші, навіть якщо доведеться продати квартиру.

[1] Юній Лесі Українці в Німеччині було зроблено першу у світі операцію з видалення кістки долоні, ураженої на той час невиліковною хворобою – туберкульозом.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розташуйте подані події відповідно до їх розгортання в повісті «Ангел Золоте Волосся».

А	Б	В	Г
Тато приніс альбом про мистецтво	Галя отримала дві дванадцятки	Мандрівка в Київ XI століття	Галя побачила в кімнаті ангела

2. У рядках *«Він сидів, спокійний та замріяний, і дивився у вікно»* йдеться про

А Степанчика Супруна
Б сироту Остапа
В Ангела Золоте Волосся
Г хлопчика Алимпія

3. Під іконою, на якій Галя впізнала Ангела Золоте Волосся, був підпис

А «Архангел Гавриїл»
Б «Алимпій Печерський»
В «Ісус Христос»
Г «Георгій Побідоносець»

АНАЛІЗУЄМО

4. Прочитайте перший абзац повісті «Ангел Золоте Волосся». Чому Галя вважала, що життя – паскудна штука?

5. Де дівчинка вперше зустрілася з Ангелом Золоте Волосся? Розкажіть, яким ви його уявляєте. Знайдіть у тексті й зачитайте опис зовнішності ангела.

6. Яке диво й чому запропонував Галі Ангел Золоте Волосся після їхнього знайомства?

7. Розкажіть про першу мандрівку Галі в Київ XI століття. Що вона там побачила? Знайдіть у тексті й зачитайте кілька речень, у яких описано Київ або церкви в старовину.

8. Розкажіть, що ви дізналися про хлопчика Алимпія? Яке випробування він пройшов, аби залишитися в монастирі й учитися малярству?
9. Прочитайте уривок тексту (розділ 5) від слів *«Галя знову сиділа на краєчку ліжка у своїй кімнаті»* до слів *«Він підбадьорливо усміхнувся і – зник»* (с. 237). Чи помітила Галя дива, які для неї робив Ангел Золоте Волосся? Як ви розумієте його пораду?

Постарайся знаходити ДОБРЕ в тому, що є.

10. Чому дівчинка вирішила нікому не розповідати про свою зустріч з Ангелом Золоте Волосся?
11. Чи змінилося ставлення Галі до вчительки Катерини Петрівни? Чому саме? Чи допомогла в цьому порада ангела?
12. Які цікаві історії про Успенський собор розповів Остап Алимпію? Чи були заворожені хлопчики красою цієї споруди?
13. Яку книжку передала бабуся Віра своїй онуці? Що найбільше здивувало дівчинку, коли вона гортала сторінки цього видання? Поясніть, чи можна вважати Галю допитливою дитиною.
14. Користуючись інтернетом, знайдіть відомості про інші мистецькі цінності, які в різний час були вивезені з України. Із яких причин їх вивезли?
15. Доведіть, що за жанром твір «Ангел Золоте Волосся» – повість.

ненависть
доброзичливість
злість
щирість
відвертість
егоїзм
співчутливість
сварливість
довірливість
згуртованість

МІРКУЄМО

16. Чи повинні, на вашу думку, батьки в усьому й завжди підтримувати своїх дітей? Поміркуйте, чи відчувала Галя підтримку мами, тата, бабусі. Якими були стосунки між членами родини Супрунів? За потреби скористайтеся довідкою.
17. Галя в усьому бачить лише погане й не вірить у диво. Чи може, на вашу думку, бути щасливою людина, яка постійно нарікає на своє життя? Що треба для того, щоб стати щасливим / щасливою?
18. Чи може, на вашу думку, бути корисною для кожного з нас порада, яку дав Ангел Золоте Волосся головній героїні?
19. Дива трапляються на Різдво. А чи схожі події повісті «Ангел Золоте Волосся» на різдвяне диво? Як ви думаєте, які ще дива можуть трапитись у наступних розділах повісті?

8. Чорт із тихого болота

Галя переверталася з боку на бік, товклася, як домовик. Невже до їхніх злигоднів додасться ще й продаж квартири?

Де тоді жити? Звичайно, Степанчика треба рятувати. Тому вони мусять роздобути гроші. Тридцять тисяч євро!

Вселитися до бабусі Віри в її однокімнатну? Ні, гроші треба знайти деінде. От якби… заробити! Трохи тато, трохи мама, а трохи й вона, Галя. Утрьох вони виберуться зі скрути (задля цього Галя готова працювати все літо).

У школу Галя прийшла невиспана й похмура. Оля збирала гроші на плавання. А Сабіна порадила, який басейн вибрати, щоб хороший і недорогий. Вона й плавала, вона й верхи їздила на коні Арараті, мала абонемент у кінний клуб.

– Галю, а ти чого не здаєш гроші? – насмішкувато спитала Оля.

– Я не маю часу на плавання. Мушу провідувати братика в лікарні, – глухо пояснила вона.

Дівчатка ж, як навмисно, розвели хіхоньки-хахоньки. Сабіна розказувала, як вони з мамою заблудились у Венеції.

– А я цього літа поїду в Словенію, – вставила свої дві копійки Грінка, чи то Даруся Гриненко. – Батьки вже замовили путівки.

Туреччина – Анталія – Єгипет – Кріт – Пальма-де-Мальорка, – сипалися барвисті, як тропічні метелики, слова.

– А ти, Галю, куди збираєшся?– знову зачепила її Оля.

Вона знала, що Галя ніколи нікуди не їздила. І Галя не витримала.

– Ах, які ви всі круті! – підвівшись із-за парти, стала вона супроти однокласниць. – У татусів є грошики! Татусь на моречко повезе, на Пальму-де-Майорку!

– Мальорку, а не Майорку, – поправила її Ісанка.

– Хоч на Канарські острови! Жаби-мандрівниці!

– Не слухай її, Сабіно, – схилилася до однокласниці Ісанка, бо Галя кидала образливі слова чомусь саме Сабіні, у її широко розкриті чорнющі очі. – То вона від заздрощів…

– Я – від заздрощів? – перепитала Галя. – Ах ти ж, підлиза!

– Ги-ги! Галя вийшла з берегів! – розсміявся Сашко Гнатенко.

– А ти б мовчав, гальмо! – відрізала Галя.

Сашко ображено закліпав очима.

– Без гальма не поїдеш. Можна розбитися, – прорекла всезнаюча Ісанка.

– Не гальмуй – снікерсуй! – Сашко випалив фразу з телевізійної реклами.

З Галі знову сміялися, як завжди! Вона вискочила в коридор. Проте ще почула догідливий голос Ісанни, що зверталася до Сабіни:

– Хто б сподівався…

Не сподівалися – так знайте! У тихому болоті чорти водяться, як говорить та ж бабуся Віра. Тепер Сабіна зненавидить Галю. Вона в класі найкрутіша. Галя їй: «Жаба-мандрівниця»! Досі щирих подруг не мала, тепер ще й нажила собі ворогів.

Галя стала біля вікна, гарячим чолом притулилася до шибки. Якийсь чолов'яга, що спинив своє авто перед школою, протирав забризкане лобове скло автомобіля. І враз Галю осінило. Витирати скло в автомобілях! Ось заняття, якого вона шукала! Колись вона бачила на Поштовій площі, як двоє хлопчаків мили скло в автомобілях, що спинялися перед світлофором, а водії платили їм гроші. Це ж стільки можна заробити!

9. Так вважають емо

Додому Галя не йшла, а бігла, мерщій знайшла чисту губку й пластмасове відерце, набрала в нього небагато води, додала мийного розчину й – гайда. У метро пасажири позиркували на Галине відро з осторогою.

І ось дівчинка на Поштовій площі, під світлофором, що міряв вулицю зеленим оком. «Ось зараз… на наступне червоне світло», – постановляла вона собі… Нарешті змусила себе ступити до легковика й провела губкою по шибці в дверцятах.

– Мала, відійди! Ти скло піском подряпаєш! – зарепетував водій, відчинивши дверці. Галя перелякано відскочила на тротуар.

З наступною машиною вийшло краще. Правда, Галя не дотяглася, щоб витерти верх лобового скла, але молода білявка, що сиділа за кермом, все одно подякувала й заплатила дві гривні. Дівчинка акуратно розправила зім'яту купюру й засунула в кишеню курточки. За працю Галі давали хто гривню, хто дві, а один водій простягнув їй п'ятдесятку. Дівчинка не повірила власним очам.

– Ви… помилилися? – злякано перепитала вона.

– Ні, не помилився. Рости велика, трудівничко!

Але біля наступної машини Галя загаялася: вона ще витирала скло, як ввімкнулося зелене світло. Дівчинка зопалу відскочила на тротуар, забувши на дорозі відерце. Машини зім'яли його, мов горіхову шкаралупку.

– Насшибала[1] бабок, – прокоментував Галину невдачу хлопець, який спинився біля пішохідного переходу. – Той чувак[2] з «ланоса» розщедрився!

– Я збираю братикові, на операцію в Німеччині, – пояснила Галя.

– Ой! – недовірливо скривився хлопчина.

Він був приблизно Галин ровесник, з виду задерикуватий і розхристаний.

– Я справді збираю для братика. Він зламав ніжку…

– Багато назбирала?

– Та ні. Й відро побилося, – зітхнула Галя.

– А чому ти не пішла в метро?

– Я ж на метро й приїхала, – нерозуміюче зиркнула на нього Галя.

– Ха! Чого грошей не просила? У метро, у людей? У метро знаєш, скільки можна заробити? По тищі в день!

– По тисячі? Гривень?

– А тобі мало? Не доларів же. І не євриків, – здвигнув плечима хлопець. – Слухай, ходімо чаю вип'ємо. Ти ж замерзла? Пішли, обмиємо твій заробіток.

Він перший рушив до «МакДональдзу», і Галя нерішуче подалася слідом.

– Ну? Давай полтиник! Ти шо, жмот[3]? – сказав хлопець.

Дівчинка знехотя дістала з кишені гроші, з-поміж яких він спритно вихопив її коштовну п'ятдесятку й упевнено, як хазяїн, замовив для них обох чай і смажену картоплю. Здачу сховав собі в кишеню, ніби так і належало. Чай був солодкий і гарячий. Галя аж тепер відчула, як вона промерзла на холодному вітрі. Її руки почервоніли й пощипували, як від зашпорів.

– Кажу тобі: якщо треба грошей, то йди в метро, – повчав Галю хлопчина, хрумтячи картоплею. Там заробиш найкра-

[1] **Насшиба́ла ба́бок** (*жаргонне*) – заробила грошей.
[2] **Чува́к** (*жаргонне*) – чоловік.
[3] **Жмот** (*жаргонне*) – скупердяга.

ще. Ми із Сєрим, поки нас не прогнали, цілу зиму підживлялися… Сєрий тепер під контролем.

– Під поліцейським?

– Під маминим. Його мама вернулася з-за кордону із заробітків.

– То це ж добре, що вона вернулася, – зауважила Галя.

– Якраз! З бабусею було краще. Мама присилала Сєрому бабла, і ми на гральних автоматах відривалися по повній! А тепер мама прикрутила йому хвоста. Туди не ходи, з тим не водись, уроки вчи, на автоматах не грай…

Галя сиділа замисливши сь. У метро вона не раз бачила людей, які просили грошей. Якщо прикинути, скільки можна перейти вагонів… Набереться чималенька сума.

– Тепер у нас чорна смуга, – повторила Галя мамині слова.

– Н-да, життя смугасте. І в основному з темних смуг, – погодився хлопчина. – Так і Сєрий вважає.

– Він тобі хто? – поцікавилася Галя.

– Він – емо[1]. Емо – значить, емоційний. Таким людям важко жити, бо світ жорстокий, а вони вразливі. Вони не витримують, коли їх ніхто не любить. У Сєрого тепер ця… як її… депресія[2].

– Мама привезла її Сєрому з-за кордону? – поцікавилася вона.

Хлопець пирхнув, мало не похлинувшись чаєм.

– Депресія – це такий стан… ну, коли украй паршиво. Аж не хочеться жити.

– Напевно, твій Сєрий і сам винен, – зауважила Галя. – Мені один… один знайомий казав, що в усьому треба знаходити хороше.

– Довгенько шукатимеш! Може, візьмемо ще по картоплі?

– Візьми, якщо маєш за що.

– Ні, то й ні. Вимітаймося.

– Бувай, – попрощалася Галя з хлопцем, з яким так і не познайомилися.

– Щасливенько, – байдуже кинув він і подався до трамвайної зупинки.

[1] **Е́мо** – неформальне об'єднання підлітків, які демонструють свої жалісливі почуття приреченості, непотрібності, своєї зайвості на світі.

[2] **Депре́сія** – занепад душевних сил, поганий настрій, зневіра.

10. «Велика Панагія»

Роздивляючись удома альбом про мистецтво Київської Русі, Галя звернула увагу на підпис: «Богоматір Велика Панагія (Оранта). Ікона київського письма. Близько 1114 р. Художник Аліпій (?)».

Від тата дівчинка дізналася, що це різновид ікони Божої Матері. Імовірно, ця ікона належить пензлю відомого художника Київської Русі, який був ченцем Києво-Печерської лаври. Ім'я його пишуть по-різному: Алимпій, Алімпій, Аліпій або й Олимпій.

Дівчинка зрозуміла, що Алимпій, ніжний, вродливий, талановитий хлопчина, став ченцем, назавжди розлучився з родиною, звікував вік у самоті, у темній, холодній, тісній печері. Ось чиє життя – суцільна чорна смуга! Проте дивлячись на «Велику Панагію», Галя ніколи не сказала б, що цю ікону, цей майже усміхнений лик малювала нещаслива людина. Ікона променилася світлим зачаруванням.

11. Крах надій

Галя зайшла у вагон метро, тримаючи перед грудьми шматок картону. Знала напам'ять, що на ньому написано:

Люди добрі, допоможіть моєму братикові Степанові!
На операцію потрібно 30 000 євро.

У правій руці – картон, у лівій – порожній кульок, що дрібно-дрібно тремтів. Опустивши погляд і відчуваючи, як горять щоки, Галя повільно пішла вагоном.

– Боже, Боже, яка в людей біда, – журилась огрядна тітонька.

«Не слухати!» – звеліла собі Галя. А то, чого доброго, вона ще й розплачеться. «Уже й дитину змусили! – Куди ті батьки дивляться! – А якщо горе? – Що з такої виросте, якщо змалку привчиться...» Не слухати! У кульку глухо брязкали монети, падали потерті гривні. Часто падали. Їй потрібна ця тисяча. Щоб мама зрозуміла: вони виплутаються. І все ж їй гидко й соромно так, що нема сил підвести очі.

– Дуже вам дякую. Дуже вам дя... – і спіткнулася на півслові.

– Галя? – вражено перепитала Катерина Петрівна. – Вийдімо з вагона, – вчителька підвелася з лавки й першою рушила до дверей на черговій зупинці.

Галя подалася за Катериною Петрівною. Слідом за ними з вагона вийшла... Сабіна?! Ну так, на перерві вона хвалила-

ся, що піде з Катериною Петрівною по абонементи в басейн для їхнього класу. Який же сором! Завтра весь клас знатиме. З Галі сміятимуться. Її зневажатимуть. Правду кажуть емо – життя нікчемне. Мабуть, Галя також уже емо.

– Я проведу тебе додому, – сказала Катерина Петрівна. Вона забрала з Галиних здерев'янілих рук картон із написом і сховала його в сумку. У мами буде істерика, коли вона дізнається, що Галя жебрала в метро. А тато? Галя навіть не уявляла.

– Сабінко, іди додому, – звернулася вчителька до другої школярки. – Ти ж розумієш, що про цей випадок не треба нікому розказувати?

– Я не розказуватиму, – погодилася Сабіна.

12. Сабіна

Обережно, мов злодій, Галя підійшла до дверей класу. Як тільки вона зайде, вибухне дикий регіт.

– Привіт, – кинула Галі Даруся Гриненко, виходячи в коридор.

Мимохідь кинула. Це додало Галі відваги. Оля, жваво жестикулюючи, розказувала Ісанці про свого котика Пусю. На Галю ніхто не звернув уваги. Значить, Сабіна не роздзвонила. Галя глянула на Сабіну. Їхні погляди зустрілися.

– Добрий день, – ніяковіючи, пролепетала Галя.

– Доброго здоров'я, – відповіла Сабіна й раптом запропонувала: – Галю, якщо хочеш, сідай біля мене.

Сабіна схилилася до неї, ледь не торкаючись лобом.

– Мій тато каже, що твої батьки можуть узяти кредит у банку. Я розповіла йому тільки про те, що вам украй потрібні гроші.

Галя ошелешено втупилася в однокласницю.

– Твої батьки поступово його виплатять. Це зовсім не страшно.

– Д-дякую, – насилу видавила з себе Галя.

– Ти дуже любиш свого братика. Добре мати братика, правда?

– Раніше я заздрила дівчаткам, у яких немає менших братиків. Степанчика треба глядіти, читати казки – уявляєш, двадцятий раз читати про котика й півника? Тепер я б читала йому хоч і всоте, – додала вона, зітхнувши.

– А в мене тільки кіт. Але ж воно не те.

Продзвенів дзвоник, проте Галя дивилася на дошку як баран на нові ворота. Думала геть про інше. Про… Сабіну. Ти бач, як буває? Виявляється, що в сіренької, як горобчик, Галі було те, чого не мала Сабіна. Братик! Кумедний, незграбний, як ведмежа, шкодливий і такий безмежно любий, що серце щеміло від ніжності.

– А зараз, діти, – голос Катерини Петрівни досяг найвищих нот, – ми напишемо невеличку самостійну роботу.

Галя спробувала прогнати сторонні думки. Але братик не йшов їй з гадки, тож вона написала таке: «Тато, мама, я і Степан відпочивали на Десні. Десна швидка і глибока. Ми гралися, купалися, бігали, пустували. Мама варила на вогнищі чай і козацький куліш».

Здавши зошит, Галя вийшла в коридор. І знову поруч з нею опинилася Сабіна.

– Ти написала дуже гарно. Тобі подобається відпочивати на Десні? – спитала Сабіна, ніби знічев'я.

– Так. Ми знаємо хороше місце, – відповіла Галя.

– І що ви там робите?

– Ну, треба хмиз на вогнище назбирати, але це вже коли варимо вечерю. А до того – хоч на голові ходи. Тато читає книжки, мама засмагає, а ми з братиком бігаємо й верещимо, як недорізані. Або вимащуємося мулом, як чорти, по самі очі, а тоді мокнемо в річці, поки не відмиємося.

– А вечеря? Ви варите її на вогнищі?

– Так. Тато підвішує над вогнем казанок, і так варимо. По-туристськи.

– Я на Десні ніколи не відпочивала, – сказала Сабіна. – Знаєш, усі вважають, що Італія – це щось надзвичайне. А в ній нічого особливого нема. Ну, музеї, церкви. Страшенно багато картин. А коли батьки починають сваритися…

Галя розуміюче кивнула. Але що вона чує? Поїздки за кордон – не таке вже й чудо? Галі згадалися вечори над Десною: золотаве полум'я відбивається в темному плесі, немов яскрава чарівна квітка; тато підкидає хмиз, і снопи іскор злітають до зірок, а зорі в небі густі-прегусті. Батьки розмовляють про щось хороше, втихомирений Степанчик дрімає в мами на колінах, а навколо чорна таємнича ніч, яка не лякає, адже біля вогнища затишно й тепло.

– Я ніколи не ночувала в наметі, – зізналася Сабіна.

– Якщо хочеш, ми візьмемо тебе на вихідні. Якщо, звичайно, ще колись поїдемо на Десну…

– Обов'язково поїдете, – підбадьорила її Сабіна і зробила це від щирого серця.

Хто б міг подумати! Крута Сабіна, дочка банкіра. Галя вважала її гордячкою. А вона співчутлива, щира, уміє берегти таємниці. Якби Сабіна вміла, як Ангел Золоте Волосся, читати чужі думки, то прочитала б у Галиній голівці найтепліші вдячні слова. А от Сашко Гнатенко невиправний, хоч скільки придивляйся. Він знову, мов заїжджена платівка, завів стару пісню:

Несе Галя воду…

– Дивися! – раптом підхопилася Галя і, взявшись у боки, пройшлася павою перед класом. – Ну що, хороша?

Сашко поперхнувся піснею і раптом почервонів.

– Ти ж йому подобаєшся, – зауважила Сабіна.

Галя крадькома озирнулася на зніяковілого Сашка. Галя йому подобається… Бо він ще не знає, що вона жебракувала в метро.

13. Підслухана розмова

Після уроків Галя вибралася до братика в лікарню. Той просився додому.

Дівчинка випадково почула розмову медпрацівниць, що Степанчику вже не допоможуть ніякі лікарі й він ніколи не зможе ходити без милиць.

14. Нова мандрівка

Ангел, звичайно, прочитав її думки, а вони ж були злі та похмурі.

– Жити б та радіти, – тихенько зітхнула Галя. – Навіщо в світі стільки горя?

– Часом страждання приходить, як лікар до хворого. Або як учитель.

– Людина народжена для щастя, як пташка для польоту.

– Але й літати треба вміти. Іноді варто скуштувати гіркого, щоб цінувати солодке.

– А Степанчик одужає? А ви… не допоможете?

– Це можеш і ти. Своєю любов'ю. Не журися. Найгірше діло – журитися наперед. Але мені треба ще раз вернутися в минуле. Помандруєш зі мною? Ти ж хотіла дізнатися про долю Алимпія.

Він простяг Галі руку, і дівчинка подала свою. Нею злегка хитнуло, і...

* * *

Це було те саме місце на кручі над Дніпром, проте воно змінилося. Успенський собор давно добудували. Із собору виходили люди.

Двоє ченців, що вийшли з людьми із собору, завели розмову.

– Про наших будівничих уже розказують легенди, – мовив худорлявий низенький чернець до високого.

– Пора й мені відходити в легенду, – відповів другий начебто жартома.

Обличчя мав бліде, очі позападали під тонкими рівними бровами.

– Рано тобі відходити, отче Алимпію. Ще багато ікон сотвориш.

«Алимпій?» – уп'ялася Галя очима у високого ченця. Невже це той підліток? О, яким він став! З бородою, як і всі ченці, вродливий і ще не старий.

– Сам бачиш – нездужаю. Підвів поважного замовника. Пообіцяв йому велику ікону Богородиці для іконостасу та й досі не намалював. Не знати, чи вже й намалюю. Ось і мій замовник, про якого я казав тобі.

Монастирським двором звільна просувався огрядний, пишно вбраний багатій із нарядною дружиною і цілим виводком дітей. Він теж помітив Алимпія.

◀ Алимпій Печерський (1065–1114), іконописець. Ікона над гробницею з мощами в Києво-Печерській лаврі

– Навіки слава Богу, пане Брячиславе! – з низьким поклоном відповів чернець. – Ви, напевно, за іконою, а вона неготова. Занедужав і не впорався.

– Як не готова? Я ж казав, щоб до свята Успіння було зроблено! Я князя запросив на освячення церкви!

– Перед князем сором! – пропищала й дружина.

– Вибачайте, – з покорою схилився Алимпій.

Його лице ще дужче зблідло. Галі стало жаль ченця.

– Сину мій, хіба я вчинив це через лінощі? – напрочуд лагідно мовив Алимпій. – Чую душею, що вже відходжу із цього світу.

– А хто верне мені паволоку й золото, яке я дав на фарби?

– Ваші цінності не пропали. Вони в мене в келії. Можете забрати, коли ваша воля, – схиливши голову, казав чернець і додав: – Покладіть на Господа свою журбу. Бог може одним словом сотворити ікону Своєї Матері.

– Я всім розкажу, як ти обдурив мене! – зарепетував він услід Алимпієві.

Галя схопила грудку землі й пожбурила в багатія, грудка влучила прямісінько в лисину. Друга полетіла в його дорідну дружину, третя… Ангел схопив Галю за руку, і в ту ж мить вона відчула, що знову кудись переноситься.

15. Чарівне малярство

Галя розплющила очі, сподіваючись побачити свій письмовий стіл і звичний краєвид за вікном. Проте кімната була незнайома – тісна, маленька, хоч доволі світла. Під протилежною стіною на вузькій постелі лежав, заплющивши очі, Алимпій. Ангел Золоте Волосся теж був тут, стояв позад неї і начебто не сердився.

– Можна до тебе, брате? Я приніс тобі поїсти, – почувся голос знадвору.

– Заходь, заходь, брате Євстафію! – відгукнувся він.

Галя з подивом упізнала колишнього монастирського служку Остапа.

– А добре ти провчив того боярина! Учинив диво – і ніби сам ні до чого!

– Навіть не знаю, про що ти говориш.

– Тільки ти відійшов, коли раптом грудка землі я-ак зацідить боярина в лисину! А потім у його панію! А далі в синка

товстогубого! – весело оповідав Євстафій. – І летіли ж грудки самі собою, бо під стіною нікого не було. Між людьми учинився переполох, усі здогадалися, що сама земля карає боярина за злість та невір'я. Боярин перелякався, пішов у підземну церкву каятися.

Галя озирнулася на ангела. Грудки полетіли з її руки, – в боярина і в його жінку, а в синочка ні, то вже люди вигадали. Ангел ледь помітно усміхався.

– Не розумію, як воно вчинилося. Боярин ганив мене справедливо. Я заборгував йому ікону. Важко мені буде помирати, не виконавши обіцянки.

– Ікону ти ще сотвориш, а я визолочу для неї таку раму, як сонце! Ти ж знаєш, що я це вмію, золотар із мене вправний.

Замість лягти, Алимпій підійшов до широкої дошки під стіною.

– Спробую хоч заґрунтувати… Господи Боже, допоможи! – перехрестився художник і раптом поточився, ледь не впустивши миску з левкасом додолу.

– Темніє в очах… Несила стояти…

Із жалем поглянувши на непочату ікону, чернець ліг на убогу постіль і заплющив очі. Ангел уже стояв біля приготовленої для ікони дошки й короткими вмілими мазками наносив на неї левкас. Алимпій підвівся, спершись на лікоть.

– Хто ти, юначе? – спитав слабким голосом. – Ти новенький у монастирі? Тебе прислав ігумен?

Ангел усміхнувся до Алимпія і продовжував. Узяв зі столика згорток шовку, розгорнув його і – р-раз! – приліпив до ще не просохлого левкасу. Тоді швидко розгладив тканину, щоб ніде не лишилося ні найменшої зморшки, і знову заходився наносити левкас, уже поверх тканини-паволоки.

– Хто ти?! Жоден майстер не працює так швидко, як ти!

Ангел, схиливши голову, глянув на Алимпія добрими, співчутливими очима («Саме такий він у книжці! На іконі «Ангел Золоте Волосся», – подумала Галя).

– Чи так я роблю? – спитав він, накидаючи контур Божої Матері.

– Саме так я хотів писати образ, – Алимпій дивився, мов зачарований.

Ангел брав фарби, клав на дошку точні мазки. Під його рукою поставало вродливе, кругловиде жіноче обличчя.

– Очі будуть горіхово-карі, сповнені покори й ніжності, – коментував ангел.

– Цього я й хотів. Жіноча ніжність і тиха, лагідна покора, – прошепотів Алимпій.

– На щоках рум'янці, бо це свіжа, молода Діва. Брови як шнурочки. Ніс тонкий, рівний. На грудях зобразимо мудре Дитя, – ангел широкою жовтою смугою окреслив коло й намалював у ньому малого Ісусика. – Тепер одяг. Червонясто-коричневе покривало з золотистими складками й темно-синя сукня.

Насамкінець у кругах-медальйонах праворуч і ліворуч від Богородиці зобразив двох ангелів, одного в червоному плащі, другого в темно-синьому.

Це була якраз та Панагія, котру Галя знала зі свого альбому.

– Таку Панагію я й уявляв собі, – заворожено видихнув Алимпій.

– Я і малював її з твоєї уяви. І з твоєю майстерністю, – сказав ангел, накладаючи останні мазки. Вони надали іконі м'якого сяяння, що мовби променилося з лику і з розкритих долонь Діви Марії.

– Тепер я щасливий! – зворушено мовив Алимпій, розглядаючи ікону радісним, залюбленим поглядом.

Алимпій – щасливий? Хворий, постарілий, виснажений недоїданням і надмірною працею.

– Ти мені не віриш, дівчинко з майбутнього? Ти, що так влучно поціляєш грудками землі? – почула Галя тихий, з доброю усмішкою, голос Алимпія.

Він її бачив! І навіть здогадався про грудку…

– Я щасливий, бо здобув те, чого найдужче прагнув. Малим я мріяв малювати – і малював усе життя. Багато ікон створив. Навіть цей мій задум не пропав, – Алимпій показав рукою на Панагію, що вилискувала свіжими фарбами. – Здається, я здужаю намалювати ще одну ікону… – художник підійшов до столика і витяг невеличку заґрунтовану дошку, – …і буде то Ангел із Золотим Волоссям!

Проте Галя вже летіла через час і простір, вертаючись додому.

16. Пензлик із вохрою

– Значить, Алимпій став знаменитим, славетним художником! – мовила Галя, опинившись у своїй кімнаті.

– Так, він прожив яскраве й щасливе, хоч і недовге життя, – підтвердив Ангел Золоте Волосся.

Виходить, Алимпій знайшов своє щастя, хоч і постригся в ченці. Але який її шлях? У чому її щастя? Тепер для неї найголовніше, щоб одужав братик.

– Не впадай у відчай. Степанчикову ніжку оглядатиме професор, – ангел усміхнувся своєю чудовою усмішкою, від якої в Галі теплішало на душі.

– Ой… Ви взяли з собою Алимпієвий пензлик!

Ангел підняв правицю, у якій справді тримав умочений у вохру[1] пензлик, яким він малював Велику Панагію.

– Доведеться знову повертатися в минуле!

Ангел підвівся, і Галя збагнула, що зараз він зникне.

– Ми ще побачимося? – запитала вона.

– Я ж увесь час тебе бачу, – м'яко відповів їй ангел.

* * *

Що ближче до лікарні, то Галині ноги ступали повільніше. Тук, тук, тук! Професор уже мав оглянути Степанчика. Що то буде, коли мама дізнається правду! Ось і двері Степанчикової палати. Галя відчинила їх і стала на порозі. Перше, що побачила, – мамині очі. Радісні, хоч і заплакані. Мама вела палатою Степанчика, який… ступав! Без апарата! Невже?! Галине серце стислося від зворушення і щемкої любові до цього смішного, незграбного, збитошного братика, який стільки натерпівся. А він уже чеберя́в до неї, простягаючи руки.

– Дай книску! – учепився він у Галин наплічник. – Книску давай!

Ну, усе! Капець її підручникам, і зошитам заодно. Галя поспішно вийняла запасний чистий зошит і коробку з фломастерами.

– Уявляєш, Галю, професор подивився, обмацав ніжку й каже: «Колеги, тут усе в порядку. Не потрібна ніяка операція», – розповідала мама, і радісні сльози знов покотилися по її щоках.

[1] **Во́хра** – жовто-коричнева фарба.

А Степанчик намотував кола по палаті, смішно закидаючи звільненою з апарата ніжкою. На ніжці темніли червонясто-коричневі плями.

– Не лякайся, то йод, – перехопила мама Галин погляд.

«Вохра», – подумала Галя. Згадала слова ченця, що Алимпієві фарби лікували рани й виразки. І пензлик від вохри в руці ангела. Так ось навіщо він був потрібен!

– Диво! Сталося диво, – прошепотіла вона.

Дівчинка стояла й тихо всміхалася. До літа Степанчик повністю одужає, знову будуть мандрівки на Десну, нічні багаття до зірок, Степанчик тупотітиме босоніж по траві – не хворий, то чого ще хотіти?

«Дякую! – звернулася вона до ангела. – Ти ж знаєш мої думки».

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розшифруйте назви предметів. З якими подіями твору вони у вас асоціюються?

2. На думку Ангела Золоте Волосся, найгірше діло – це

А багато веселитися
Б плакати на самоті
В сміятися з інших
Г журитися наперед

АНАЛІЗУЄМО

3. Чому виник конфлікт між Галею та її однокласницями? Хто в ньому переміг? Чому ви так вважаєте?

4. Заздрість – це, на вашу думку, позитивна чи негативна риса характеру? Чи заздрила Галя своїм однолітkам?

5. На які вчинки зважилася героїня, щоб заробити гроші на лікування братика? Чи ці вчинки були безпечними для неї? Що б ви порадили дівчинці?

6. Чому, на вашу думку, Галя без жалю попрощалася з незнайомцем, з яким пила чай у «МакДональдзі»? Поясніть, чи хотіли б ви мати такого приятеля?

7. Розкажіть про жебракування Галі в метро. Опишіть її стан, коли вона на це остаточно наважилася, та стан, коли зустріла вчительку й Сабіну. Наведіть цитати з тексту.
8. Яким Галя побачила іконописця Алимпія під час нової мандрівки в Київ XII століття?
9. Прочитайте уривок повісті (розділ 12) від слів *«Добрий день, – ніяковіючи, пролепетала Галя»* до слів *«Обов'язково поїдете, – підбадьорила її Сабіна...»* (с. 251). Що зрозуміла Галя, щиро поспілкувавшись із «крутою» однокласницею?
10. Як Галя помстилася багатію з дружиною за те, що вони образили Алимпія? Як цей вчинок характеризує дівчинку?
11. Чи легким було життя відомого київського митця-іконописця Алимпія? Чи умів він, незважаючи ні на що, бачити прекрасне в житті й зберігати тепло в серці? Обґрунтуйте свою відповідь конкретними прикладами з тексту.
12. Розкажіть, як Ангел Золоте Волосся допоміг Алимпію виконати замовлення багатія.
13. Чи намагається Галя виконувати пораду ангела – щодня шукати в житті щось добре? Якщо так, то чи легко це їй вдавалося? Наведіть приклади з тексту.
14. Назвіть позитивні й негативні вчинки та риси характеру головної героїні. За потреби скористайтеся поданою схемою.

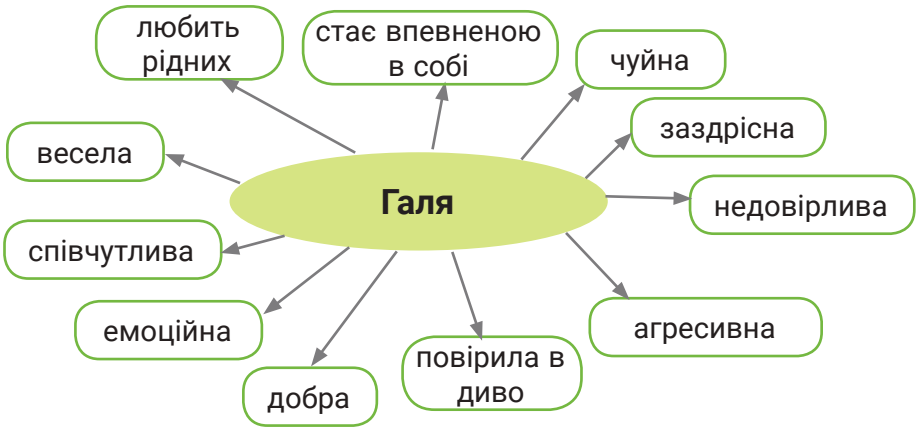

15. Хто з героїв твору вам сподобався найбільше? Чому?
16. Об'єднайтеся в невеликі групи й уявіть себе детективами. Спробуйте відповісти на одне із запропонованих запитань, знайшовши відповідні докази в тексті твору. Озвучте перед класом ваші версії та докази.

- Чи вдалося Алимпію намалювати свою останню ікону?
- Хто вилікував Галиного братика?

МІРКУЄМО

17. На початку твору Галя вважала, що життя – паскудна штука. Чи змінилося її ставлення до життя і до тих, хто поруч? Чи навчилася вона керувати своїми емоціями? Яку роль у цьому відіграв образ Алимпія?

18. Чому Ангел Золоте Волосся кілька разів запрошував Галю в далеке минуле? Для чого, на вашу думку, потрібні були такі мандрівки для дівчинки?

19. Які з перелічених моральних настанов ви обрали б для себе з повісті «Ангел Золоте Волосся»? Поясніть свою відповідь.

- Не проходь повз чужу біду.
- Не здавайся.
- Вір у диво.
- Не роби необдуманих вчинків.
- Цінуй справжню дружбу.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

20. Складіть сенкан до образу Галі.

21. Роздивіться Ангела Золоте Волосся на обкладинці до повісті Зірки Мензатюк у виконанні Дарини Сингаївської (с. 227) й на іконі XII століття (с. 242). Чим, на вашу думку, подібні ці зображення, а чим відрізняються? Чи передають вони характер ангела, про якого оповідає письменниця? Якби ви були художником / художницею, що б ви змінили в зображенні чи як би доповнили цей святий лик?

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ З ТЕМИ «ЗАХОПЛИВИЙ СВІТ ПРИГОДНИЦЬКИХ І ФАНТАСТИЧНИХ ПОВІСТЕЙ»

1. Із персонажами якого твору пов'язано те чи те зображення. Поясніть свою відповідь.

2. Слова *«Ніколи не чіпай моїх квітів! Від дотику чужих рук вони можуть загинути»* належать героїні пригодницької повісті
   А «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»
   Б «Тореадори з Васюківки»
   В «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»
   Г «Ангел Золоте Волосся»

3. У селі Юрківка відбувалися пригоди
   А Яви й Павлуші
   Б Митька й Сергія
   В Степанчика й Галі
   Г Жука й Зайця

4. Установіть відповідність між назвою твору та епізодом із нього.

Назва твору	*Епізод твору*
1 «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»	**А** Хлопчики хочуть побудувати в селі метро.
2 «Тореадори з Васюківки»	**Б** Археологи шукають манускрипт у пустелі.
3 «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»	**В** Друзі їдуть у село збирати колекцію комах.
4 «Ангел Золоте Волосся»	**Г** Джури утримують зрадника на острові.
	Д Дівчинка побувала в княжому Києві.

5. Установіть відповідність між персонажем та словами, які йому належать.

Персонаж	*Слова персонажа*
1 Ява Рень	**А** «Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи фашистом».
2 Митько Омельчук	**Б** «Повертайтеся додому й ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Бо наступного разу вам це так просто не минеться!»
3 Клим Джура	**В** «Ми з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі. Справді, без брехні, ми таки хлопці з фантазією».
4 Ангел Золоте Волосся	**Г** «Перенестися в минуле – це не поїздом у метро проїхатися».
	Д «Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні».

6. Випишіть із вивчених у цьому розділі художніх творів 3–4 фразеологізми й поясніть їхнє значення. У якій життєвій ситуації можна було б використати один із фразеологізмів?

7. Назвіть основні ознаки повісті як літературного жанру. Поясніть їх на прикладі одного з прочитаних у цьому розділі творів.

8. Назвіть елементи сюжету повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

9. Яка з пригодницьких чи фантастичних повістей вам сподобалася найбільше? Чим саме?

10. **Самооцінювання.** Продовжте вислови:
   - Із цієї теми я дізнався / дізналася багато нового, зокрема ... .
   - Опрацювавши тему, я зрозумів / зрозуміла ... .
   - Свої знання з цієї теми я б оцінив / оцінила на ... .

ВІД СМІШНОГО ДО ВЕЛИКОГО

День сміху – свято, яке традиційно відзначають у всьому світі 1 квітня. Цього дня прийнято жартувати над родичами, над друзями й колегами. Свято є хорошою дружньою традицією в багатьох країнах. Існує навіть рейтинг із 100 першоквітневих жартів усіх часів! До них віднесено, наприклад, фоторепортаж про пінгвінів, які літають, і приземлення НЛО в Лондоні...

- Як ви думаєте, чи є у вас почуття гумору?
- Чи згодні ви з тим, що доброзичливий гумор додає оптимізму, прикрашає життя, робить його яскравішим?
- Що б ви порадили тим, хто полюбляє злі, неприємні жарти?

Гумор постійно навколо нас: у словах рідних і друзів, у смайлику, у відео в соцмережі, у піснях і мультфільмах, у конкурсах і танцях, на малюнках і в рекламі. А скільки його на сторінках літературних творів! Тож запрошуємо до знайомства з майстрами літературного гумору.

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Українцям притаманне гарне почуття гумору. Влучним словом вони висміювали недоречне, безглузде, негідне. Навіть у найтяжчі часи війни, голоду, інших випробувань українці не цуралися жартів, адже сміх додає людям оптимізму, віри у свої сили.

Визначний український письменник Микола Гоголь писав, що сміху боїться навіть той, хто вже нічого не боїться. А осміяний народом лицемір, брехун, боягуз чи хвалько почувається, як зв'язаний заєць. Так, сміх не відбирає ні майна, ні грошей, зате відбирає добре ім'я в негідника.

Отже, сміх буває доброзичливим, добродушним. А буває викривальним, глумливим, безжальним.

Вустами наших талановитих сміхотворців завжди наче говорив сам український народ, щиро сміявся над людськими вадами. А отже – виховував.

Звісно, ви ніколи не захочете бути подібними до негативних персонажів гумористичних творів. А якщо й помітите якісь вади у своїй поведінці або характері, то постараєтеся їх викорінити, адже доброзичливий сміх не ображає людину, а допомагає їй стати кращою. Тож насолоджуйтеся приязним сміхом українських гумористів, адже сміх – це здоров'я, і насамперед – здоров'я моральне.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Гумор – доброзичливий, лагідний сміх. Такий сміх не ображає, а виліковує, виховує людину.

Сатира – викривальний, глумливий сміх. Такий сміх гостро критикує, засуджує певні вади, негативні явища.

ЖАНРИ ГУМОРИСТИЧНИХ ТВОРІВ

анекдот | байка | усмішка | гумореска | співомовка

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке гумор? Які є жанри гумористичних творів?

АНАЛІЗУЄМО

2. З якою метою створюють гумористичні твори?

3. Яку роль відіграє гумор у житті українців?

МІРКУЄМО

4. Чим сатира відрізняється від гумору?

5. Як ви розумієте відомий вислів: *«Сміху боїться навіть той, хто вже нічого не боїться»*?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

6. Об'єднайтеся у дві групи. Знайдіть у літературі, фільмах чи соцмережах зразки гумору (перша група) та зразки сатири (друга група). Розіграйте групою сценку за обраним зразком. Глядачі мають визначити ознаки гумору чи сатири в переглянутому епізоді.

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ
(1833–1873)

Степан Руданський народився на Вінниччині в сім'ї сільського священника. Батько вимагав від усіх своїх рідних спілкування російською навіть у колі сім'ї, хоч сам ледве володів цією мовою. Він хотів у майбутньому бачити своїх чотирьох синів священниками. Його не цікавили творчі здібності Степана, який змалку гарно малював, мріяв стати лікарем та письменником.

Степан вирізнявся непересічним розумом, кмітливістю, національною свідомістю, патріотичними переконаннями. У підлітковому віці косив, орав, звозив снопи, а вечорами записував почуті від селян розповіді про козаків, славні переможні битви, неймовірні пригоди, «нечисту силу».

Поет обстояв своє право на професію та всупереч волі батька здобув медичну освіту, працював лікарем у Ялті (Крим). У 1871 році в Криму лютувала епідемія холери. Як лікар, Степан Руданський мусив оглядати екіпажі пасажирських кораблів, що заходили в порт, і одного разу сам знепритомнів на палубі грецького корабля. Хвороби знесилили чоловіка, і він рано помер.

Поет мав гарний голос, любив співати народні пісні. А найголовніше – був справжнім українцем: жартівливим, веселим, талановитим. Його літературні твори й досі веселять нас.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Степан Руданський заповів землякам громад із сіл Хомутинці, Писарівка й Голяки 25 тисяч карбованців, які поет заощадив на будівництво власного будиночка. На ці кошти селяни придбали ліс та пасовища. Скелю над місцевою річкою вдячні земляки й досі називають скелею Руданського.

ДОБРЕ ТОРГУВАЛОСЬ

СПІВОМОВКА

Чи в Києві, чи в Полтаві,
Чи в самій столиці
Ходив чумак[1] з мазницею[2]
Помежи крамниці.

І в крамницях, куди глянеш,
Сріблом-злотом сяє, –
А йому то і байдуже:
Він дьогтю[3] питає!

В найбагатшії крамниці
Два купці сиділо,
І туди чумак заходить
З мазницею сміло:

«Добридень вам, добрі люди!»
Та й зачав питати,
Чи нема у них принаймні
Дьогтю де продати.

«Нєту, нєту! – купці кажуть
Та й, шельми[4], сміються:
Здєсь нє дьоготь – толькі дýрні
Адні продаються!»

А чумак їм: «То нівроку ж,
Добре торгувалось,
І на продаж тільки два вас
На кінець зосталось».

[1] **Чума́к** – козак, який їздив у Крим по сіль або рибу.
[2] **Мазни́ця** – відро, посудина для дьогтю.
[3] **Дьо́готь** – в'язка чорна рідина, якою мазали частини коліс, воріт, чоботи.
[4] **Ше́льма** – хитра і спритна в учинках людина (слово з лайливим відтінком).

◀ Олександр Коваль. Ілюстрація до співомовки Степана Руданського «Добре торгувалось» (2023)

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Твір «Добре торгувалось» за жанром – співомовка.

Співомовка – короткий гумористичний вірш, найчастіше побудований на якомусь анекдоті, до́тепі, приказці або кумедній життєвій бувальщині.

Жанр співомовки в українську літературу ввів Степан Руданський. В інших літературах такого різновиду ліро-епічних творів немає.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Чумак хотів купити

А води **Б** дьогтю **В** меду **Г** солі

АНАЛІЗУЄМО

2. Як багаті купці вирішили покепкувати із чумака? Кого вони мали на увазі, коли використовували слово «ду́рні»?

3. Чи вдалося купцям образити чумака? Чому?

4. Обґрунтуйте, що твір «Добре торгувалось» – співомовка.

МІРКУЄМО

5. Часто наприкінці торгівлі залишаються найгірші товари. Як про це в діалозі з купцями сказав чумак?

6. Хто виявився мудрішим та здобув «перемогу» в словесному поєдинку – чумак чи купці? Поясніть свою відповідь.

ЗАПОРОЖЦІ В КОРОЛЯ

СПІВОМОВКА

Приїхали запорожці,
Короля вітають.
Король просить їх сідати,
Козаки сідають.

Сидять собі. В них жупани[1]
Все кармазинові[2],
І самі такі храбренні,
Вуса прездорові.

Задивились на ті вуса
Ляхи[3] препогані.
«Що б їм, – кажуть, –
дати їсти?
Даймо їм сметани!»

Поставили їм сметани,
Їсти припрошають,
Але наші запорожці
Разом відмовляють:

«Славная у вас сметана!..
Тільки почекайте,

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до співомовки Степана Руданського «Запорожці в короля» (2023)

[1] **Жупа́н** – верхній чоловічий одяг.
[2] **Кармази́новий** – з дорогого сукна темно-вишневого кольору.
[3] **Ля́хи** – польські шляхтичі, королівська знать.

А перше нам, запорожцям,
Щільник[1] меду дайте!»

Дали меду запорожцям…
Вони як поїли,
Так ті вуса прездорові
Вгору й завертіли.

Та й говорять королеві:
«Кажи, ясний пане,
Нехай тепер запорожцям
Подають сметани!»

[1] **Щільни́к (стільни́к)** – лист, утворений чашечками з воску, що його бджоли й оси роблять для зберігання меду.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Запорожці в співомовці С. Руданського приїхали до
А гетьмана **Б** купця **В** короля **Г** царя

2. Якою стравою вирішили пригостити запорожців?

АНАЛІЗУЄМО

3. Знайдіть і зачитайте опис зовнішності запорожців. На яких портретних деталях зосереджує нашу увагу автор?

4. Розкажіть, як королівська знать вирішила посміятися над козаками.

5. Чи зуміли запорожці знайти вихід із ситуації? Чому вони перед тим, як їсти сметану, попросили меду?

6. Охарактеризуйте запорожців, які приїхали до короля, вибравши потрібні якості (характеристики) з поданого нижче переліку.

ввічливість / невігластво / підлабузництво / боягузтво / незалежність / почуття гумору / кмітливість

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

7. Розгляньте подану біля співомовки ілюстрацію (с. 267), опишіть одяг запорожця. Про що свідчить зовнішній вигляд козака?

ТОРБИН БРАТ

СПІВОМОВКА

Докучило підшивати
Подертії сита[2],
Пішов ци́ган молотити
За торбину жита.

[2] **«Доку́чило підшива́ти / Поде́ртії си́та»** – набридло латати лахміття, дуже зношений, дірявий одяг.

Пішов таки недалечко –
До свого сусіда…
От молотить та й молотить
Зрання до обіда.

Перекинув, може, з копу[1],
Хтів би й попоїсти,
Та господар, як на збитки,
Не дає і сісти.

То наймита з ним поставить,
А то сам молотить.
Потягає бідний циган,
Аж піт з нього котить[2].

Перекинув копи зо дві,
Ба вже і смеркає.
«Чи не годі з нас, пано́тче?» –
Сірома[3] питає.

І господар спочив добре
Та й до нього каже:
«Помолотим іще трохи,
За́ким[4] сонце ляже».

Знов молотить бідний циган,
Аж піт з нього котить,
Виглядає поза хату,
Ба вже й місяць сходить.

Іскривився сіромаха,
Спину нагинає.
«Чи не годі з нас, панотче?»
«Або що?» – питає.

«Та щось, – каже, – не те світить
Край ваших віконців!»
«Як-то, – каже, – не те світить?..
Та ж то братик сонців!»

Коли братик – так і братик,
Ні́чого чинити;
Мусив бідний циганюга[5]
Всю ніч молотити.

▲ Молотьба ціпами зібраного врожаю. Із середньовічної книги Tacuinum Sanitatis (XIV ст.)

[1] **«Перекѝнув, може, з копу́»** – змолотив 60 снопів.

[2] **«Аж піт з нього́ ко́тить»** – аж піт котиться краплями.

[3] **Сірóма** (*розмовне*) – неборака, бідолаха.

[4] **За́ким** (*діалектне*) – поки.

[5] **Циганю́га, ци́ган** – тут: давня назва особи, яка належить до народності індійського походження, представників цієї народності потрібно називати «ро́ми, ром».

На другий день той із хати,
А циган у хату.
«А, здоровенькі, панотче!
Чи не можна б плату?»

«Можна, – каже, – чом не можна,
Як не дати плати?
Ходім, – каже, – до засіка[1],
Будем насипати».

Прийшов циган до засіка,
Торбу підставляє.
Пішов гарнець[2], пішов другий.
«Чи годі?» – питає.

«Насипайте іще», – каже, –
Сипле той і п'ятий.
Ба вже сипле і дев'ятий.
«Чи не годі, брате?»

«Ні, не годі!» Насипає
Цілу мірку[3] жита.
Коли гляне – аж там торба
До мішка пришита.

Іскривився пан господар,
Голову схиляє.
«Чи не годі із вас, куме?»
«Або що?» – питає.

«А щось, – каже, – ваша торба
Та підшита чорним...»
«Підшитая?.. Насипайте!..
Таж то братик торбин!»

[1] **За́сі́к** – відгороджене місце в коморі для зберігання врожаю.

[2] **Га́рнець** – посудина у вигляді глека чи великого горняти на 3,28 літра.

[3] **Мі́рка** – посудина, у якій містилося до 25 кг зерна.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до співомовки Степана Руданського «Торбин брат» (2023)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Установіть відповідність між назвою співомовки С. Руданського та малюнком.

1 «Добре торгувалось»
2 «Запорожці в короля»
3 «Торбин брат»

А

Б

В

2. До кого пішов працювати циган та яку роботу виконував (за твором «Торбин брат»)?

3. Якою мала бути плата за робочий день?

АНАЛІЗУЄМО

4. Як саме багатий сусід змусив цигана молотити не лише весь день, а й усю ніч? Чому, на вашу думку, циган погодився, прекрасно розуміючи, що господар його підло використовує?

5. Як циган помстився хитрому сусідові?

МІРКУЄМО

6. Хто в співомовці «Торбин брат» розумніший: циган чи господар? Чому саме?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

7. Зіставте три співомовки, які ви прочитали, і складіть асоціативне гроно (асоціативний кущ) до слова «співомовка».

ЛЕОНІД ГЛІБОВ
(1827–1893)

Леонід Глібов народився на Полтавщині в заможній сім'ї. Батько хлопчика управляв поміщицьким маєтком. Мати була досить освіченою жінкою, вона стала першою вчителькою маленького Льолика (так лагідно називали хлопчика в батьківській родині). Майбутній байкар особливо захоплювався квітами,

через це з ним жартівливо віталися: «Здоров був, Льолику, квітчастий королику!». Льолик завжди брав близько до серця чуже горе й заподіяну людині кривду. За характером був м'якою, доброю людиною.

Деякий час Леонід Глібов працював викладачем у Чернігівській чоловічій гімназії. Цікаво, що він був учителем батька Лесі Українки, яка в дитинстві просто зачитувалася творами Леоніда Глібова для маленьких книголюбів.

Свої твори для дітей Глібов підписував «Дідусь Кенир», метафорично йменуючи себе співучою пташкою канаркою. Ходімо за цим неповторним співом. Сьогодні він кличе нас до чарівної країни Байки, де розмовляють навіть рослини й тварини.

Але спочатку відгадаймо загадку (акровірш) Леоніда Глібова (відповідь зашифровано в перших буквах рядків).

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане, –
І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А дітям більше буде.

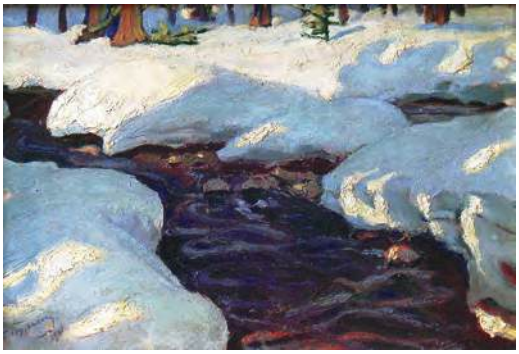

▲ Микола Бурачек. Струмок у Карпатах (1910)

ЩУКА

БАЙКА

На Щуку хтось бомагу в суд подав,
Що буцімто вона такеє виробляла,
Що у ставку ніхто життя не мав:
Того заїла в смерть, другого обідрала.
Піймали Щуку молодці
Та в шаплиці[1]
Гуртом до суду притаскали,
Хоча чуби й мокренькі стали.
На той раз суддями були

[1] **Шапли́к** – таз, невисока дерев'яна посудина, зрізана бочка, невисокий чан із ручками.

Якіїсь два Осли,
Одна нікчемна Шкапа
Та два старенських Цапа, –
Усе народ, як бачите, такий
Добрячий та плохий.
За стряпчого[1], як завсігди годиться,
Була приставлена Лисиця…
А чутка у гаю була така,
Що ніби Щука та частенько,
Як тільки зробиться темненько,
Лисиці й шле то щупачка,
То сотеньку карасиків живеньких
Або линів гарненьких…
Чи справді так було, чи, може, хто збрехав
(Хто ворогів не мав!), –
А все-таки катюзі,
Як кажуть, буде по заслузі.
Зійшлися судді, стали розбирать:
Коли, і як воно, і що їй присудити?
Як не мудруй, а правди ніде діти.
Кінців не можна поховать…
Не довго думали – рішили –
І Щуку на вербі повісити звеліли.
– Дозвольте і мені, панове, річ
держать, –
Тут обізвалася Лисиця. –
Розбійницю таку не так судить
годиться:
Щоб більше жаху їй завдать
І щоб усяк боявся так робити, –
У річці вражу Щуку утопити!
– Розумна річ! – всі зачали гукать.
Послухали Лисичку
І Щуку кинули – у річку.

[1] **Стря́пчий** (*застаріле*) – діловод, писар.

▶ Олександр Коваль. Ілюстрація до байки Леоніда Глібова «Щука» (2023)

АНАЛІЗУЄМО

1. Чи сподобалася вам байка «Щука»? Чим саме?
2. Чи справедливо хтось подав заяву в суд на Щуку? Про що саме йшлося в «бомазі»? Зачитайте відповідні рядки з тексту.
3. Як у байці описано суддів? Які прикметники й чому використав автор для характеристики кожного із суддів?
4. Чому Лисичка взялася рятувати Щуку?
5. Яке рішення прийняли судді спочатку? Як ви думаєте, чи було воно справедливим? Чому?
6. Що придумала Лисичка, щоб урятувати Щуку? Доведіть, що Лисичка використала наївність і недолугість суддів на свою користь.
7. Доберіть до персонажів байки характеристики із запропонованих нижче. Обґрунтуйте свій вибір.

хитрий / недалекоглядний / нерозумний / улесливий / злодійкуватий / справедливий / наївний

8. Чи все вам зрозуміло в байці? Який повчальний висновок ви можете сформулювати за змістом цього твору?
9. Байка «Щука» є зразком сатири чи гумору?

МІРКУЄМО

10. Чому, на вашу думку, для змалювання образів суддів автор обрав саме осла, цапа й шкапу, а не інших тварин?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

11. Придумайте казку за сюжетом байки «Щука». Уявіть, що Лисичка та Щука зустрілися після суду або ж Щука знову попалася на злочині. Яке закінчення матиме ваша казка?
12. Потренуйтеся виразно розповідати байку «Щука» напам'ять. Скористайтеся поданими нижче порадами. Проведіть у класі конкурс на краще читання байки.

Особливості читання байки

- Байку потрібно не просто читати, а розповідати.
- Уявіть, що ви самі були свідком подій і хочете їх прокоментувати слухачам.
- «Перевтільтеся» в літературного персонажа, уявіть його характер і настрій під час діалогу.
- Мораль байки – відома істина. Її потрібно лише нагадати слухачам, виділяючи інтонацією.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Першим байкарем у світі вважають грецького раба Езопа. Мудрий Езоп викривав людські вади, наділяючи тварин і рослини людськими рисами. Ось чому мову з прихованим (алегоричним) змістом відтоді називають ***езопівською***.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

БАЙКА

Байка – невеликий, здебільшого віршований твір алегоричного характеру з повчальним змістом.

Для байки як жанру характерна алегорія.

Алегорія – наділення тварин, рослин, явищ природи чи предметів рисами людського характеру. Тобто алегорія допомагає «приховати» реальних людей та їхні дії в образах тварин і рослин, навіть предметів. Наприклад, усім зрозуміло, що Лисиця – хитра; Щука, Вовк або Павук – хижі; Кінь, Віл, Бджола – працьовиті; Соловейко, Жайворонок, Канарка, Щиглик – співучі; Кропива – жалюча; Будяк – шкідник.

Байки навчають нас жити, адже показують людські вади, яких потрібно уникати.

Переважна кількість байок складається з оповіді (фабули) й моралі.

Оповідь (фабула) – це стисла розповідь про якусь подію, вчинок, явище.

Мораль – це висновок, повчання (влучне висловлення). Деякі байки можуть існувати без моралі, якщо зрештою все й так зрозуміло.

Персонажами байок бувають переважно звірі, рослини, окремі предмети й навіть явища природи: грім, блискавка, вітер, метелиця, буря. В окремих випадках – люди.

АНАЛІЗУЄМО

1. Що ви довідалися про жанр байки?
2. Що таке алегорія? Наведіть приклади.
3. Із яких частин переважно складається байка? Чим оповідь (фабула) відрізняється від моралі?
4. Хто переважно буває персонажами байок?
5. Розкрийте алегорію байки «Щука».
6. Доведіть, що твір Л. Глібова «Щука» за жанром є байкою. Який повчальний зміст цього твору?

МУХА І БДЖОЛА

БАЙКА

Весною Муха-ледащиця
Майнула у садок
На ряст, на квіти подивиться,
Почуть Зозулин голосок.
От примостилась на красолі
Та й думає про те,
Що як то гарно жить на волі,
Коли усе цвіте.
Сидить, спесиво[1] поглядає,
Що робиться в садку;
Вітрець тихесенько гойдає,
Мов панночку яку…
Побачила Бджола близенько:
– Добридень! – каже їй. –
Оддиш хоч трохи, моя ненько,
Сідай отут мерщій.
– Та ніколи мені сидіти, –
Одвітує Бджола, –
Вже час до пасіки летіти:
Далеко від села.
– Яка погана, – Муха каже, –
На світі доленька твоя:
Раненько встане, пізно ляже…
Мені б отак – змарніла б я,
За тиждень би головоньку схилила.
Моє життя, голубко мила, –
Талан[2] як слід:
Чи де бенкет, чи де обід
Або весіллячко, родини[3], –
Такої гарної години
Ніколи не втеряю[4] я:
І їм, і ласую доволі, –
Не те що клопоти у полі
І праця, бідная, твоя! –
На річ таку Бджола сказала:
– Нехай воно і так;
Та тільки он що я чувала,
Що Муху зневажає всяк,

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до байки Леоніда Глібова «Муха і Бджола» (2023)

[1] **Спеси́во** (*застаріле*) – зневажливо, пихато.

[2] **Тала́н** (*застаріле*) – щаслива доля; успіх, удача.

[3] **Роди́ни** – тут: день народження.

[4] **Не втеря́ю** (*русизм*) – не впущу, не змарную.

▶ Олександр Коваль.
Ілюстрація до байки Леоніда Глібова «Муха і Бджола» (2023)

Що де ти не поткнешся
Або до страви доторкнешся, –
Тебе ганяють скрізь:
Непрохана не лізь!
– Стару новинку, – каже Муха, –
Десь довелось тобі почуть!..
Запевне, дурень дурня слуха…
Велике діло – проженуть!
Не можна в двері – я в кватирку
Або пролізу в іншу дірку –
І зась[1] усім!

Нехай ся байка мухам буде,
Щоб не сказали часом люди,
Що надокучив їм.

[1] **І зась усім!** – І ніхто так не зможе; і ніколи не вдасться так само зробити кому-небудь іншому.

АНАЛІЗУЄМО

1. Чому Муху в цій байці на противагу Бджолі названо ледащицею вже на початку твору?
2. Зачитайте виразно уривок байки, коли Муха безсоромно хвалить себе за винахідливість і кмітливість. Чому вона це робить? Чи викликає у вас подібна поведінка осуд? Поясніть чому.
3. Проаналізуйте діалог Бджоли і Мухи. Які риси характеру персонажів розкрито в цій розмові?
4. Чи є в цій байці влучне висловлення, яке називають мораллю? Чому останню строфу, яку розпочато словами *«Нехай ся байка мухам буде…»*, не можна вважати мораллю?
5. Розкрийте алегорію байки «Муха і Бджола».

МІРКУЄМО

6. Чому Муха «спесиво» поглядала навкруги? Чи можна вважати, що в неї завищена самооцінка? Поясніть свою відповідь.
7. До якої дійової особи байки «Щука» подібна своїм характером і вчинками Муха? Чому ви так вважаєте?
8. Чого навчає байка «Муха і Бджола»?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

Роздивіться ілюстрацію Олександра Коваля до байки Леоніда Глібова «Муха і Бджола». Чи вдалося художникові, на вашу думку, відобразити своє ставлення до дійових осіб байки?

ЖАБА І ВІЛ

БАЙКА

Раз Жаба вилізла на берег подивиться
Та й трошечки на сонечку погріться.
Побачила Вола
Та й каже по́друзі тихенько
(Вигадлива була!):
– Який здоровий, моя ненько!
Ну що, сестрице, як надмусь,
То й я така зроблюсь?
От будуть жаби дивуватися!
– І де вже, сестро, нам рівняться… –
Казать їй друга почала;
А та не слуха… дметься… дметься…
– Що, сестро, як тобі здається,
Побільшала хоч трохи я?
– Та ні, голубонько моя!
– Ну, а теперечки? Дивися!
– Та годі, сестро, схаменися! –
Не слуха Жаба, дметься гірш,
Все думає, що стане більш.
Та й що, дурна, собі зробила?
З натуги луснула – та й одубіла[1]!
Такі і в світі жаби є,
Прощайте, ніде правди діти;
А по мені – найлучче жити,
Як милосердний Бог дає.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до байки Леоніда Глібова «Жаба і Віл» (2023)

[1] **Одубі́ла** (*застаріле*) – тут: луснула, померла.

АНАЛІЗУЄМО

1. Чим здивував і зацікавив Жабу Віл? Чому її бажання дорівнятися своїм розміром до Вола смішне, а для самої Жаби – ще й небезпечне?
2. Які риси характеру проявляє Жаба, намагаючись дорівнятися до Вола?
3. Чому інша Жаба не поділяє думок своєї подруги й постійно просить її не робити дурниць?
4. Що сталося із Жабою, яка намагалася дорівнятися до Вола?
5. Визначте частини цієї байки: оповідь (фабулу) й мораль.
6. Розкрийте алегорію байки «Жаба і Віл». Яких людей висміює автор?

МІРКУЄМО

7. Як Л. Глібов передає власне ставлення до зображуваних у байці подій?

8. Порівняйте подані нижче образи з байок Л. Глібова. Що між цими персонажами спільне, а що відмінне?

Лисичка («Щука»)	Муха («Муха і Бджола»)	Жаба («Жаба і Віл»)

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

9. Намалюйте (за бажанням) ілюстрацію до однієї з байок Л. Глібова (або зробіть аплікацію, зліпіть із пластиліну персонажа тощо).

ПАВЛО ГЛАЗОВИЙ
(1922–2004)

Український гуморист і сатирик Павло Глазовий народився на Миколаївщині. Спочатку вчився на Дніпропетровщині в педагогічній школі, мріючи стати вчителем. Після закінчення педагогічної школи 1940 р. був призваний служити в армії. А коли розпочалася Друга світова війна, майбутній гуморист пішов на фронт.

Після війни Павло Глазовий закінчив Київський педагогічний інститут. Працював у сатирично-гумористичному журналі «Перець», на сторінках якого друкував свої віршовані гуморески. Автор зрозумів, що гумор і сатира – це саме те, що робить його творчість унікальною, неповторною.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Віршована гумореска – написаний віршованою мовою невеликий за обсягом твір про смішну пригоду або випадок із життя людини, негативні риси характеру якої проявляються недоладно, некрасиво, грубо.

ЕВОЛЮЦІЯ[1]

ГУМОРЕСКА

В зоопарку батька
Запитав хлопчина:
– Чи то правда, що від мавпи
Походить людина?

– Правда, – мовив батько. –
Наука доводить,
Що людина, безперечно,
Від мавпи походить.

– То чому ж ці мавпи
Сильно так відстали?
Чом людьми ще й досі
Справжніми не стали? –

Батько вуса гладить,
Весело сміється:
– Таке, синку, й людям
Не всім удається.

[1] **Еволю́ція** – природний процес розвитку живої природи від простого до складного; буквально: рух уперед.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до гуморески Павла Глазового «Еволюція» (2023)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Де відбувається подія, змальована в гумореслі?
2. Про що завели мову син із батьком?

АНАЛІЗУЄМО

3. Як відповів батько на друге запитання сина? Як ви розумієте таку відповідь?
4. Доведіть, що твір «Еволюція» за жанром – гумореска.

МІРКУЄМО

5. Чому П. Глазовий назвав свій твір «Еволюція»? Що це слово означає?
6. У чому са́ме полягає гумор цього твору? Що автор висміює? Над чим змушує задуматися?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

7. Розіграйте гумореску «Еволюція» за особами (автор, хлопчик, батько).

НАЙВАЖЧА РОЛЬ

ГУМОРЕСКА

Вихваля свого синочка
Мати на всі боки:
– У студії при театрі
Вчиться вже два роки.

Дуже довго муштрували
Хлопця режисери.
Аж тепер він дочекався
Нарешті прем'єри[1].

Роль найважчу доручили
Любому синочку:
Він на сцені в третій дії
Викочує бочку!

[1] **Прем'єра** – перша вистава в театрі, перший показ фільму, кліпу, концертної або циркової програми тощо.

▼ Олександр Коваль. Ілюстрація до гуморески Павла Глазового «Найважча роль» (2023)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Твір «Найважча роль» за жанром –
А співомовка **Б** байка **В** гумореска **Г** п'єса

2. На кого вчився син у студії?

АНАЛІЗУЄМО

3. Чому мати переконана, що саме її синочкові дісталася найважча роль у виставі?

4. Пригадайте, що таке професіоналізми. Знайдіть їх у тексті. Для чого автор їх використав?

МІРКУЄМО

5. Прочитайте речення. Яке з них виражає основну думку твору, а яке – тему.

- Вихваляння синочка, який так і не виявив свого таланту на сцені.
- Не маючи здібностей, хисту, ніколи не станеш справжнім професіоналом.

6. Для чого, на вашу думку, Павло Глазовий написав гумореску «Найважча роль»? Чи актуальною в наш час є проблема, висвітлена автором?

ЗАМОРСЬКІ ГОСТІ

ГУМОРЕСКА

Прилетіли в Україну
Гості із Канади.
Мандруючи по столиці,
Зайшли до міськради.
Біля входу запитали
Міліціонера:
– Чи потрапити ми можем
На прийом до мера? –
Козирнув сержант бадьоро.
– Голови немає.
Він якраз нові будинки
В Дарниці приймає.
Здивуванням засвітились
Очі у туриста.
– Ваша мова бездоганна
І вимова чиста.
А у нас там, у Канаді,
Галасують знову,
Що у Києві забули
Українську мову.
Козирнув сержант і вдруге.
– Не дивуйтесь, – каже. –
Розбиратися у людях –
Перше діло наше.
Я вгадав, що ви культурні,
Благородні люди,
Бо шпана по-українськи
Розмовлять не буде.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до гуморески Павла Глазового «Заморські гості» (2023)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Дія, змальована в гуморесці «Заморські гості», відбувається в
А Канаді **Б** Києві **В** Полтаві **Г** Польщі
2. Хто є учасниками діалогу?

АНАЛІЗУЄМО

3. Якою була реакція гостей із Канади на відповідь міліціонера українською мовою? Зачитайте відповідний уривок.
4. Як міліціонер зрозумів, що в будинок міськради завітали інтелігентні люди, справжні патріоти?

5. Зачитайте останню репліку міліціонера. Що в його словах, на вашу думку, викликає сміх? А над чим маємо задуматися?

МІРКУЄМО

6. Яких людей висміює автор у своєму творі? Якби ви зустріли таких персонажів, щоб ви їм порадили?
7. Як ви думаєте, чи усвідомили сучасні українці необхідність спілкування рідною мовою та дбайливого ставлення до неї? Поясніть свою відповідь.

ПОХВАЛА

БАЙКА

– Ахи! – гукнув старий Павук,
Уздрівши юну Муху. –
Ти так гудеш, що кожен звук,
Як музика для слуху.
За дивну талію твою
І за гарненькі ніжки –
Я все покинув би й пішов
Хоч на край світу пішки.
Ти – як перлина, як топаз[1],
Ти – як іскрина синя.
А Муха – дзись!
І тільки раз! –
Попала в павутиння.
Ну й зрозуміло, що було
І що робилось далі.

Оскільки діло вже дійшло
У байці до моралі,
То я скажу, що не для мух
Слова, звичайно, мовляться,
Бо на солодку похвалу
Не тільки мухи ловляться.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до байки Павла Глазового «Похвала» (2023)

[1] **Топа́з** – дорогоцінний камінь.

АНАЛІЗУЄМО

1. Якими компліментами Павук осипав Муху? Для чого?
2. Чому Муха втратила пильність і чим за це розплатилася?
3. Як ви думаєте, кого змальовує автор в образі Павука, а кого – в образі Мухи? Які людські вади викриває автор за допомогою гумору в цьому творі?

МІРКУЄМО

4. Уважно прочитайте останні чотири рядки цього твору. Кому їх адресовано? Від чого застерігає нас автор?

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ «ВІД СМІШНОГО ДО ВЕЛИКОГО»

1. Знайдіть «ключ», за допомогою якого можна прочитати в поданому ланцюжку зашифровані слова *гумор* і *сатира*. Чим відрізняються ці поняття?

г	т	м	д	р	ю	а	о	и	т	а
с	у	а	о	т	с	у	т	г	р	и

2. Установіть відповідність (один жанр є зайвим).

Назва твору	*Жанр твору*
1 «Муха і Бджола»	**А** співомовка
2 «Найважча роль»	**Б** байка
3 «Добре торгувалось»	**В** анекдот
	Г гумореска

3. Установіть відповідність (одна назва є зайвою).

Уривок	*Назва твору*
1 – Таке, синку, й людям Не всім удається.	**А** «Запорожці в короля»
2 А все-таки катюзі, Як кажуть, буде по заслузі.	**Б** «Жаба і Віл»
3 Пішов циган молотити За торбину жита.	**В** «Еволюція»
4 З натуги луснула – та й одубіла!	**Г** «Торбин брат»
	Д «Щука»

4. Жанр співомовки в українську літературу ввів
А Леонід Глібов **В** Леся Українка
Б Степан Руданський **Г** Павло Глазовий

5. Визначте, із якими з вивчених гумористичних творів асоціюються подані ілюстрації. Обґрунтуйте відповідь. Чим вам запам'яталися ці твори?

6. Що спільного в образах чумака та запорожців із співомовок С. Руданського?
7. Чого навчає байка Леоніда Глібова «Щука», а чого – «Муха і Бджола»?
8. Що са́ме висміяв П. Глазовий у гумоpесці «Еволюція», а що – у гумоpесці «Заморські гості»?
9. Що таке байка? Чи існує вона без алегорії?
10. Який гумористичний твір, вивчений у цьому розділі, сподобався вам найбільше? Чим саме?

Для додаткового читання.
Сергій Оксеник. «Лісом, небом, водою. Книга 1. Лисий» (*скорочено*).
Емма Андієвська. «Казка про яян», «Говорююча риба».
Галина Пагутяк. «Втеча звірів, або Новий бестіарій» (*скорочено*).
Дара Корній. «Петрусь химородник» (*скорочено*).
Степан Руданський. «Окуляри», «Розумний панич», «Лінивий», «Гуменний», «Свиня свинею».
Павло Глазовий. «Кухлик», «Допитливий син».
Петро Ребро. «Козацькі жарти».
Леонід Глібов. Байки (*на вибір учителя*).
Людмила Старицька-Черняхівська. «Хвилини життя Лесі Українки» (*фрагменти*).
Володимир Панченко. «Молоді літа Володимира Винниченка» (*фрагменти*).
Микола Славинський. «Її благословив Господь» (*фрагменти*).
Книжки серії «Життя видатних дітей» (автори: Іван Андрусяк, Андрій Кокотюха, Володимир Лис, Степан Процюк, Леся Воронина).

ПОКАЖЧИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ, ЯКІ ПОЯСНЕНО В ПІДРУЧНИКУ

алегорія 275
анафора 12
байка 275
віршована гумореска 279
віршована мова 67
віршовий розмір 67
гімн 36, 37
гумор 264
жниварські пісні 20, 21
календарно-обрядові пісні 8
колискові пісні 31
колядки 24
купальські пісні 17
ліричний герой 47, 133
ліро-епічний твір 124, 125
мораль байки 275
народна пісня 5
паралелізм 41
персоніфікація 11
пісні літературного походження 35
повість 79
повтори 12
поезія 47
поема 125
русальні пісні 14
сатира 264
співомовка 266
стопа 67
сюжет 165
фабула 275
фольклор 4
хорей 67, 68
художні засоби 11
щедрівки 25
ямб 67, 68

ЗМІСТ

Шестикласниці й шестикласники! 3

ПІСЕННІ СКАРБИ РІДНОГО КРАЮ 4

ПІСНЯ В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ 4

Народні календарно-обрядові пісні 8

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ 10

Ой весна, весна – днем красна 11

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ 14

РУСАЛЬНІ ПІСНІ 14

У ржі на межі 15

Проведу я русалочку до бору 15

Ой біжить, біжить мала дівчина 16

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ 17

Заплету віночок 18

Ой вінку мій, вінку 19

Купайло, Купайло! 19

ЖНИВАРСЬКІ ПІСНІ 20

Маяло житечко, маяло 22

Там у полі криниченька 22

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ 24

Ой хто, хто Миколая любить 25

Нова радість стала 26

Добрий вечір тобі, пане господарю! 26

Щедрик, щедрик, щедрівочка 27

Засівна 28

НАРОДНІ КОЛИСКОВІ ПІСНІ 31

Ой ти, коте, коточок 32

Ой ну, люлі, дитя, спать 33

Пісні літературного походження 35

УРОЧИСТІ ПІСНІ. ГІМН 36

Павло Чубинський. Ще не вмерла України... 38

Олександр Кониський. Молитва 40

Степан Чарнецький, Григорій Труха. Ой у лузі червона калина похилилася 40

Дмитро Луценко. Як тебе не любити, Києве мій 43

Узагальнюємо вивчене в розділі «Пісенні скарби рідного краю» 46

ПОЕТИЧНИЙ ДИВОСВІТ 47

ТАРАС ШЕВЧЕНКО 48

Думка («Тече вода в синє море...») 49

Іван Підкова 51

ЛЕСЯ УКРАЇНКА 55
Мрії (скорочено) 56
Як дитиною, бувало... 58
Тиша морська 59
Співець 61
СТАНІСЛАВ ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ 64
Теплота родинного інтиму... 65
Забула внучка в баби черевички... 69
ІРИНА ЖИЛЕНКО 70
Жар-птиця 71
Підкова 73
Гном у буфеті 75
Узагальнюємо вивчене в розділі «Поетичний дивосвіт» 78

ЖИВИЛЬНІ ДЖЕРЕЛА МУДРИХ КНИГ 79
ТВОРИ НА ІСТОРИЧНУ ТЕМАТИКУ 81
ВОЛОДИМИР РУТКІВСЬКИЙ 81
Джури козака Швайки (уривки) 83
МИКОЛА ВОРОНИЙ 126
Євшан-зілля 128
Узагальнюємо вивчене з теми «Твори на історичну тематику» 134
ЗАХОПЛИВИЙ СВІТ ПРИГОДНИЦЬКИХ і ФАНТАСТИЧНИХ ПОВІСТЕЙ 135
ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО 135
Тореадори з Васюківки (уривки) 136
ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ 167
Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера (уривки) 168
ЛЕСЯ ВОРОНИНА 195
Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9 (уривки) 196
ЗІРКА МЕНЗАТЮК 227
Ангел Золоте Волосся (уривки) 228
Узагальнюємо вивчене з теми «Захопливий світ пригодницьких і фантастичних повістей» 261

ВІД СМІШНОГО ДО ВЕЛИКОГО 263
СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ 265
Добре торгувалось 266
Запорожці в короля 267
Торбин брат 268
ЛЕОНІД ГЛІБОВ 271
Щука 272

Муха і Бджола 276
Жаба і Віл 278
ПАВЛО ГЛАЗОВИЙ 279
Еволюція 280
Найважча роль 281
Заморські гості 282
Похвала 283
Узагальнюємо вивчене в розділі «Від смішного до великого» 284
Покажчик термінів і понять, які пояснено в підручнику 285

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА ТА НАУКОВО-ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА
(в електронному додатку)
ОЛЕКСА ВОРОПАЙ
Звичаї нашого народу (уривки)
МАРИНА ПАВЛЕНКО
Сонячні секрети Іринки Жиленко (уривки)

ТЕКСТИ ІЗ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (в електронному додатку)

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
СЛОНЬОВСЬКА Ольга Володимирівна
ЯРМУЛЬСЬКА Іванна Володимирівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Зображення використовуються згідно з ліцензією
Shutterstock / FOTODOM UKRAINE

Відповідальна за видання О. О. Кішко

Підп. до друку 23.05.2023. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 23,40. Обл.-вид. арк. 15,25. Наклад 63 665 пр. Зам.

Видавництво «Літера ЛТД». Україна, 03057, м. Київ, вул. Нестерова, 3, к. 508.
E-mail: commerce.litera@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6901 від 10.09.2019 р.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 6115, від 29.03.2018.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.

ХУДОЖНІ ТВОРИ

Епічні (прозові)	**Ліричні** (віршовані)	**Драматичні** (призначені для постановки на сцені)
міф легенда переказ казка оповідання повість	вірш пісня гімн	драма

Ліро-епічні

поема
байка
співомовка
віршована гумореска

КОМПОЗИЦІЯ (БУДОВА) ТВОРУ

заголовок | опис природи | портрет персонажа

С Ю Ж Е Т
(*послідовність подій*)
експозиція – зав'язка – розвиток дії – кульмінація – розв'язка

опис тварини | роздуми | спогади | монологи

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ

Назва засобу	Пояснення	Приклад
Епітет	Художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії	*ясні зорі*
Порівняння	Слово чи словосполучення, у якому названо певну рису предмета через зіставлення з іншим предметом, де ця риса виявляється різко, яскраво	*вуса, наче пух*
Метафора	Слово чи словосполучення, яке розкриває ознаки та властивості одного явища або предмета через перенесення на них ознак іншого явища чи предмета	*дні летять*
Персоніфікація	Образний вислів, у якому ознаки людини переносять на неживий предмет чи явище	*сміється сонце*
Гіпербола	Художній прийом, який полягає в перебільшенні рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності	*виплакати море сліз*
Алегорія	Художній прийом, що полягає в наділенні тварин, рослин і предметів рисами характеру й особливостями поведінки людини	*В о́бразі лисиці автор показує хитру людину (у казці чи в байці)*

ISBN 978-966-945-374-7